

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЕКОНОМІЧНІ САНКЦІЇ У СУЧАСНОМУ СВІТОВОМУ ГОСПОДАРСТВІ

МОНОГРАФІЯ

УДК 339:341.655(075.8)

E45

Автори:

О. І. Шнирков (підрозд. 2.2), А. С. Філіпенко (підрозд. 1.1),
Р. О. Заблоцька (підрозд. 1.2), О. А. Чугаєв (підрозд. 1.3),
В. І. Мазуренко (підрозд. 1.4), О. М. Шпакович, В. І. Батрименко (підрозд. 1.5),
А. В. Негода (підрозд. 1.6), Ю. Ю. Хватов (підрозд. 2.1), Н. В. Резнікова (підрозд. 2.3),
В. В. Батрименко, О. О. Шнирков (підрозд. 2.4), Р. Д. Станков (підрозд. 2.5),
О. І. Рогач (підрозд. 2.6), А. С. Нанавов (підрозд. 2.7), Л. С. Полішук (підрозд. 2.8),
Л. О. Шворак (підрозд. 2.9), М. В. Грисенко (підрозд. 2.10)

Рецензенти:

д-р екон. наук, проф. В. А. Вергун,
д-р екон. наук, проф. С. В. Сіденко

*Рекомендовано до друку вченою радою Інституту міжнародних відносин
(протокол № 6 від 29 січня 2019 року)*

*Ухвалено науково-методичною радою
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 5-18/19 н. р. від 27 березня 2019 року)*

E45 Економічні санкції у сучасному світовому господарстві : моно-
графія / О. І. Шнирков, А. С. Філіпенко, Р. О. Заблоцька та ін. ;
за ред. О. І. Шниркова. – К. : ВПЦ "Київський університет",
2019. – 239 с.

ISBN 978-966-933-059-8

Розглянуто теоретичні основи аналізу, основні форми, закономірності й тенденції, а також наслідки економічних санкцій у сучасному світовому господарстві. Розкрито основні теоретичні та практичні механізми міжнародних економічних санкцій.

Для науковців, економістів-практиків, викладачів, студентів, аспірантів, які цікавляться актуальними тенденціями розвитку світової економіки і міждисциплінарними дослідженнями.

УДК 339:341.655(075.8)

ISBN 978-966-933-059-8

© Шнирков О. І., Філіпенко А. С., Заблоцька Р. О. та ін., 2019
© Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
ВПЦ "Київський університет", 2019

ЗМІСТ

Передмова	4
Розділ 1. ТЕОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ САНКЦІЙ	5
1.1. Теорія та механізм політики економічних санкцій	5
1.2. Форми економічних санкцій у світовому господарстві	30
1.3. Наслідки й ефекти міжнародних економічних санкцій	44
1.4. Економічні санкції в системі торговельних війн	56
1.5. Сучасні принципи міжнародно-правового регулювання економічних санкцій	68
1.6. Правове регулювання запровадження санкцій міжнародними організаціями	82
Розділ 2. МЕХАНІЗМИ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ САНКЦІЙ	104
2.1. Міжнародні економічні санкції США	104
2.2. Система економічних санкцій ЄС щодо третіх країн	113
2.3. КНР у системі міжнародних економічних санкцій	126
2.4. Вплив економічних санкцій США на економіку Росії	149
2.5. Наслідки взаємних економічних санкцій України та Росії в умовах військово-політичного протистояння	160
2.6. Вплив економічних санкцій на діяльність багатонаціональних фірм у ПАР у період апартеїду (1962–1990)	174
2.7. Наслідки міжнародних економічних санкцій для господарського розвитку КНДР	192
2.8. Міжнародні економічні санкції як фактор розвитку Ірану	202
2.9. Механізм економічних санкцій США проти Куби	213
2.10. Математичне моделювання впливу міжнародних економічних санкцій на національні економіки	220

ПЕРЕДМОВА

Процеси глобалізації світогосподарських процесів у сучасному світі спричинюють активізацію в системі міжнародних відносин нових економічних механізмів впливу на політику та поведінку уряду певної держави або групи держав, що діє в інтересах суспільної безпеки. Застосування міжнародних економічних санкцій та дискусії про їхню ефективність і масштабність втрат перебувають нині в центрі міжнародної політики. Особливої актуальності цій проблемі додає широке застосування міжнародних економічних санкцій на початку XXI ст.

Світова економічна наука наразі не розкриває достатньо глибоко теоретичні засади та методологію дослідження процесів міжнародних економічних санкцій. Концептуального осмислення потребують також аналіз основних чинників, механізмів і соціально-економічних наслідків економічних санкцій у світовому господарстві. На спеціальну увагу заслуговує використання міждисциплінарної методології дослідження розвитку моделей економічних санкцій у світовому господарстві, оскільки її причини та наслідки виходять далеко за межі власне економічної сфери. Автори монографії здійснили спробу зробити свій внесок у розбудову теоретичних засад аналізу та вивчення практичних аспектів механізмів міжнародних економічних санкцій у сучасному світовому господарстві.

Монографію підготовлено викладачами кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка за результатами міжнародної науково-практичної конференції "Економічні санкції у світовому господарстві: теорія і практика застосування", що відбулася в Інституті міжнародних відносин 23 листопада 2018 р.

Автори присвячують монографію 185-річчю Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 75-річчю Інституту міжнародних відносин та 45-річчю кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин.

Розділ 1

ТЕОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ САНКЦІЙ

1.1. Теорія та механізм політики економічних санкцій

Теоретичні аспекти економічної політики другої половини ХХ ст. розглядалися у роботах В. Ойкена, Я. Тінбергена, К. Е. Боулдинга та ін. [2, 3, 4]. Для сучасної економічної політики характерні такі риси, як зростання економічної ролі держави внаслідок здійснення антикризових та антиінфляційних заходів, посилення соціальної спрямованості, регулювання зовнішньоекономічної діяльності тощо. Форми і методи економічної політики багато в чому залежать від стану економіки, поєднання ринкового саморегулювання економіки з державним втручанням особливо за умов ринкових помилок, "неспроможності ринку" (*market failure*) тощо. Економічна політика розвивається в певному середовищі (табл. 1.1).

Словник Макміллана тлумачить зміст економічної політики як поведінку держави, спрямовану на ефективний розподіл і повніше використання обмежених ресурсів та на забезпечення стабільності цін [5, с. 140].

Економічна політика покликана виражати, передусім, національні інтереси й інтереси різних прошарків суспільства, особисті інтереси та потреби його членів. Вона є організаційною, регулятивною та контрольною сферою суспільства, у межах якої реалізується соціальна відповідальність держави; важливою підсистемою суспільства, у контексті якої забезпечуються функціональні взаємозв'язки між економікою та політикою, з іншими суспільними підсистемами і суспільством; управлінсько-регулятивним засобом функціонування та розвитку суспільства [6, с. 288].

Таблиця 1.1. Середовище економічної політики, [1, s. 25]

	Чистий ринок	Чиста планова економіка	Гнучкий ринок
Основа	Приватна власність	Колективна (державна) власність	Приватна та публічна (муніципальна) власність
Координаційний механізм	Ринковий, децентралізований; інституції горизонтальної координації	Плановий, централізований, ієрархічний	Ринковий, децентралізований
Колізії інтересів, політико-економічне втручання	Незначне, у певних рамках	Високе, авторитарне. Тотальне планування	Різноманітні рамкові форми. Коригування ринкових помилок. Досягнення нормативних цілей

Крім того, у науковій літературі знаходимо такі визначення економічної політики, як:

- "взаємопов'язана система довгострокових і поточних цілей економічного розвитку, що визначені державою, комплексу відповідних державних рішень (законів, постанов, інших нормативних актів) та заходів, спрямованих на досягнення цих цілей із використанням державної влади у сфері економіки";
- "сукупність заходів, за допомогою яких держава, використовуючи відповідні засоби, впливає на економічний процес для досягнення поставлених цілей";
- "поведінка держави щодо економіки країни";
- "сукупність макроекономічних цілей та засобів їхнього досягнення".

В економічній політиці розрізняють об'єкти, інструменти й інститути. Об'єктами економічної політики є: поліпшення життєвих стандартів населення, забезпечення повної зайнятості, підтримання цінової стабільності, досягнення справедливого розподілу доходів, скорочення бідності. Серед інструментів виокремлюють традиційні: монетарна політика (напр., встановлення офіційного обмінного курсу) та фіскальна (визначення рівня державних витрат і податків). Інститути здійснюють ринкове регулювання з допомогою ефективних політичних інструментів, до яких входять формальні (правила, закони, конституції) та неформальні (норми поведінки, звичаї та інші моральні обмеження) [7, с. 12–13].

Розрізняють три основні функції економічної політики:

- алокація ресурсів із можливістю їхнього альтернативного використання (капітал, освічена та неосвічена робоча сила, технологія, земля тощо);
- макроекономічна стабілізація (повна зайнятість, цінова стабільність та ін.);
- перерозподіл доходу між агентами чи регіонами (прогресивна податкова політика, соціальні трансфери є ключовими інструментами при здійсненні зазначеної функції).

У міжнародних економічних відносинах використовують дві основні форми економічної політики.

Перша базується на жорсткому дотриманні та застосуванні чинних правових й економічних правил.

Друга передбачає довільне трактування правил залежно від економічної та політичної ситуації (дискреційний підхід; від англ. *discretion* – вільний вибір).

Прибічники підходу, заснованого на твердих правилах, обґрунтовують свою позицію чотирма основними аргументами. По-перше, можливість встановлення оптимальних варіантів щодо цілей, об'єктів і механізмів координації міжнародної економічної політики. По-друге, правила розглядаються як єдиний життєздатний механізм для нав'язування дисципліни вищим чиновникам, які можуть маніпулювати інструментами економічної політики для своїх власних цілей. По-третє, правила розцінюються як по-

силення передбачуваності політичних дій і, таким чином, підвищення здатності приватного сектора ухвалювати рішення щодо визначеного розподілу ресурсів. По-четверте, правила мають значну перевагу щодо того, як працює економіка під час дестабілізаційних процесів. "Точне настроювання" дозволяє розробити заходи економічної політики відповідно до характеру коливань економічної кон'юнктури.

Дискреційний підхід (відхилення від правил) наголошує на:

- непередбачуваності;
- стохастичності економічних процесів;
- волатильності сучасних фінансово-економічних систем;
- недосконалості наявних макроекономічних та геоелекономічних моделей, що базуються на твердих правилах;
- фундаментальній невизначеності (посткейнсіанська парадигма).

Водночас відхилення від правил не повинне завдавати шкоди національним економічним інтересам.

Як свідчить досвід, політика економічних санкцій базується переважно на дискреційному підході при використанні за необхідності політики твердих правил, що яскраво виявляється в механізмах, засобах та інструментах її практичного втілення.

Політика економічних санкцій має тривалу історію. Ще в 432 р. до н. е. Греція наклала торговельне ембарго на Мегару відповідно до указу Перикла, що в підсумку призвело до Пелопоннеської війни. Британська імперія забороняла поставляти важливі товари до американських колоній під час загострення взаємних відносин і воєнних дій. У 1807 р. Т. Джеферсон Актom про ембарго запровадив санкції проти Великої Британії та Франції. Наполеон оголосив континентальну економічну блокаду Великій Британії.

Розрізняють три типи економічних санкцій – торговельні, інвестиційні чи фінансові та так звані вузькі санкції чи "смагт"-санкції (обмеження в галузі транспорту і зв'язку).

Типи економічних санкцій та засоби, що демонструють силу та спонукають до співпраці між країнами, наведено в табл. 1.2.

Таблиця 1.2. Типи економічних санкцій

Позитивні санкції	Негативні санкції
Діючі чи обіцяні здобутки	Діючі або загрожуючі покарання
<i>Торговельні санкції:</i> <ul style="list-style-type: none"> • Скорочення тарифів • Ліквідація тарифів 	<ul style="list-style-type: none"> • Часткове ембарго • Повне ембарго
<i>Інвестиційні чи фінансові санкції:</i> <ul style="list-style-type: none"> • Фінансова чи інвестиційна допомога від різних інституцій, таких як МВФ, СБ чи від країн 	<ul style="list-style-type: none"> • Скорочення капітальних потоків (скорочення чи призупинка кредитування) • Примусове дезінвестування • Скорочення міжнародних платежів • Замороження активів
<i>Цільові санкції:</i> <ul style="list-style-type: none"> • Гуманітарна допомога 	<ul style="list-style-type: none"> • Заборона транспортних сполучень і зв'язку • Заборона подорожей

Детальний перелік варіантів санкцій міститься у ст. 4 Закону України "Про санкції".

Види санкцій:

1) блокування активів – тимчасове обмеження права особи користуватися та розпоряджатися належним їй майном;

2) обмеження торговельних операцій;

3) обмеження, часткове чи повне припинення транзиту ресурсів, польотів та перевезень територією України;

4) запобігання виведенню капіталів за межі України;

5) зупинення виконання економічних і фінансових зобов'язань;

6) анулювання або зупинення ліцензій та інших дозволів, одержання (наявність) яких є умовою для здійснення певного виду діяльності, зокрема, анулювання чи зупинення дії спеціальних дозволів на користування надрами;

7) заборона участі у приватизації, оренді державного майна резидентами іноземної держави й особами, які прямо чи опосередковано контролюються резидентами іноземної держави або діють у їхніх інтересах;

8) заборона користування радіочастотним ресурсом України;
9) обмеження або припинення надання телекомунікаційних послуг і використання телекомунікаційних мереж загального користування;

10) заборона здійснення державних закупівель товарів, робіт і послуг у юридичних осіб-резидентів іноземної держави державної форми власності та юридичних осіб, частка статутного капіталу яких перебувають у власності іноземної держави, а також державних закупівель в інших суб'єктів господарювання, що здійснюють продаж товарів, робіт, послуг походженням з іноземної держави, до якої застосовано санкції згідно із цим законом;

11) заборона або обмеження заходження іноземних військових суден та військових кораблів до територіального моря України, її внутрішніх вод, портів і повітряних суден до повітряного простору України або здійснення посадки на території України;

12) повна або часткова заборона вчинення правочинів щодо цінних паперів, емітентами яких є особи, до яких застосовано санкції згідно із цим законом;

13) заборона видачі дозволів, ліцензій Національного банку України на здійснення інвестицій в іноземну державу, розміщення валютних цінностей на рахунках і вкладах на території іноземної держави;

14) припинення видачі дозволів, ліцензій на ввезення в Україну з іноземної держави чи вивезення з України валютних цінностей та обмеження видачі готівки за платіжними картками, емітованими резидентами іноземної держави;

15) заборона здійснення Національним банком України реєстрації учасника міжнародної платіжної системи, платіжною організацією якої є резидент іноземної держави;

16) заборона збільшення розміру статутного капіталу господарських товариств, підприємств, у яких резидент іноземної держави, іноземна держава, юридична особа, учасником якої є нерезидент або іноземна держава, володіє 10 і більше відсотками статутного капіталу або має вплив на управління юридичною особою чи її діяльність;

17) запровадження додаткових заходів у сфері екологічного, санітарного, фітосанітарного та ветеринарного контролю;

18) припинення дії торговельних угод, спільних проектів і промислових програм у певних сферах, зокрема у сфері безпеки та оборони;

19) заборона передання технологій, прав на об'єкти права інтелектуальної власності;

20) припинення культурних обмінів, наукової співпраці, освітніх і спортивних контактів, розважальних програм з іноземними державами й іноземними юридичними особами;

21) відмова в наданні та скасування віз резидентам іноземних держав, застосування інших заборон в'їзду на територію України;

22) припинення дії міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

23) анулювання офіційних візитів, засідань, переговорів з питань укладення договорів чи угод;

24) позбавлення державних нагород України, інших форм відзначення;

25) інші санкції, що відповідають принципам їх застосування, встановленим цим Законом [8].

Політико-економічне трактування економічних санкцій інституційного змісту подано в табл. 1.3.

Таблиця 1.3. Система економічних санкцій

Функціональна диференціація / Процедура ухвалення рішень	Горизонтальні	Вертикальні
Неформальні	Реалізм Держави	Гегемонізм Гегемони
Формальні	Лібералізм Держави та міжнародні організації	Космополітизм Світовий уряд

У контексті функціональної диференціації та процедури ухвалення рішень розрізняють дві головні концепції політики економічних санкцій – реалізм і лібералізм, та дві похідні: космополітизм – у межах ліберальної концепції, та гегемонізм, як похідна

від реалізму. Окремі автори називають останній напрям конструктивізмом. Теорія громадського вибору має ліберальне забарвлення та використовується як важливий прикладний механізм для розрахунків соціально-економічних наслідків санкцій у галузі торгівлі, інвестицій, фінансів тощо.

Ідейно-теоретичні витоки реалізму пов'язують із роботами Н. Макіавеллі, Т. Гобса, Ф. Ліста та ін. Зазначений напрям отримав назву "горизонтально неформальна система", що базується на трьох головних припущеннях:

- Суверенні держави – домінуючі актори в міжнародній економічній політиці та головні одиниці аналізу.
- Суверенні держави – максимізатори сили, що зумовлює необхідність постійного нарощування економічного, політичного, воєнного потенціалу.
- Суверенні держави – раціональні актори, які здійснюють аналіз витрат і результатів з метою максимізації сили. Держава має пріоритет перед ринком, політична сила формує ринкові відносини. Як зазначав свого часу К. Поланьї: "Економічна історія свідчить про те, що виникнення національних ринків жодним чином не було наслідком поступового та спонтанного звільнення економічної сфери від урядового контролю. Якраз навпаки: ринок став результатом свідомого, а часто насильницького втручання з боку урядів, які буквально нав'язували ринкову систему суспільству, переслідуючи при цьому аж ніяк не економічні цілі" [9, с. 270].

Згідно з догматами реалізму, у міжнародній економічній системі немає єдиних правил, тут панує анархія, держави є суверенними, діють на власний розсуд як суб'єкти найвищого рівня, а їм підпорядковуються усі інші актори, що керуються у своїх діях національними законодавствами.

Отже, за версією реалістів, міжнародна економічна політика формується, насамперед, внаслідок раціональних дій держав у боротьбі за владу та багатство.

У взаємовідносинах держав переважає гра з нульовою сумою, коли виграш одного суб'єкта обов'язково передбачає програш іншого, що неминуче породжує конфлікти й економічні

війни. Пріоритетне право на санкції мають не міжнародні організації, а держава; економічні санкції не засіб примусу до дотримання права, а інструмент зовнішньої політики; економічні санкції не скорочують кількість девіантних дій у міжнародній спільноті, але примушують опонента робити те, що вимагає країна-санкціонер.

Ліберальна течія в міжнародній економічній політиці традиційно обстоює вільну торгівлю та вільні ринки, спираючись на неокласичну парадигму. Ключовою є позиція про необхідність досягнення фундаментальної гармонії інтересів між державами внаслідок вільного обміну між ними товарами та послугами, поглиблення співпраці. Наріжний камінь лібералізму – концентрація уваги на поведінці індивідуумів, фірм і держав (горизонтально формальна система).

За умов отримання державами максимальної користі від вільної торгівлі, на думку ідеологів лібералізму, не створюється жодних економічних підстав для міжнародних конфліктів і воєн. Ліберальна концепція також передбачає необхідність управління міжнародними економічними відносинами з боку держави шляхом:

- встановлення відповідних торговельних режимів;
- запровадження правил, норм і стандартів з метою забезпечення:
  - еквівалентного обміну між країнами,
  - недопущення недобросовісної конкуренції тощо.

Ліберальний підхід відштовхується від припущення про існування права і норм для запровадження санкцій. Згідно з ліберальною парадигмою, санкції неможливі без наявності спільних норм чи правових положень, що визначають девіантну поведінку. Ліберальна парадигма наголошує на відмінності між примусом і санкціями. Санкції є актом примусу, але не всі примусові акти є санкціями. Норми і право мають передувати запровадженню санкцій, оскільки вони працюють як конституйовані правила, що визначають практику законодавчого примусу, тобто санкцій.

Суть політики громадського вибору, яка здійснюється в межах ліберальної парадигми, полягає в тому, що оцінюються як ендогенні (внутрішні) наслідки санкцій для різних груп інтересів (партії, профспілки, бізнес-асоціації тощо), так і соціально-

економічні та політичні наслідки для санкціонованої країни. Зазначене свідчить про те, що економічні збитки не є ключовою позицією при визначенні природи (суті) пакету санкцій щодо іншої країни.

Теорія конструктивізму у спрощеному варіанті зводиться до існування у світовій системі центру гегемоніальної сили, який використовує свою економічну, політичну, технологічну, військову потугу, нав'язує свої правила гри в системі міжнародних відносин, включно з політикою санкцій (вертикально неформальна система). Водночас конструктивізм акцентує увагу на соціальних аспектах політики санкцій.

При визначенні змісту, характеру та видів економічних санкцій слід брати до уваги головні сфери їхнього застосування (табл. 1.4).

Таблиця 1.4. Головні сфери застосування санкцій

Культура і спорт	Призупинення обмінів
Дипломатія	Скорочення чи закриття дипломатичних місій. Виключення з міжнародних організацій. Заборона вступу на посаду
Транспорт	Заборона повітряних і морських сполучень. Призупинення залізничного та шосейного транспорту
Комунікації	Призупинення поштових і телекомунікаційних послуг
Співпраця у галузі розвитку	Припинення фінансової та технічної допомоги
Військова сфера	Припинення військової співпраці
Фінанси	Заморожування зовнішніх активів. Заборона фінансових трансфертів
Торгівля	Бойкот. Ембарго
Кримінальна юстиція	Міжнародний трибунал

За запровадження економічних санкцій, особливо з боку наднаціональних органів міжнародних інтеграційних об'єднань, зокрема ЄС, виняткового значення набуває проблема координації

економічної політики. Міжнародна координація економічної політики – це процес взаємного узгодження заходів та інструментів національної економічної політики зацікавленими учасниками в межах двосторонніх відносин чи в межах регіональних і глобальних об'єднань. Проблема координації міжнародної політики зумовлена постійно зростаючою взаємозалежністю різних країн, внаслідок чого економічна політика однієї держави впливає на економічну ситуацію та принципи економічної політики інших країн. Координація може стосуватися обміну інформацією між урядами, узгодження економічних та політичних заходів різних держав включно з можливою передачею окремих повноважень наднаціональним органам (єдина монетарна та сільськогосподарська політика ЄС). Координації підлягають цілі економічної політики, її масштаби та часові рамки, альтернативні варіанти, інформація щодо прогнозів, структурних зрушень та інших макроекономічних показників. Отже, координація передбачає значні зміни внутрішньої політики з урахуванням міжнародної взаємозалежності. Основними завданнями та передумовами координації є:

- зростання громадських благ, збільшення національного доходу та споживання;
- урахування зовнішніх причин і факторів, пов'язаних зі змінами умов міжнародної торгівлі та ведення бізнесу;
- різноманітність урядових підходів щодо принципів, цілей та механізмів реалізації економічної політики;
- дотримання макроекономічної рівноваги, особливо під час регіональних та глобальних економічних і фінансових криз.

Концептуальну основу міжнародної координації економічної політики становлять положення теорій громадського вибору (*Public-Choice*) та теорії ігор, зокрема дилема ув'язненого. Теорія громадського вибору формує основу при аналізі колективних рішень. Головними тут є "теорема неможливості" К. Ерроу та теорія перспектив Канемана – Тверські. Основ-

ними елементами теореми Ерроу є функція соціального добробуту, методи агрегування, аксіоматичний, оцінки добробуту та метод голосування.

Згідно з аксіомами теореми, функція соціального достатку, що є головним критерієм міжнародної координації економічної політики, має задовольняти таким чотирьом умовам:

- Критерій ефективності за Парето є дійсним, якщо кожен актор надає перевагу c над b , тоді й суспільство загалом має надати перевагу c над b .
- Жоден індивідуум не може визначати колективне рішення (відсутність диктатури); громадяни не дозволяють продавати своє право голосу (відсутність ринкових умов).
- Незалежність – вибір між двома опціями є незалежним від можливих альтернатив (соціальний вибір за наявності інших альтернатив має залежати тільки від вибору (преференцій) зазначених альтернатив).
- Необмеженість сфери (вимога, щоб усі логічні соціальні преференції були дозволені, упорядковані, остаточно сформульовані та втілювали зрозумілий індивідуальний вибір) [12, р. 109].

Теорема неможливості стверджує, що виконати всі ці умови одночасно неможливо. Водночас у поєднанні з іншими, близькими за змістом напрацюваннями (утилітарна теорема Гарсані, правова теорема Кондорсе, медіанна виборча теорема тощо), досягаються важливі наукові та практичні результати в системі соціального вибору включно з питаннями рівня, механізмів, сфери застосування економічних санкцій. Раціональний вибір акцентує увагу на індивідуальному виборі в умовах невизначеності і є домінуючим у сучасному економічному мейнстрімі (неокласика, постнеокласика). Його суть полягає у максимізації корисності на основі перевищення доходів над витратами. У цьому випадку при застосуванні санкцій може використовуватися широко відомий підхід "витрати-доходи" (*cost-benefit analysis*). Одиницями виміру при цьому можуть бути як вартісні, так і політичні, моральні й інші складники. Модернізований варіант теорії раціонального вибору останнім часом знаходить своє втілення в концепціях експериментальної та нейроекономіки.

Принципи моделі "дилема ув'язненого" широко використовують в аналізі міжнародної координації економічної політики. Це зовсім не є ознакою того, що формальна кооперація завжди необхідна. Тут діє таке правило: якщо один гравець не дотримується кооперативної поведінки, то інший може не дотримуватися її в наступному раунді ("*tit-for-tet*" стратегія, або стратегія помсти).

Стратегія рівноцінних зворотних дій спирається на чотири принципи:

- зрозумілість,
- доброзичливість,
- відплата,
- прощення.

У сузір'ї координаційних ігор також присутні "битва статей", медіанно діючі ігри, ігри слабкої ланки, полювання на оленя, послідовна гра, повторювані ігри, ігри домовленості, універсальна сигнальна гра, "гра довіри", "гра ультиматум" та "гра диктатор" [11, р. 716–717, 758–768].

Під час застосування санкцій поведінку санкціонованої одиниці можна проаналізувати із двох позицій: теорії груп інтересів та методології раціонального актора.

Зазначені поняття не суперечать одне одному, а, радше, зосереджуються на різних питаннях. Відповідно до теорії груп інтересів, політика спостереження в міжнародних відносинах та її наслідки сприймаються як результат формування внутрішньополітичних груп у країнах-санкціонерах та країнах таргетування. Іншими словами, теорія груп інтересів виражає вибір національної політики, у якій концентруються інтереси груп населення в межах чинного державного устрою. У такому підході застосуванням санкцій є обслуговування інтересів груп тиску в країні, що запроваджує санкції. Національні уряди вважаються арбітрами конкуруючих національних груп інтересів, які діють більш-менш неупереджено. Хоча деякі групи тиску можуть отримувати певні економічні доходи від реалізації економічних санкцій, інші отримують моральні переваги, створюючи тиск на девіантну політику санкціонованої країни.

Перша ситуація розглядається як інструментальний мотив, водночас другий випадок відомий як виразний мотив, що був розроблений П. Лундборгом (1987) та Й. Галтунгом (1959) [10, р. 786].

Підхід громадського вибору ґрунтується на тому, що існують економічні та політичні ринки. Країни-санкціонери та санкціоновані країни покладаються на такі ринки. Групи інтересів відіграють вирішальну роль у формуванні національної політики, у конституюванні політичного ринку. Вони прагнуть досягти максимальної реалізації своїх інтересів у процесі здійснення відповідної державної політики. Навіть якщо ці групи визначаються спільністю інтересів, усе ж кожен член групи бачить свою політичну участь у схильності до вільного вибору, як впливає з теорему неможливості Ерроу [10, р. 786–787].

Головний висновок полягає в тому, що уряд країни-санкціонера пропонує заходи на суму, які мають певну вартість. Це пов'язано з тим, що групи зацікавленості країн-санкціонерів вимагають застосування санкцій, пропонуючи те, за що вони готові платити. З одного боку, ціна відображає вартість залучення уряду до дій. З іншого боку, зазначена сума становить рівень дій, який уряд готовий узяти на себе. Таргетовані країни зіштовхуються з таким же політичним ринком. Однак таргетована влада проводить девіантну політику, що викликає економічні санкції як форму реакції, також вона бере участь у цій політиці з певним очікуванням. Очікувана вартість – це імпортована вартість, яку необхідно додати до внутрішньої вартості політики, що виникає внаслідок здійснення девіантних дій, і пов'язана зі збитками, які має таргетована країна.

Конкретні наслідки від запровадження економічних санкцій набувають різноманітних соціально-економічних вимірів. Головними серед них, безумовно, є темпи економічного зростання. Якщо йдеться, наприклад, про торговельні санкції, то як відомо із класичних та неокласичних моделей, зовнішня торгівля прямо впливає на добробут населення та на динаміку економічного розвитку. Для розрахунку впливу санкцій на торгівлю використовується гравітаційна модель, у якій ураховують показники ВВП, населення країн, відстань та розміри санкцій.

Реалістична теорія економічних санкцій виходить із того факту, що санкції є грою взаємозалежності двох чи більше проблем. Гравці можуть не знати уподобань та переваг один одного у контексті наслідків гри, а погрозувальні санкції, що вводяться, є стратегією міжнародної дискусії. Загроза та використання економічних санкцій моделюються як мультистадійна (багатостадійна) гра за наявності обоюдної неповноти інформації між цільовою та санкціонуваною країнами. Стадія погрози є критично важливою для розуміння наслідків санкцій. Економічні санкції запроваджуються за умови, якщо цільована країна не змінює своєї поведінки. Незважаючи на незначні успіхи санкцій, санкціонування мусить іноді запроваджувати санкції, навіть якщо погрози санкцій не впливають на зміну поведінки її суб'єкта.

Зазначена модель розглядає чотири результати стосовно розуміння успішності застосування економічних санкцій та їхній зв'язок.

По-перше, уподобання гравця щодо зазначеного питання та застосування санкцій є критично важливими для розуміння самої гри санкцій.

По-друге, загрози санкції є пріоритетом. Модель ухвалення рішень доводить, що вибір між застосуванням санкцій та стимулами або їхньою комбінацією залежить від рівня взаємозалежності між санкціонуваною країною та санкціонером. Застосування санкцій є стратегією в міжнародних суперечках. Загрожуючі санкції, а не просте їхнє запровадження можуть змінити поведінку цільової країни.

По-третє, держави, які ігнорують загрозу санкцій, навряд чи змінять свою поведінку після застосування санкцій.

По-четверте, санкції, які не змінюють поведінку санкціонуваної країни, все одно можуть бути успішними, підвищуючи репутацію примусового гравця, його політичний рейтинг.

У випадку застосування як колективних, так й індивідуальних санкцій для визначення соціально-економічних наслідків для обох сторін можуть використовуватися сучасні макроекономічні моделі. Структурні моделі базуються на теоретичних концепціях

В. Леонтьєва "затрати-випуск (*input-output*)" і спираються на розгалужений економетричний інструментарій [13, р. 45, 55]. Він дозволяє оцінити структурні зміни економічного, демографічного, технологічного, політичного й іншого характеру, що відбуваються, зокрема, і внаслідок запровадження політики санкцій. При цьому основу аналізу становить загальна теорія економічної взаємозалежності, удосконалена та розширена В. Парето [14, с. 116, 122]. Використовуються порогові вектор-авторегресійні (VAR) економетричні моделі, у яких визначаються порогові ефекти політики економічних санкцій у контексті СВОТ-аналізу (сильні, слабкі сторони, обмеження, поведінка санкціонованої країни тощо) [13, р. 190, 198].

У країнах, що підлягають санкціям, часто спостерігається структурна нестабільність, застаріла структура економіки, сировинна орієнтація (Венесуела, КНДР, Куба, Іран, Росія). Економетричне тестування таких економічних систем передбачає аналіз трьох типів нестабільності:

- порушення параметрів,
- інші параметри нестабільності,
- модель нестабільностей.

Тест "Порушення параметрів" вивчає несподівані зміни параметрів, що відбулися в певний час. Час зміни в економетриці має назву точка (пункт) порушення (*break-point*), у статистиці – точка (пункт) зміни (*change-point*). Зазначені параметри вважаються як відомими, так і невідомими. Водночас застосовуються методи дослідження множинних (багаточисленних) точок порушення в моделі порушення параметрів.

Тест "інші параметри нестабільності" базується на новітньому тесті (*state-of-the-art*) із використанням порогових моделей, рівних транзитивних моделей та марковських моделей переключення (*Markov-switching-models*).

Третя категорія тесту – модель нестабільностей – передбачає зміну функціональних форм моделі внаслідок відомих і невідомих порушень [13, р. 206–207].

Перший тест здійснюється з допомогою генералізованого методу моментів (ГММ), коли оцінюється та розраховується опти-

мальний шлях оцінки параметрів економічної моделі, зокрема фінансовий стан економіки, внаслідок застосування політики санкцій; параметри раціональних сподівань у макроекономічній моделі; моделі бізнес-циклу, обмінного курсу, земельних відносин, попиту на робочу силу тощо [13, р. 313]. Тестування окремих параметрів змін із застосуванням численних точок порушення розпочинається із класичного методу найменших квадратів (OLS), двох стадій найменших квадратів (2SLS) та нелінійних найменших квадратів (NLS).

Найпопулярнішою є стратегія численних порушень, що базується на методі найменших квадратів. Зазначена стратегія охоплює три типи тестів:

- тестування без порушень проти відомої кількості порушень,
- тестування без порушень проти невідомої кількості порушень,
- тестування e проти $e + 1$ порушень.

Тестування інших параметрів змін, як зауважувалося, здійснюється з допомогою порогових та рівних (однорідних) транзитивних моделей [13, р. 212, 220].

Аналогічним чином досліджуються питання структурної нестабільності¹.

Механізм економічних санкцій формується в межах інструментальної парадигми, оскільки він передбачає використання різноманітного інструментарію впливу на таргетовану країну з метою завдання їй економічних збитків. Його зміст і структура мають мультидисциплінарний характер, що відображає взаємодію економіки, політики, права тощо.

Механізм економічних санкцій має трирівневий, ієрархічний характер: глобальний, георегіональний та національно-державний. Цілісного, єдиного документа щодо механізму економічних санкцій на рівні ООН поки що не створено. Фахівці з міжнародного права наводять приклади запровадження колективних

---

¹ При використанні зазначених та інших моделей і фільтрування макроекономічних даних використовують комп'ютерні програми "Ідеолаг" (частота фільтрів певної сфери) – <http://www.le.ac.uk/users/dsgpl>; gretl – <http://gretl.sourceforge.net>; TRAMO-SEATSprogram – <http://www.bde.es/webbde/en/secciones/servicio/software/programas.html> [13, р. 135].

санкцій ще в межах Ліги Націй, пов'язаних із можливістю започаткування воєнних дій з боку окремих держав. Зокрема, торговельні, фінансові й інші санкції були прописані у ст. 12, 13, та 15 Статуту Ліги Націй.

Розглядаючи цілі санкцій ООН, слід зауважити, що вони не є покараннями, а міжнародними заходами, спрямованими на примус до певних дій. Застосовуються санкції шляхом примусового тиску на тих, на кого вони спрямовані, для зміни поведінки, що порушує або загрожує миру. Із цим пов'язане прагнення довести несхвалення міжнародного співтовариства щодо такої поведінки. Нарешті, міжнародні правоохоронні заклади, що запроваджують санкції, також мають на меті стримування інших держав від порушень їхніх обов'язків відповідно до вимог міжнародного права.

Цілі санкцій, викладені в резолюціях Ради Безпеки, й умови, за яких санкції мають бути скасовані, часто формулюються неоднозначно і призводять до розбіжностей у їхньому тлумаченні. Резолюції санкцій містять механізм, згідно з яким для скасування санкцій у кожному випадку потрібна нова резолюція Ради Безпеки. Це створює можливість використання важелів, особливо для постійних членів організації, зокрема використання права вето.

Запроваджені санкції повинні містити мінімум безпеки, щоб не завдавати шкоди довірі до санкцій ООН, за умов якщо після досягнення першочергових цілей виникають різні вимоги, що становлять нові перешкоди для таргетованої країни. Ця країна повинна мати справедливі шанси досягти скасування санкцій через відповідну поведінку.

Економічні та нормативно-правові критерії вибору санкцій мають як суто змістовне, так і певне метафоричне навантаження. Вони позначаються такими ключовими термінами: "пропорційність", "обіцянка", "визначення цілей" та "гуманітарні міркування". Критерій пропорційності полягає в тому, щоб зважити неправомірну поведінку, внаслідок якої було порушено мир, та адекватність щодо можливих наслідків санкцій. Обіцянка означає ймовірність того, що таргетована (санкціонована) країна фактично здійснить бажану зміну в політиці. Сюди входять також питання формування громадської думки в санкціонованій країні, та роль опозиції: у Південній Африці, Нігерії,

Гаїті та Бірмі визнані представники публічно висловили свою підтримку санкціям, оскільки вони сподівалися, що це спричинить політичні зміни.

Зрештою, санкціям можуть підлягати окремі цільові групи (політики, бізнесмени, урядовці та ін.). Що стосується наслідків для цивільного населення, то існує гуманітарний поріг, якого не слід перевищувати.

Які санкції виправдані за цими критеріями? Ембарго на зброю зазвичай найлегше прийняти і це майже завжди сприяє миру; однак – як і всі часткові ембарго – також особливо важко забезпечити його ефективне застосування. У більшості випадків це лише допомагає прискорити торгівлю та підвищувати ціни. Величезний асортимент озброєнь, який пропонується, особливо у сфері малого озброєння, додає складнощів. Забезпечення ембарго на озброєння передбачає значні зусилля та витрати. Проте свого часу було досягнуто позитивного досвіду в цій сфері, зокрема у випадку колишньої Югославії.

Друга категорія заходів, у яких потенціал збитків для країни зазвичай незначний, часто піддається критиці щодо дій міжнародної спільноти. Це стосується, наприклад, виключення з участі в Олімпійських іграх, або припинення обміну в галузі спорту, культури, науки, технологій, інформації, дипломатії та згортання співпраці у сфері розвитку, а також призупинення діяльності членства держави в міжнародних організаціях. Водночас слід дбати про те, щоб не було жодних контрпродуктивних наслідків для забезпечення потенціалу демократичних змін.

У міжнародно-правових документах немає конкретного і вичерпного переліку економічних санкцій, оскільки кожен випадок їхнього застосування є окремим і вимагає індивідуального розгляду. Немає у Статуті ООН і понять "економічні санкції" або "ембарго".

Правові основи та перелік можливих санкцій сформульовано в розд. VII "Дії щодо загрози миру, порушень миру та актів агресії". Зокрема, у ст. 41 Статуту згадується "повна або часткова перерва економічних відносин, залізничних, морських, повітряних, поштових, телеграфних, радіо- або інших засобів сполучення, а також розрив дипломатичних відносин" [15, с. 28–29].

Підставою для застосування санкцій у конкретному випадку є рішення Ради Безпеки про те, що існує загроза миру, порушення миру або акт агресії. Відповідно до ст. 39, 41 та 42 Статуту ООН Рада може обрати будь-які примусові заходи невійськового або військового характеру, які вона вважає необхідними для збереження світового миру та міжнародної безпеки. Однак ненасильницькі санкції, передбачені ст. 41 Статуту, мають гнучкішу доцільність, ніж застосування військових заходів. Рада Безпеки може звернутися до останнього, якщо вона вважає, що "заходи, передбачені ст. 41, будуть неадекватними або виявляться недостатніми" (ст. 42). Якщо Рада Безпеки вирішить застосувати санкції, то всі держави-члени повинні, відповідно до ст. 25 та 48, розглянути таке рішення як негайне, юридично обов'язкове та строго здійснене.

На рівні ООН Рада Безпеки регулярно призначає комітети із санкцій як допоміжні органи. Вони складаються із представників усіх членів ради, і їхня робота полягає у тлумаченні та здійсненні режиму санкцій. Нарешті, Рада Безпеки може використовувати регіональні організації (розд. VIII) такі, як Організацію з безпеки і співробітництва в Європі, НАТО, Міжнародні сили підтримки безпеки для імплементації санкцій.

Водночас існують пропозиції щодо підвищення ефективності діяльності Ради Безпеки ООН у частині як запровадження, так й імплементації економічних та інших санкцій.

По-перше, пропонується скасувати право вето, що не відповідає сучасним реаліям.

По-друге, необхідно розширити кількість членів Ради Безпеки.

По-третє, Рада Безпеки має бути транспарентнішою і дозволити країнам із новими ринками та малим державам використовувати своє право і вплив у Раді Безпеки.

Окремі фрагменти щодо механізму застосування санкцій вписані в низці міжнародних документів. Зокрема, загальна економічна частина без згадування про санкції прописана в Хартії економічних прав й обов'язків держав 1974 р. Механізм економічних санкцій передбачає здійснення обмежувальних заходів економіч-

ного характеру, застосовуваних країною або групою країн до іншої країни або групи країн з метою змусити уряди цих країн змінити свою політику

У системі міжнародних санкцій – заборона повітряним суднам приземлятися та здійснювати транзитні польоти; заборона або призупинення автомобільного, залізничного, водного чи морського транзиту; заборона туризму, телефонних, телеграфних і поштових зв'язків тощо. Формами економічних санкцій є також ембарго, бойкот, блокада. Можуть запроваджуватися "чорні списки" підприємств чи комерсантів, які торгують із країною-порушницею, що загалом відповідає поширеним уявленням про санкції.

Санкції з боку СОТ згідно зі ст. XXI ГАТТ 1994 та XIV ГАТС можуть накладатися Органом урегулювання суперечок (Dispute Settlement Body) у випадку виявлення порушень у торгівлі, які завдали збитки партнеру (недобросовісна конкуренція, демпінг тощо). Санкції в ЄС здійснюються в межах Спільної зовнішньої та безпекової політики (СЗБП). В Угоді про створення Європейського Союзу, ст. 215, п. IV "Обмежувальні заходи" закладено формальну основу для запровадження санкцій. Європейська служба зовнішніх зносин разом із Європейською комісією здійснюють практичну реалізацію санкційних заходів, схвалених Європейською радою. Згода Європарламенту не передбачена.

Національні законодавства країн, включно з Україною, мають власну юридичну основу як для запровадження санкцій, так і механізми та засоби реагування на санкції з боку інших держав чи міжнародних організацій.

Як працюють санкції ЄС? Першим документом є "Основні принципи використання обмежувальних заходів (санкцій)" (далі – Основні принципи), затверджені у червні 2004 р. Комітетом з питань політики та безпеки (КППБ). Крім того, було здійснено звернення до Ради ЄС щодо розробки політичних рамок для ефективного використання санкцій. Основні принципи стверджують, що ЄС повинен застосовувати санкції відповідно до Статуту ООН, а також самостійно, коли це необхідно для досягнення його цілей. Зазначений документ становив основу щодо застосування

таргетованих санкцій, а другий та третій документи були прийняті для досягнення цієї мети.

Другий документ – "Керівництво з упровадження та оцінки обмежувальних заходів (санкцій) у межах Спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС", затверджене у 2003 р. й оновлене у 2005, 2009 та 2012 рр., містить визначення та директиви з розробки й упровадження обмежувальних заходів, а також важливу інформацію щодо різних видів обмежень, що можуть бути застосовані, та виміру їхньої ефективності. Нарешті, "Найкращі практики ЄС для ефективного впровадження обмежувальних заходів", затверджені у 2008 р., містять відповідну інформацію про те, як правильно визначати особи або організації, а також про адміністративні умови для замороження активів і заборони продукції, включаючи процедуру надання винятків та виключень до заходів [16, р. 10].

Логіка та тип санкцій ЄС. Логічний ряд санкцій ЄС складається із примусових, сигнальних та обмежувальних. Практика показує, що примусовий вимір не є домінуючим у переважній більшості випадків. Кожна справа про санкцію має свою власну динаміку, а деякі справи тривають набагато довше, ніж інші. Щоб описати різні характеристики того, як санкції можуть змінюватися з часом, використовується концепція епізоду. Будь-який санкційний випадок може бути розділений на "епізоди", причому кожен епізод відповідає іншому етапу справи. Новий епізод розпочинається тоді, коли змінюється відповідний елемент справи про санкції, наприклад, коли змінюється мета, або коли із санкціями застосовуються інші інструменти зовнішньої політики. Як згадувалося вище, три логіки не є взаємовиключними при визначенні здійснення влади через санкції, що означає: різні логіки можуть працювати одночасно. Крім того, поява таргетованих санкцій дозволила ініціаторам внести до списку декілька цілей, деякі з яких мають бути примусовими, а інші – обмежувальними та сигнальними.

Що необхідно поліпшити в санкційній політиці ЄС? Прийняття трьох цільових підходів може дати важливі переваги в кожній фазі застосування санкцій – від розробки до моніторингу та реалізації. Для найближчого майбутнього у наявності повинні

бути три пріоритети: етап попередньої оцінки, моніторинг та узгодженість політики.

По-перше, Раді ЄС варто здійснювати ретельну оцінку попередніх наслідків, які, як очікується, матимуть санкції. Цей етап може контролюватися підрозділом ЄС із безпеки, що може фіксувати процес інституціоналізації пам'яті, а обговорення зазначеного питання здійснюються країнами-членами на засіданні Європейської комісії з питань зовнішніх зносин або в будь-якому іншому відповідному комітеті (наприклад, Комітеті з питань політики та безпеки). Зазначена акція спроможна підвищити репутацію санкцій у зовнішній політиці, оскільки застосування санкцій часто пов'язане з нечіткими очікуваннями, а не з ретельною оцінкою того, які санкції можуть бути застосовані. Орієнтація на логіку санкцій може скоротити розрив між тим, що Рада ЄС хоче досягти і які санкції можуть бути застосовані.

По-друге, інституції ЄС мають бути наділені повноваженнями щодо впровадження та моніторингу обмежувальних заходів ЄС. Насправді, з моменту набуття чинності Лісабонської угоди, Рада ЄС взяла на себе виконавчі повноваження, які виконувалися Комісією ЄС, фактично повертаючи повноваження від інституцій ЄС до держав-членів. Натомість інституціям ЄС (Комісії ЄС або Європейській службі зовнішніх зв'язків) слід надати можливість розслідувати та контролювати те, що відбувається після того, як Рада ЄС застосує санкції. Пропозиція в цьому напрямі може полягати в тому, щоб слідувати прикладу Ради Безпеки ООН і створити групи експертів, які могли би збирати інформацію про те, як діють держави та як таргетовані країни намагаються уникнути санкцій. Це створить спіральний позитив, оскільки держави-члени матимуть стимул до зміцнення співпраці та відповідні знання будуть інституціоналізовані за механізмами стратегій і методами ухвалення рішень. Нарешті, санкції не можуть бути відокремлені від інших інструментів зовнішньої політики. Насправді, вони мають бути розроблені та застосовані для доповнення інших рішень, пов'язаних з іноземною допомогою, застосуванням сили та дипломатичної діяльності. У зв'язку з цим аспектом, Європейська служба зовнішніх зв'язків повинна

бути ключовою інституцією для об'єднання наявних знань про кожну справу й активно координувати антикризову стратегію.

Третій, національно-державний ієрархічний рівень застосування санкцій наочно демонструє Закон України "Про санкції", у якому урегульовується процес застосування, скасування та внесення змін до санкцій у такому логічному порядку:

1. Пропозиції щодо застосування, скасування та внесення змін до санкцій виносяться на розгляд Ради національної безпеки та оборони (РНБО) України Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України, Національним банком України, Службою безпеки України.

2. Рішення щодо застосування, скасування та внесення змін до санкцій щодо іноземної держави або невизначеного кола осіб певного виду діяльності (секторальні санкції), передбачених пунктами 1–5, 13–15, 17–19, 25 частини першої ст. 4 цього Закону, приймається РНБО України, вводиться в дію указом Президента України та затверджується протягом 48 год з дня видання указу Президента України постановою Верховної Ради України. Відповідне рішення набирає чинності з моменту ухвалення постанови Верховної Ради України і є обов'язковим до виконання.

3. Рішення щодо застосування, скасування та внесення змін до санкцій стосовно окремих іноземних юридичних осіб, юридичних осіб, які перебувають під контролем іноземної юридичної особи чи фізичної особи-нерезидента, іноземців, осіб без громадянства, а також суб'єктів, які здійснюють терористичну діяльність (персональні санкції), передбачених пунктами 1–21, 23–25 частини першої ст. 4 цього Закону, приймається РНБО України та вводиться в дію указом Президента України. Відповідне рішення набирає чинності з моменту видання указу Президента України і є обов'язковим до виконання.

4. Припинення дії міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, як санкція згідно з цим Законом здійснюється Верховною Радою України за поданням Президента України або іншого суб'єкта законодавчої ініціативи.

5. Рішення щодо застосування санкцій повинно містити термін їхнього застосування, крім випадків застосування санкцій, що

приводять до припинення прав, та інших санкцій, які за змістом не можуть застосовуватися тимчасово.

6. Рішення про внесення змін до санкцій ухвалюється органом, що прийняв рішення про їхнє застосування відповідно до цього Закону, за власною ініціативою або на підставі пропозицій органів державної влади, зазначених у частині першій цієї статті.

7. Рішення про скасування санкцій ухвалюється органом, що прийняв рішення про їхнє застосування відповідно до цього Закону у разі, якщо застосування санкцій привело до досягнення мети їх застосування [8].

Отже, економічні санкції є невід'ємною складовою міжнародної економічної політики, що реалізується через теорію громадського (раціонального) вибору, структурну теорію (модель затрати-випуск), теорію ухвалення рішень, теорію координаційних і кооперативних ігор тощо. Ієрархічний характер механізму застосування санкцій полягає у наявності трьох головних рівнів: глобального, інтеграційно-регіонального та національного.

Література

1. Heise A. Einführung in die Wirtschaftspolitik. Grundlagen, Institutionen, Paradigmen / A. Heise. – Stuttgart, 2005.
2. Eucken W. Grundsätze der Wirtschaftspolitik / W. Eucken. – Tübingen, 1952.
3. Tinbergen J. Economic Policy: Principles and Design / J. Tinbergen. – Amsterdam, 1956.
4. Boulding K.E. Principles of Economic Policy / K.E. Boulding. – Englewood, 1958.
5. Словник сучасної економіки Макміллана / гол. ред. Д.В. Пірс ; за заг. кер. О. Мороз, Т. Мороз ; пер. з англ. – 4-те вид. – К., 2000.
6. Соціологічна енциклопедія / укл. В.Г. Городяненко. – К., 2008.
7. Economic Policy. Theory and Practice / A. Benassy-Quere, B.A. Coeure, P. Jacquet, J. Pisani-Ferry. – Oxford University Press, 2010.
8. Про санкції : Закон України // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2014, № 40, ст. 2018 (Із змінами, внесеними

згідно із Законом № 2195-VIII від 09.11.2017, ВВР, 2018, № 1, ст. 2).

9. Поланьї К. Великая трансформація. Политические и экономические истоки нашего времени / пер. с англ. – СПб, 2002.

10. Kaempfer H.W. The Theory of International Economic Sanctions: The Public Choice Approach / H.W. Kaempfer and A.D. Lowenberg // The American Economic Review. – 1988. – Vol. 78, No. 4 Sep.

11. Dhami S. The Foundations of Behavioral Economic Analysis / S. Dhami. – Oxford University Press, 2016.

12. Keizer P. Multidisciplinary Economics. A Methodological Account / P. Keizer. – Oxford University Press, 2015.

13. Hashimzade N. A Handbook of Research Methods and Applications in Empirical Macroeconomics / N. Hashimzade, M. Thornton. – Edward Elgar ; Cheltenham, 2013.

14. Леонтьев В.В. Избранные произведения : в 3 т. – / В.В. Леонтьев ; пер. с англ. – М., 2006. – Т. III.

15. Статут Організації Об'єднаних Націй [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.un.org.ua.

16. Francesco Giumelli. How EU sanctions work: A new narrative. Chaillot Paper; 129 – May 2013 [Electronic source]. – Access mode : <http://www.iss.europa.eu>.

17. Интернет-ресурси: <http://www.le.ac.uk/users/dsgpl/>; [gretl – http://gretl.sourceforge.net/](http://gretl.sourceforge.net/); [TRAMO-SEATSprogram – http://www.bde.es/webbde/en/secciones/servicio/software/programas.html](http://www.bde.es/webbde/en/secciones/servicio/software/programas.html).

1.2. Форми економічних санкцій у світовому господарстві

Економічні санкції на початку ХХІ ст. залишаються важливим інструментом зовнішньої політики та міжнародної дипломатії. Наслідком дедалі більшої стриманості провідних країн у питаннях застосування сили став зростаючий інтерес до невійськових засобів тиску, який намітився в 90-х рр. ХХ ст., зокрема і до економічних інструментів впливу на міжнародні процеси.

Тема дослідження економічних санкцій набула особливої актуальності на початку ХХІ ст., оскільки вони залишаються важливим інструментом міжнародної дипломатії та зовнішньої політики. Економічні санкції є заходами економічного характеру, що застосовуються однією або декількома країнами щодо іншої країни або групи країн. Економічні санкції можуть мати форму повної або часткової заборони імпорту й експорту товарів, а також обмеження фінансових операцій. У найзагальнішому сенсі головною метою економічних санкцій є політичні відносини, однак роль інструменту впливу відіграють заходи, що безпосередньо обмежують міжнародні економічні відносини з метою дестабілізації економіки країни загалом або її окремих секторів.

Зазвичай запровадження санкцій є не звичайним, а винятковим заходом зовнішньоекономічної політики, спрямованим на досягнення певних політичних цілей. Можна стверджувати, що санкції є антитезою нормальної зовнішньоторговельної та зовнішньоекономічної політики. Запровадження санкцій пвикликає багато негативних наслідків, пов'язаних з уповільненням зростання ВВП, гальмуванням розвитку підприємницького сектора, втратою робочих місць. Економічні санкції в поєднанні з іншими заходами (наприклад військово-політичними) можуть спричинити дестабілізуючий вплив на систему державного управління країни – об'єкта санкцій.

Класифікація економічних санкцій має важливе значення для розуміння їхнього контексту та наслідків. Санкції можуть бути різними за характером і формою, яка змінюється залежно від ситуації (рис. 1.1).

За ступенем відкритості санкції поділяються на відкриті та приховані. Використання нетарифних заходів протекціоністської політики може бути розглянуто як приклад застосування прихованих економічних санкцій. До зазначеної підгрупи можна віднести і низку інструментів неекономічних санкцій, хоча вони і покликані лише демонструвати невдоволення певною політикою та завдавати репутаційний збиток (наприклад, заборона на участь у міжнародних спортивних змаганнях, на проведення культурно-мистецьких заходів, виключення з громадських організацій тощо).

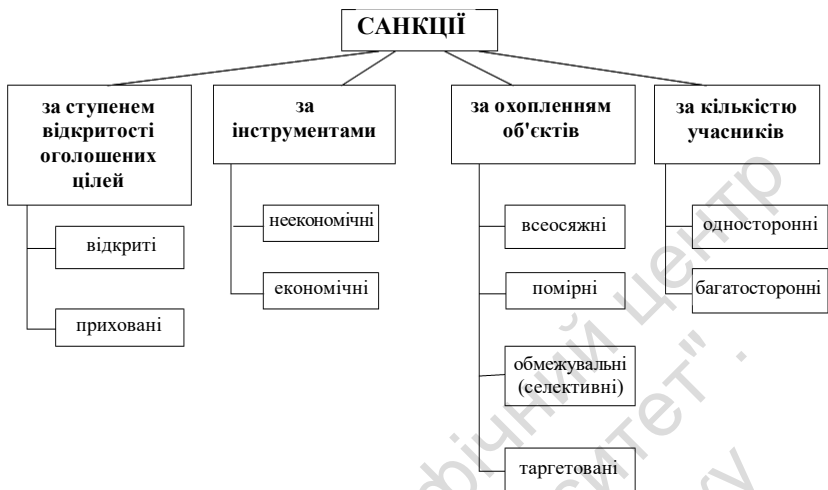

Рис. 1.1. Класифікація видів санкцій

За критерієм **характеристики інструментів санкцій** останні поділяться на *економічні* та *неекономічні*. Економічні санкції передбачають:

- обмеження експорту до таргетованої країни;
- обмеження імпорту з таргетованої країни;
- обмеження інвестицій у таргетовану країну;
- заборону приватних фінансових операцій між громадянами країни – суб'єкта санкцій та громадянами або урядом таргетованої країни;
- обмеження щодо реалізації державних програм країни – суб'єкта економічних санкцій у таргетованій країні тощо.

Торговельні санкції посідають найважливіше місце в арсеналі засобів зовнішньої політики провідних держав світу. У функціональному розумінні, застосування санкцій може переслідувати кілька цілей. Обмеження експорту країни – об'єкта санкцій скорочує її національний дохід і надходження твердої валюти, знижуючи її можливості купувати на світовому ринку необхідні їй товари та послуги. Так, Міністерство торгівлі США у вересні 2018 р. запровадило торговельні обмеження проти 12 російських

компаній, діяльність яких, на думку американської влади, становить загрозу національній безпеці і зовнішньополітичним інтересам США. Компаніям, внесеним до санкційного списку, заборонили поставляти товари американського походження, на які поширюються правила експортного контролю США.

Досить часто торговельні санкції також сприяють зростанню прибутків бізнесу країни – об'єкта санкцій, оскільки подібні санкції мають економічний ефект, схожий із тарифними обмеженнями.

Обмеження на імпорт таргетованої країни можуть містити заборону на імпорт будь-яких товарів або лише конкретних товарів і сировини, необхідних для військових потреб. Оскільки країни, що стають об'єктами санкцій, зазвичай є порівняно невеликими і моноекспортними (нафта Іраку або цукор Куби), країни – суб'єкти санкцій частіше вдаються до санкцій, які обмежують експорт, ніж до обмежень на імпорт.

Можна також стверджувати, що економічні санкції будуть ефективнішими в разі дотримання таких умов:

- ставиться політичне завдання порівняно невеликого корегування політики країни – об'єкта санкцій;
- використовуються одночасно і торговельні, і фінансові санкції. У країни – суб'єкта санкцій повинні бути технічні можливості для втручання у фінансові потоки країни – об'єкта санкцій;
- країна – об'єкт санкцій не має політичної підтримки третіх сторін;
- економіка країни – суб'єкта санкцій істотно (не менш ніж у 10 разів) перевищує економіку таргетованої країни;
- існує міжнародна коаліція – формальна або неформальна – на підтримку санкцій;
- таргетована країна є політично й економічно слабкою.

Слід підкреслити, що економічна глобалізація мала подвійний вплив на практику використання санкцій у світовій політиці. З одного боку, глобалізація диверсифікує експортні й імпорتنі ринки, ускладнюючи ефективне здійснення санкцій, оскільки у будь-якої країни з'являється дедалі більше альтерна-

тивних варіантів для експорту й імпорту. З іншого боку, фінансова й інформаційна складові глобалізації спрощують моніторинг проходження міжнародних платежів і фінансових потоків, що дає розвиненим країнам – власникам світових резервних валют більше можливостей втручатися у фінансові аспекти світової торгівлі та блокувати торговельні операції через застосування фінансових інструментів. Через це останнім часом акцент у практиці застосування економічних санкцій зміщується із власне торговельних санкцій на фінансові.

До фінансових санкцій належать різні заходи, спрямовані на припинення фінансових потоків, кредитування, фінансової допомоги, інвестицій, що має призвести до нестачі фінансових активів, підвищення ставки відсотка за кредитами і згодом до фінансового дефіциту. Інструменти таких санкцій є різноманітними: заборони на бізнес з банками, інвестування в американських або європейських банках, арешт власності та застав банків, закриття коррахунків, заборона на купівлю вже випущених акцій, облігацій і депозитних розписок, на користування електронними платіжними системами і системами передачі даних. Фінансові санкції можуть призвести до скорочення торговельних потоків без застосування торговельних санкцій, оскільки вони знижують можливість отримання торгових кредитів і припиняють платежі. Фінансові санкції, як інструмент зовнішньої політики, часто забезпечують більший потенціал для отримання намічених результатів, оскільки їх легше контролювати, виконувати, зміцнювати і важче обходити.

Прикладом фінансових санкцій є поновлення в 2018 р. обмежувальних заходів Сполученими Штатами Америки, які зачіпають фінансовий сектор Ірану. Так, американським компаніям заборонено будь-які операції з іранськими банками, зокрема із Центральним банком Ірану; фактично заборонено операції в доларах для банків тих країн, які не скорочуватимуть закупівлі іранської нафти; заборонено доступ Ірану до валюти на його зарубіжних рахунках.

Однією з досить незвичайних санкцій, що використовуються поряд з іншими фінансовими санкціями, є заморожування активів країни – об'єкта санкцій країною – ініціаторкою санкцій. Активи

часто заморожують разом із запровадженням більш обтяжливих торговельних санкцій, що надає можливість охопити декілька секторів у країні – об'єкти санкцій. Такий вид фінансових санкцій стосується всіх активів, що належать цільовій країні. Це кваліфіковані активи, товари, дебіторська заборгованість і банківські рахунки. Заморожування активів використовується переважно під час військових заходів або інших надзвичайних заходів. Цей вид санкцій частіше застосовується проти терористичних і злочинних організацій [13]. Наприклад, у США після теракту 11 вересня 2001 р. фінансові санкції стали більш передбачуваними, оскільки Сполучені Штати прагнули ліквідувати інфраструктуру, що спонсорує тероризм [6].

Однак фінансові санкції мають кілька переваг над торговельними:

- збитки від торговельних санкцій у таргетованій країні більш-менш рівномірно розподіляються серед населення, тоді як фінансові санкції концентруються на вузькому колі суб'єктів, наближених до влади;
- збитки від торговельних санкцій усередині країни – суб'єкта санкцій концентруються в окремих галузях промисловості, деякі компанії фактично примушуються до субсидування політики всієї держави. Фінансові санкції розподіляються набагато рівномірніше, і в разі відмови у кредитах збитки несе та сама структура (держава), яка може отримати від санкцій вигоду (рис. 1.2).

Американські аналітики вважають, що торговельні санкції більшою мірою впливають негативно на рівень життя населення, а фінансові, навпаки, – на представників провладної політичної та економічної еліт.

Найпоширенішим видом економічних санкцій є ембарго, тобто заборона на експорт товарів із країни та імпорт товарів у країну. В умовах міжнародного поділу праці заборона на експорт призводить до істотного падіння валютних надходжень до країни і, відповідно, до суттєвого обмеження її можливості закуповувати необхідні товари та послуги за кордоном. Однак у разі, якщо санкціям піддається країна, яка орієнтована на внутрішнє виробництво і споживання або через економічну

відсталість не постачає на світовий ринок значимого для себе обсягу товарів, то обмеження експорту може виявитися недостатньо ефективним.

Рис. 1.2. Класифікація економічних санкцій

Що стосується неекономічних санкцій, до них належать такі інструменти, як заборона й обмеження співпраці у громадських організаціях (ОЕСР, НАТО), скасування урядових візитів і парламентського обміну, заборона на видачу віз і, відповідно, на в'їзд у країну, включаючи транзит через країну, відмова від військової співпраці, від участі в міжнародних економічних і політичних самітах на території таргетованої країни, відмова від участі в культурних та спортивних заходах, заборона на мовлення телеканалів тощо. Усі ці заходи останнім часом активно застосовують проти Росії.

Дуже часто неекономічні санкції можуть мати й економічний вплив. Наприклад, обмеження руху певних фізичних осіб може призвести до зменшення економічної ефективності певного гос-

подарюючого об'єкта за кордоном, припинення переговорів і контрактів, втрат у діяльності компаній, представниками яких є зазначені особи.

Слід зауважити, що найбільш ефективними є економічні санкції, оскільки в умовах глобалізації світогосподарських зв'язків вилучення країн – об'єктів санкцій із міжнародного поділу праці справляє найбільш істотний вплив на внутрішню політику й економіку таких країн. Це зазвичай веде до погіршення становища їхнього населення та соціального розколу, що надалі може призвести до зростання тиску на національні інституції, які вважатимуть за краще докласти максимум зусиль, щоб зберегти внутрішню стабільність у країні.

За ступенем охоплення санкції поділяються на всеосяжні, помірні й обмежені (селективні). Всеосяжні санкції – це повна блокада країни або певного сектора економіки таргетованої країни. Априорі різні види санкцій матимуть ефективніший вплив, якщо вони в належний спосіб накладаються на чутливий сектор національної економіки. Для посилення тиску на таргетовану країну використовують ціновий тиск, визначення критичного розміру експорту й імпорту, підвищення тарифів [12, с. 91–92].

Одним із найвідоміших випадків всеосяжних санкцій було запровадження ембарго стосовно Куби, що тривало понад 50 років. Причиною для цього ембарго, що набуло чинності в 1960 р., стала масова експропріація власності громадян США і зміцнення відносин між Кубою та Радянським Союзом. Мета всеосяжних санкцій США полягала в дестабілізації комуністичного режиму Фіделя Кастро і поверненні Куби до капіталістичної та демократичної системи. Ембарго передбачало заборону торговельних відносин, поїздок, культурного обміну й інвестицій.

Оскільки всеосяжні санкції мають найбільші негативні гуманітарні наслідки, то останнім часом вони застосовуються рідше. Водночас всеосяжні економічні санкції та ембарго вважаються дуже важливим інструментом ООН для тиску на недемократичні режими без застосування сили. Застосування всеосяжних санкцій мало позитивні результати: так, завдяки ним було ліквідовано програми біологічної, ядерної та хімічної зброї в Іраку, припи-

нено режим апартеїду в Південно-Африканській Республіці; Лівію ці санкції змусили припинити програми озброєння та передати терористів до міжнародного суду.

Помірні, як й обмежені санкції, мають на меті вплив на окремі галузі або сектори національної економіки. До цієї групи можна додати і таргетовані (цільові, точкові, "smart" – розумні) санкції, що спрямовані на окремі фізичні та юридичні особи, причому інструментами застосування зазначеної групи санкцій можуть бути як економічні, так і неекономічні заходи. Розумні санкції дозволяють досягати швидшого результату, ніж всеосяжні, оскільки вони спрямовані на тиск на деяких могутніх бізнесменів, представників органів влади та компаній без небажаних побічних ефектів для населення [11]. Нині в США діють 26 санкційних програм, з яких тільки 6 належать до всеосяжних, а всі інші – таргетовані. Обмеження доступу до товарів, подорожей та майна фізичних осіб, що підпадають під санкції, зрештою змушує владу таргетованої країни змінити свою політику [9].

Прикладом цільових санкцій є санкції США проти Ірану, запроваджені з метою змусити уряд цієї країни скасувати ядерну програму. Об'єктом санкцій є лише фінансовий та енергетичний сектори, що не лягає додатковим тягарем на звичайних громадян і не спричиняє дестабілізацію світових ринків. Внаслідок посилення санкцій великі банки Ірану втратили доступ до глобальної фінансової системи, торговий флот позбувся можливості для страхування і ремонту, а нафтові доходи Ірану поступово почали падати. Така стратегія спрацювала: із 2012 по 2013 рр. ВВП Ірану скоротився майже на 9 %, а продажі нафти впали із 2,5 млн бар. на добу до 1,1 млн. Водночас розширений список вилучень із санкцій забезпечив простим іранцям доступ до імпортних продуктів харчування, ліків і мобільних телефонів.

За кількістю учасників, які запроваджують санкції, вони поділяються на односторонні та багатосторонні (зокрема і санкції ООН). Односторонні економічні санкції накладаються рішенням законодавчого органу, уряду або президента однієї країни. Оскільки США є однією з найвпливовіших країн у світовій економіці, то вони найчастіше використовують односторонні економічні санкції. Пакет санкцій проти Росії у зв'язку з анексією

Криму та загостренням ситуації на сході України вже спричинив неминучу шкоду російським компаніям, банкам і населенню. Крім того, один з останніх пакетів санкцій США проти Росії спрямований на певні групи бізнесменів, які мають тісні відносини з оточенням адміністрації Путіна [16, 17, 20].

Також санкції можуть застосовуватися декількома країнами. Багатосторонні санкції зазвичай здійснюються під егідою міжнародних організацій. Хоча емпіричні дослідження показують слабку ефективність односторонніх санкцій, усе ж емпіричні висновки щодо багатосторонніх санкцій є більш оптимістичними [8, 14, 3].

Успіх багатосторонніх санкцій загалом пояснюється їхньою здатністю скорочувати або повністю усувати альтернативних постачальників, а також тим, що єдина позиція щодо таргетованої країни надає моральну легітимність санкціям [14]. Однак припущення про успішність багатосторонньої співпраці було поставлено під сумнів: на думку аналітиків, ефективність багатосторонніх санкцій переоцінена і фактично такі санкції демонструють негативний результат для спільноти країн, що їх застосовують [10]; успіх санкцій залежить не так від кількості учасників багатосторонніх санкцій, як від участі міжнародних інституцій у санкціях [5].

Економічні санкції можуть застосовуватися не тільки до певної країни, а й до компаній із третіх країн, що мають торговельні відносини із фірмами країни, що піддається санкціям. У зв'язку із цим цікавими є так звані екстериторіальні (вторинні) санкції, які передбачають, що покаранню за порушення односторонніх санкцій можуть бути піддані фізичні та юридичні особи не тільки із країни – об'єкта санкцій, а й із третіх країн. Уряд країни, що накладає санкції, не може безпосередньо заборонити третім країнам та їхнім компаніям мати економічні відносини із країною, яка підпадає під санкції, але може обмежити відносини своїх компаній і державних органів із такими фірмами. Цією можливістю, наприклад, активно користуються США, складаючи чорні списки компаній із багатьох країн світу, які, на думку офіційних органів Сполучених Штатів, співпрацюють із "країнами-ізгоями". Американські компанії отримують

припис про заборону поставок певних товарів і технологій компаніям із чорних списків. Це, передусім, стосується військових товарів, а також товарів і технологій подвійного призначення. В умовах глобалізації банківського сектора США активно використовують фінансові санкції проти низки банків європейських країн і Японії, які з яких-небудь причин не виконали односторонні санкції США щодо третіх країн. Наприклад, у період 2009–2015 рр. сума втрат від таких вторинних санкцій проти окремих банків Європи варіювала від 100 до 70 млн дол. Зокрема, безпрецедентними виявилися втрати французького банку BNP Paribas (8,9 млрд дол) внаслідок заборони на різні типи банківських операцій у доларах, накладеної на нього у 2014 р. терміном на один рік за невиконання санкцій проти Ірану, Куби та Судану. HSBC, Standard Chartered, Commerzbank та інші компанії також сплатили великі штрафи [19]. Аналогічно, китайська електронна корпорація ZTE, яка має обмежені економічні відносини із США, опинилась перед крахом через санкції, накладені на неї за її торгівлю з Північною Кореєю та Іраном; цими санкціями корпорації було заборонено купувати необхідні компоненти у постачальників для власного виробництва [4]. Вищезгадані неамериканські організації не порушували жодного європейського або іншого закону. Дії, заборонені санкціями США, здійснювалися ними поза межами США, і тому деякі фахівці вважають, що екстериторіальні санкції є порушенням міжнародного права.

Більшість аналітиків дотримуються думки, що багатосторонні санкції під егідою ООН чи Ради Європи є ефективнішими у процесі глобалізації світових господарських відносин, оскільки вони дозволяють краще контролювати потоки експорту й імпорту. Група економічно розвинених країн контролює більшу частину світового ринку, ніж одна країна, і в більшій мірі впливає на світову торгівлю. Характерно, що в ООН цілком справедливо визнана і підтверджена недоцільність застосування всеосяжних санкцій щодо авторитарних режимів, оскільки в таких країнах населення не може впливати на державну владу. Рада Безпеки ООН у своїй санкційній політиці декларувала відмову від застосування формули – "страждання населення будуть приводити до

тиску на уряд країни з метою його спонукання до дій, які забезпечать зняття режиму санкцій з держави". Незважаючи на те, що ООН з початку 90-х рр. XX ст. збільшила застосування економічних санкцій у понад три рази, нині їх нараховується близько десяти, переважна більшість із яких належить до таргетованих (цільових) санкцій. Основна причина такого процесу була пов'язана з тим, що, на думку міжнародної спільноти, всеосяжні санкції зумовлюють значні гуманітарні наслідки для населення таргетованої країни. Альтернативою всеосяжних санкцій є практика застосування "таргетованих" заходів щодо правлячої еліти, військового керівництва, а також різного роду ембарго на постачання об'єктів, які не використовуються населенням у повсякденних або будь-яких інших мирних цілях.

Слід зауважити, що міжурядові організації стали новими ініціаторами економічних санкцій. Такий захід, як загроза санкцій було застосовано щодо України Міжнародною групою із протидії відмиванню брудних грошей (ФАТФ) у 2003 р. (організація заснована країнами "Великої сімки" в 1989 р.). ФАТФ зажадала приведення законодавства України у відповідність із її стандартами [2, 18]. Отже, безпосередньою метою подібних міжнародних організацій є формування правового середовища, що відповідає міжнародним стандартам, але й санкції також можуть стати інструментом політичного тиску.

Метою запровадження ембарго є не отримання економічних вигод, а чинення тиску на країну для задоволення певних економічних інтересів. З погляду на це успіх ембарго вірогідніший, якщо: по-перше, країна, що запроваджує ембарго, може скоротити обсяг свого експорту; по-друге, країна, проти якої вводиться ембарго, значно залежить від зовнішньої торгівлі; по-третє, якщо запроваджені санкції є раптовими і масштабними.

При аналізі галузевої структури санкцій проти Росії помітно, що вони спрямовані проти ключових, тобто конкурентоспроможних галузей економіки РФ: нафтової, газової, атомної та військової промисловості, а також проти російського банківського капіталу.

З метою відстоювання національних політичних інтересів введення економічних санкцій стало лідируючим інструментом

зовнішньої політики у кризових ситуаціях. Якщо в останнє десятиліття ХХ ст. найбільші суперечки викликали всеосяжні санкції (ембарго), то нині наукову і громадську думку акцентовано на цілеспрямованих, або smart-санкціях. Їх результативність багато в чому залежить від статусу країни-об'єкта, рівня її економічного і політичного розвитку, цілей уведення економічних санкцій та інших факторів.

Література

1. Сводный санкционный перечень Совета Безопасности ООН [Электронный ресурс] // Совет безопасности ООН. – Режим доступа : http://www.un.org/sc/committees/list_compend.shtml (дата звернення: 21.01.2019).
2. Соболев Е. Украина спаслась от санкций FAFT / Е. Соболев // Эксперт. – 2003. – № 8.
3. Allen S.H. Political Institutions and Constrained Response to Economic Sanctions / S.H. Allen // Foreign Policy Analysis. – 2008. – Vol. 4. – P. 255–274.
4. Asia's hidden exposure to Iran sanctions Region's widespread dollarization makes it vulnerable to US action [Electronic source]. – Access mode : <https://asia.nikkei.com/Opinion/Asia-s-hidden-exposure-to-Iran-sanctions> (дата звернення: 21.01.2019).
5. Bapat N.A. Multilateral Versus Unilateral Sanctions Reconsidered: A test Using New Data / N.A. Bapat, T.C. Morgan // International Studies Quarterly. – 2009. – Vol. 53. – No. 4. – P. 1075–1094.
6. Economic Sanctions, Transnational Terrorism and the Incentive to Misrepresent / N.A. Bapat, Calle L. de la, K.H. Hinkkainen and E.V. McLean // The Journal of Politics. – 2016. – Vol. 78. – No. 1. – P. 249–264.
7. Carisch E. The evolution of UN sanctions: from a tool of warfare to a tool of peace, security and human rights / E. Carisch, L. Rickard-Martin, S. Meister. – Switzerland, 2017.
8. Caruso R. The Impact of International Economic Sanctions on Trade Empirical Evidence over the period 1960–2000 / R. Caruso // Rivista Internazionale di Scienze Sociali. – 2005. – Vol. 113, no. 1. – P. 41–66.

9. Drezner D. Sanctions sometimes smart: Targeted sanctions in theory and practice [Electronic source] / D. Drezner // *International Studies Review*. 2011. – Vol. 13, Issue 1. – P. 96–108. – Access mode : <http://fletcher.tufts.edu> (дата звернення: 21.01.2019).

10. Drezner D.W. Bargaining, Enforcement, and Multilateral Sanctions: When Is Cooperation Counter productive? / D.W. Drezner // *International Organization*. – 2000. – Vol. 54. – No. 1. – P. 73–102.

11. Gottemoeller R. The evolution of sanctions in practice and theory / R. Gottemoeller // *Survival: Global Politics and Strategy*. – 2007. – Vol. 49. – Issue 4. – P. 99–110.

12. Hufbauer C. Economic sanctions reconsidered [Electronic source] / C. Hufbauer. – Washington, 2007. – Access mode : <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=nlebk&AN=214058&site> (дата звернення: 21.01.2019).

13. Hufbauer C. Targeted sanctions a policy alternative? / C. Hufbauer, B. Oegg // *Law & Policy in International Business*. – 2000. – Vol. 32. – Issue 1. – P. 11–21.

14. Lektzia D. An Institutional Theory of Sanctions Onset and Success / D. Lektzia, M. Souva // *Journal of Conflict Resolution*. – 2007. – Vol. 51, no. 6. – P. 848–871.

15. Gottemoeller R. The evolution of sanctions in practice and theory / R. Gottemoeller // *Survival*. 2007. – Vol. 49. – Issue 4. – P. 99–110.

16. US impose toughest Russian sanctions to date [Electronic source] // *Financial Times*. – Access mode : <https://www.ft.com/content/1e2086bc-3997-11e8-8b98-2f31af407cc8>. (дата звернення: 21.01.2019).

17. Russian market shifty US sanctions and Syria [Electronic source] // *Financial Times*. – Access mode : <https://www.ft.com/content/412e9d88-3bd6-11e8-b7e0-52972418fec4>. (дата звернення: 21.01.2019).

18. International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism and Proliferation [Electronic source] // *The FATF recommendations*. 2013. – Access mode : <http://www.fatf-gafi.org/topics/fatfrecommendations/documents/fatf-recommendations.html> (дата звернення: 21.01.2019).

19. Masters J. What Are Economic Sanctions? [Electronic source] / J. Masters // *CFR*. 8.04.2015. – Access mode :

<http://www.cfr.org/sanctions/economic-sanctions/p36259>
(30.04.2015).

20. U.S. Department of the Treasury. Treasury Designates Russian Oligarchs, Officials, and Entities in Response to World wide Malign Activity [Electronic source]. – Access mode : <https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm0338>. (дата звернення: 21.01.2019).

1.3. Наслідки й ефекти міжнародних економічних санкцій

Ефективність і наслідки економічних санкцій тривалий час є предметом дискусії науковців та політиків. Це питання залишається актуальним і важливим для вибору обставин та способів реалізації економічних санкцій.

Існують різні підходи до розуміння економічних санкцій. У політичному дискурсі економічні санкції – це інструмент для досягнення політичних цілей. У юридичному ж дискурсі економічні санкції можуть розглядатися достатньо вузько – як інструменти покарання інших країн за їхні правопорушення (іноді навіть звужуючи це до заходів лише міжнародних організацій). У широкому розумінні в економічному дискурсі економічні санкції є конкретними інструментами або методами застосування економічної сили країною, які націлені на створення витрат відмови для об'єкта застосування сили (цільової країни) у випадку його дій проти інтересів ініціатора санкцій. Відповідно, основним запланованим результатом санкцій можуть бути зміни в політиці, виправлення правопорушення або досягнення будь-яких цілей (зокрема й економічних) ініціатора санкцій.

Поняття цілей санкцій вимагає додаткового розгляду. Вони варіюються від формальних до реальних; запобігання, примусу і покарання – до декларування позиції та заспокоєння груп тиску. Метою санкцій можуть бути: покарання чи послаблення цільової держави (об'єкта застосування економічної сили), зміни у її політиці чи зміна режиму, уникнення чи провокування війни, висловлення несхвалення її діями (коли санкції символічні),

заспокоєння внутрішніх груп тиску (Ю. Седляр [1]). К. Латипов до цілей відносить:

- примус до зміни політики;
- зміна політичного режиму або діячів (економічна шкода може спровокувати політичну нестабільність у цільовій державі);
- стримування та запобігання повторення певних дій (зокрема і з боку третіх країн);
- міжнародний символізм – демонстрація несхвалення дій цільової держави та досягнення морального ефекту;
- внутрішній символізм – зниження критики зовнішньополітичного курсу у країні – ініціаторі санкцій [2].

Дж. Барбер розрізняє:

- первинні цілі (формальні, публічні, офіційні на відміну від реальних: вторинних і третинних), що спрямовані на примушення змінити поведінку країни об'єкта санкцій;
- вторинні цілі, що стосуються статусу та дій ініціатора санкцій, виходять за межі прагнення зміни поведінки об'єктом санкцій – це демонстрація офіційної думки, серйозності у намірах захистити світовий правопорядок;
- третинні цілі, пов'язані з конкретними аспектами міжнародного порядку – це підкреслення аморальності використання сили, демонстрація корисності міжнародних організацій, послання іншим країнам, які можуть вдатися до неправомірних дій [3, 4].

Ю. Седляр також класифікує санкції за спаданням їхньої економічної шкоди на:

- інструментальні (для уникнення одержання цільовою країною конкретного товару, наприклад військового призначення, або фінансового капіталу);
- каральні (за неприйнятну зовнішньо- або внутрішньополітичну поведінку – можуть завдати суттєвих економічних збитків цільовій країні);
- символічні (економічні збитки для цільової країни мінімальні, але дозволяють висловити своє несхвалення політикою цільової держави) [1].

Позитивні або негативні наслідки економічних санкцій варто розглядати в розрізі конкретних суб'єктів. Найбільш поширеною є ситуація, коли країна – об'єкт санкцій зазнає відчутних втрат, а країна – ініціатор санкцій зазнає незначних економічних втрат заради досягнення важливих політичних цілей і набуття більшого силового потенціалу. Безпосередніми наслідками застосування економічних санкцій для країни – об'єкта санкцій можуть бути:

- підвищені витрати об'єкта санкцій на закупівлю дефіцитних ресурсів;
- необхідність знижувати експортні ціни для витримування конкуренції в умовах переорієнтування експорту на ринки третіх країн;
- втеча капіталу;
- падіння курсу національної валюти;
- знецінення активів;
- еміграція робочої сили;
- зменшення частки високотехнологічних галузей на користь виробництва товарів із низьким ступенем обробки й інші галузеві структурні зміни в економіці;
- гальмування науково-технічного прогресу;
- гальмування економічної експансії національних компаній;
- збільшення вартості зовнішніх запозичень;
- припинення надходження міжнародної допомоги;
- скорочення туристичних потоків і культурно-освітнього обміну;
- додаткові витрати на нарощення власного силового потенціалу в ситуації посилення конфронтації.

Проте в умовах взаємної залежності збільшення проблем у цільовій країні може негативно вплинути на країну – ініціатора санкцій (звуження ринку збуту, зниження прибутковості інвестицій за кордон, готовність об'єкта сили до радикальніших дій у відповідь тощо). Можливі випадки, коли об'єкт санкцій виграє врешті-решт, наприклад, якщо відбувається розвиток компенсуючих технологій. Треті країни можуть як виграти від перенап-

равлення торговельних потоків на себе, так і програти від звуження ринків конфлікуючих сторін. Ускладнює оцінку те, що наслідки для суб'єктів економічної діяльності в одній тій самій країні можуть суттєво різнитися, особливо в розрізі галузей. Наприклад, у країні – об'єкті санкцій у явному програвші можуть опинитися експортоорієнтовані галузі, у відносному вигравші – імпортозамішувальні виробництва.

У найширшому розумінні йдеться про позитивні або негативні наслідки санкцій для системи вищого рівня, до якої входять країни – ініціатори санкцій, країни – об'єкти санкцій та треті сторони. Наприклад, практика безкарних зловживань на міжнародній арені підриває довіру до міжнародних інституцій, зміщує пріоритети у стратегіях країн від максимізації добробуту до максимізації їхньої національної сили. Економічні санкції часто спрямовані на протидію цьому, що впливає на ефективність функціонування світової економіки та глобальної системи міжнародних відносин.

У науковій літературі питання ефективності санкцій залишається достатньо дискусійним. Складним питанням є методика оцінки ефективності санкцій. Критерії ефективності санкцій – досягнення політичних або інших цілей санкцій (явних або прихованих), зменшення ВВП та національного багатства цільової країни, репутаційні втрати цільової країни та її ізоляція [4], співвідношення вигод і втрат, запобігання наступних порушень норм міжнародного права.

Фактори ефективності негативних економічних санкцій, згідно з існуючими дослідженнями, систематизовано нами у табл. 1.5. Зокрема, посилюють успішність санкцій економічні втрати у цільової країни, попередній успішний досвід використання санкцій у схожих ситуаціях, залежність цільової країни від ініціатора санкцій та традиційно дружні відносини між ними, нерівність доходів у цільовій країні, менш амбітні цілі санкцій, сильна економічна (а також науково-технічна, фінансова та військова) перевага ініціатора санкцій над цільовою країною, демократичний устрій у цільовій країні, комплексний і масштабний характер санкцій, застосування фінансових санкцій, підкріплення економічних санкцій військово-політичними діями.

**Таблиця 1.5. Вплив факторів
на ефективність економічних санкцій**

Позитивний вплив	Негативний вплив
<ul style="list-style-type: none"> - погрози використання санкцій з упевненістю, що вони будуть використані - економічні втрати від санкцій для цільової країни - попередній успішний досвід використання подібних санкцій щодо інших країн - залежність цільової країни від країни – ініціатора санкцій - висока нерівність доходів у цільовій країні - обмеженість цілей санкцій (випустити політичних в'язнів) - значна перевага ініціатора санкцій у величині економіки над цільовою країною - демократична цільова країна - традиційно дружні відносини між ініціатором санкцій та цільовою країною - комплексний характер санкцій - короткі у часі, але масштабні санкції - можливість підкріплення військовими операціями - глобальна перевага ініціатора санкцій у науково-технічній та фінансовій сфері - фінансові санкції - персональні санкції (у демократичних країнах) 	<ul style="list-style-type: none"> - втрати для широких верств населення в цільовій країні, для країни – ініціатора санкцій та третіх країн - розвиток чорного ринку - обмеження інструментарію нормами міжнародного права - переорієнтація напрямів зовнішньоекономічних відносин цільової країни - допомога цільовій країні від конкурентів країни – ініціатора санкцій - розвиток компенсуючих технологій - амбітні цілі (зміна політичного режиму або керівництва) - можливість контрсанкцій - незначна перевага ініціатора санкцій у величині економіки над цільовою країною і ще гірше, якщо ініціатор санкцій – економіка з меншим розміром - авторитарний устрій у цільовій країні - традиційно напружені відносини між ініціатором санкцій та цільовою країною - обмеженість спектра інструментів санкцій - поступове посилення санкцій - тільки торговельні санкції, особливо якщо експортні - персональні санкції (в авторитарних країнах) - можливість санкційної ренти за рахунок держави для цільової еліти країни

Джерело: складено автором за [2, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14].

Санкції є зброєю багатих та могутніх [4, с. 149], а меншим і слабшим країнам важче досягти ефекту від санкцій, якщо тільки не йдеться про участь у колективних санкціях. Як стверджують Г. Хафбауер, Дж. Шотт, К. Еліот і Б. Оугг, санкції зазвичай успішні проти малих країн (при цьому у їхній вибірці медіанне співвідношення ВВП країни-ініціатора та країни – об'єкта санкцій становило 105) [12, с. 125]. Наприклад, у випадку України, їй складніше ініціювати санкції проти Росії внаслідок того, що:

- залежність України від російського ринку сильніша, ніж Росії від українського;
- економіка України є відкритішою і, відповідно, вразливішою до економічної дезінтеграції, тому Україна сильніше відчуває ефект від викривлення цін та скорочення торгівлі, ніж Росія;
- в умовах принаймні раніше високих цін на нафту Росія мала більший запас міцності;
- це могло би додатково мотивувати на економічний тиск з боку Росії.

З огляду на це запізнення з уведенням санкцій з боку України має своє економічне обґрунтування.

Інша ситуація з колективними санкціями з боку країн Заходу. У цьому разі співвідношення економічної ваги сторін не на користь Росії. Наприклад, залежно від обраного періоду та методики наводилися такі оцінки втрат Росії від санкцій: 170 млрд дол протягом трьох років (експерти Вищої школи економіки та Центрального банку Росії), принаймні, 200 млрд дол протягом 2–3 років (А. Кудрін), 0,5 % ВВП у 2015 р. (А. Спілімберго, голова місії МВФ у Росії) [15], 40 млрд дол (Міністерство фінансів Росії), 0,6 в. п. економічного зростання в 2014 р. та 1,1 в. п. у 2015 р. (Європейська комісія) [16]. Е. Гурвіч та І. Прилепський оцінювали втрати від санкцій Росії у 2014–2017 рр. в розмірі скорочення на 2,4 % ВВП, хоча більші втрати були від зниження цін на нафту (8,5 % ВВП). Втрати для доходів бюджету оцінювались в 1–2 % [17].

Зростання ВВП Росії у 2014 р. уповільнилося до 0,7 %, а у 2015 р. стало від'ємним (–3,7 %). Інфляція у 2015 р. зросла до

13 %. Дефіцит бюджету збільшився до 3,5 %. Хоча профіцит поточного рахунку платіжного балансу зріс до 5 % ВВП внаслідок девальвації рубля та скорочення імпорту [18]. Порівняно із 2010–2013 рр. прямі іноземні інвестиції в Росії скоротились у 2015 р. майже у вісім разів [19]

Втрати західних країн оцінювались в 1,8 млрд дол втрачених торговельних потоків щомісячно. 90 % з них припадало на ЄС, а 40 % на Німеччину [20, с. 47–48]. Відносно невеликі втрати мали США (понад 2 млрд дол), Австралія та Канада (до 0,5 млрд дол). Серед західних країн внаслідок санкцій та контрсанкцій найбільших втрат зазнав ЄС (на початок 2015 р. – 20 млрд дол) [21].

За нашими розрахунками за даними [18, 22], співвідношення втрат від скорочення двостороннього експорту у 2016 р. стосовно ВВП країн (сюди входять втрати не тільки від санкцій, а й від зниження експортних цін, економічного спаду на ринку збуту тощо) було таким. Відносні втрати України у вісім разів більші ніж Росії. З іншого боку, Росія відчувала майже втричі більші відносні втрати ніж США та в 16 разів вищі ніж ЄС, незважаючи на те, що серед західних країн найбільше постраждали саме країни ЄС.

Однак щодо досягнення політичних цілей навіть західні санкції дали незначний ефект. Причинами стали обмежений характер санкцій; взаємозалежність із Росією; політичний вплив Росії [21]; неприєднання до санкцій потужних країн, що розвиваються [23]; відсутність єдності у країнах ЄС щодо цього питання [24]. Нині санкції проти Росії досягли ефекту колективної відповідальності країни, але практично не досягли політичних цілей урегулювання конфлікту та персональної відповідальності. Проте вони не дозволили здійснити ескалацію порушення територіальної цілісності України та є демотивуючим чинником для подібних порушень міжнародного права у майбутньому у глобальному масштабі.

Використання економічних санкцій може не досягнути поставлених суб'єктом економічної сили цілей або призводити також і до втрат, оскільки може змінювати рішення, зроблені з економічних міркувань. Наприклад, санкції можуть призводити до збагачення еліт, які контролюють чорний ринок [11, с. 7]. Для

обходу санкцій можуть використовуватися фірми – посередники із третіх країн. Як наголошує К. Елліотт, ринкові сили послаблюють ефект торговельних санкцій, але посилюють ефект фінансових [12, с. 101].

Наслідками санкцій є трансформаційні (внаслідок зміни регулювання та перенаправлення торгових потоків) і додаткові транзакційні (зростання формальних і неформальних торговельних бар'єрів) витрати насамперед для цільової країни, але також і для ініціатора санкцій та третіх країн. Й. Франк припускає, що всеохоплюючі санкції намагаються не використовувати проти важливих торговельних партнерів. Санкції, принаймні середньої суворості, зменшують торгівлю між країнами (зазвичай на 6–10 %) [25]. В умовах взаємної залежності збільшення проблем в об'єкті сили може негативно вплинути на суб'єкт сили (звуження ринку збуту, зниження прибутковості інвестицій за кордон, готовність об'єкта сили до радикальніших дій у відповідь тощо).

Санкції часто важко зробити цільовими, тому постраждати за політику, що проводить правляча еліта, можуть невинні громадяни. Через це може погіршитись репутація країни, що впроваджує санкції [10]. Санкції, особливо тривалі, можуть вплинути більше на звичайних людей, ніж на лідерів цільової країни. Заможні особи можуть навіть збільшити свою частку у доходах. Ізольовані в умовах санкцій країни менше звертають увагу на міжнародне співтовариство, коли перекладають тягар економічних негараздів на широкі верстви населення і забезпечують санкційну ренту за рахунок держави для політичної й економічної еліти цільової країни. Зокрема, фінансові та комбіновані торговельно-фінансові санкції збільшують нерівність доходів населення. Від припинення міжнародної допомоги, обмеження діяльності міжнародних організацій страждають переважно незаможні верстви населення. Суто торговельні санкції (особливо імпортні), навпаки, знижують таку нерівність [26]. Санкції також негативно впливають на сусідні країни, підвищуючи ймовірність регіональної економічної кризи [5].

На нашу думку, якщо санкції недостатньо таргетовані, то це призводить до відносно рівномірного скорочення доходів економічних суб'єктів цільової країни. Еліта країни несе втрати, але

співвідношення її доходів (та багатства) і доходів інших людей усередині країни залишається достатньо сталим, а отже, санкції не послаблюють економічну силу еліти всередині країни, що знижує шанси на зміну керівництва цільової країни. Санкції в короткостроковому періоді зазвичай послаблюють силу еліти цільової країни тільки порівняно із закордонними акторами.

А. Р. Пейп стверджує, що не всі санкції, визначені як успішні, можна вважати такими: досягненню цілей сприяли не так санкції, як силові операції або інші фактори [14]. Є. Четверіков стверджує, що економічні санкції ефективні тільки проти держави, яку можна перемогти військовими засобами [9].

Цільовий ефект від санкцій часто досягається тільки у довгостроковій перспективі. Однак довгострокові наслідки можуть і не збігатися із цілями ініціатора санкцій. Наприклад, нафтове ембарго щодо країн Заходу сприяло розвитку енергозаощадження та альтернативної енергетики, що врешті-решт послабило залежність цільових країн від імпорту нафти із країн ОПЕК [6]. Санкції можуть мати і неочікуваний позитивний результат для цільової країни, якщо її втрати компенсуються надходженнями від центра сили, який є конкурентом для ініціатора санкцій, наприклад під час холодної війни [12, с. 102].

Арсенал санкційних інструментів обмежений, наприклад, невмотивоване підняття тарифів обмежується СОТ і внутрішніми збитками споживачів [13]. Знизити ефект санкцій може опортуністична поведінка [27, с. 99] цільової країни, внаслідок того, що остання для зняття санкцій насправді зацікавлена не у виконанні вимог ініціаторів санкцій, а у переконанні останніх, що їхні умови виконані.

К. Латипов приходить до висновку, що негативні санкції є переважно неефективним заходом [2]. Однак економічні санкції використовуються все ж через їхню відносну нижчу вартість, ніж вартість ведення військових дій [28, с. 462], включаючи репутаційні втрати. На основі емпіричного аналізу Г. Хафбауер, Дж. Шотт, К. Еліот і Б. Оутг надають такі рекомендації:

- не переоцінювати перспективи досягнення політичних цілей санкцій, особливо проти авторитарних режимів у великих країнах;

- упроваджувати санкції рішуче, а не поступово;
- економічні санкції іноді не виключають військового втручання чи таємних операцій;
- зважувати втрати (власні та союзників) від санкцій з очікуваними результатами, але і не занадто цим не перейматися, щоб не девальвувати ефект від санкцій [29].

Незважаючи на помірну ефективність, використання економічних санкцій може бути доцільним також із таких міркувань:

- країни – порушники правопорядку не мають функціонувати в рівних економічних умовах з іншими, що є сигналом для всіх країн. Інакше кажучи, санкції є спробою вирівнювання правил гри та зменшують рівень непередбачуваності дій акторів у сфері міжнародних відносин;
- залучення до конфронтації з ініціатором санкцій також може означати необхідність нести додаткові витрати цільової країни на підтримку або нарощення власного силового потенціалу і репутаційні втрати (якщо ініціатор санкцій володіє м'якшою силою і здатен переконувати треті сторони);
- ефективність певних видів санкцій у визначеному колі конкретних обставин вища середньої;
- санкції часто є відхиленням від принципу індивідуальної відповідальності, коли важко вплинути на винуватців безпосередньо, проте запровадження смарт-санкцій проти винуватців та осіб, що їх безпосередньо підтримують, замість широких верств населення, може частково розв'язати цю проблему;
- економічні санкції можуть бути допоміжним інструментом або інструментом швидкого застосування чи запобігання.

Література

1. Седляр Ю.О. Теоретичні засади дослідження економічних санкцій як інструменту зовнішньої політики держави / Ю.О. Седляр // Наукові праці : наук.-метод. журн. Сер.: Політологія. – Миколаїв, 2010. – Т. 131. – Вип. 118. – С. 152–156.

2. Латыпов К. Экономические санкции в международном праве: некоторые вопросы теории и практики применения [Электронный ресурс] / К. Латыпов // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 1998. – № 2. – С. 56–61. – Режим доступа : <http://elib.bsu.by/handle/123456789/30426> (дата звернення: 14.01.2014).
3. Barber J. Economic Sanctions as a Policy Instrument / J. Barber // *International Affairs*. – 1979. – Vol. 55. – № 3. – P. 367–384.
4. Economides S. *The Economic Factor in International Relations* / S. Economides, P. Wilson. – L. ; N. Y., 2001.
5. Балугев Д. Эволюция экономических санкций как инструмента внешней политики / Д. Балугев // *Международные процессы*. – 2014. – № 3. – Т. 12. – С. 23–33.
6. Егоров А.В. Сила и бессилие экономических санкций / А.В. Егоров // *Банковское дело*. – 2014. – № 7. – С. 14–16.
7. Куршаков В. Нефтегазовый фактор во внешней политике Ирана / В. Куршаков // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2013. – № 3. – С. 88–96.
8. Ческидов Б.М. Применение экономических санкций и принципы минимизации их воздействия / Б.М. Ческидов // *Финансы*. – 2014. – № 11. – С. 11–16.
9. Четвериков Е. Две стороны экономических санкций [Электронный ресурс] / Е. Четвериков // *Саратовские вести*. – 2014. – № 49. – Режим доступа : <http://dlib.eastview.com/browse/doc/41233897> (дата звернення: 16.12.2015).
10. Büthe T. Lecture 15. Wielding Economic Power: Economic Sanctions & Foreign Aid : Duke University PS 93 Guest Lecture [Electronic source] / T. Büthe. – 2009. – Access mode : http://people.duke.edu/~buthe/downloads/teaching/Buthe_PS93F09_EconomicPower.pdf (дата звернення: 01.12.2012).
11. *Global Strategic Assessment 2009: America's Security Role in a Changing World* / ed. by Patrick M. Cronin. – Washington, 2009.
12. *Economic Sanctions Reconsidered* / G.C. Hufbauer, J.J. Schott, K.A. Elliott, B. Oegg. – 3rd ed. – Washington, 2007.
13. Julius D. US Economic Power: Waxing or Waning? / D. Julius // *Harvard International Review*. – 2005. – Vol. 26. – № 4. – P. 14–19.

14. Pape R.A. Why Economic Sanctions Do Not Work / R.A. Pape // *International Security*. – 1997. – Vol. 22. – № 2. – P. 90–136.

15. Цена экономической войны // *РБК daily*. – 2014. – № 221. – С. 3.

16. Ткачев И. Холодная экономическая война / И. Ткачев, А. Сухаревская // *РБК daily*. – 2014. – № 242. – С. 8.

17. Gurvich E. The Impact of Financial Sanctions on the Russian Economy / E. Gurvich, I. Prilepskiy // *Russian Journal of Economics*. – 2015. – № 1(4). – P. 359–385.

18. World Economic Outlook Databases / International Monetary Fund [Electronic source]. – Access mode : <https://www.imf.org/en/Publications/SPROLLS/world-economic-outlook-databases> (дата звернення: 16.01.2018).

19. Korhonen I. Sanctions and Countersanctions – Effects on Economy, Trade and Finance / I. Korhonen, H. Simola, L. Solanko // *Focus on European Economic Integration*. – 2018. – № Q3/18. – P. 68–76.

20. Crozet M. Friendly Fire – the Trade Impact of the Russia Sanctions and Counter-sanctions / M. Crozet, J. Hinz. – Kiel, 2016. – № 2059.

21. Шаров О. Економіка ЄС: санкції проти Росії та їхній зворотний вплив / О. Шаров // *Журнал європейської економіки*. – 2015. – Т. 14. – № 2. – С. 166–182.

22. Direction of Trade Statistics / International Monetary Fund [Electronic source]. – Access mode : <http://data.imf.org/?sk=9D6028D4-F14A-464C-A2F2-59B2CD424B85> (дата звернення: 11.09.2014).

23. Дэвис К.М. Конфликт на Украине: соотношение военно-политических сил и экономические санкции / К.М. Дэвис // *Экономическая политика*. – 2016. – Т. 11. – № 4. – С. 196–216.

24. Будкін В.С. Геополітичні та гео економічні наслідки Російсько-українського конфлікту / В.С. Будкін // *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. – 2014. – Вип. 121 (Ч. I). – С. 201–209.

25. Frank J. The Empirical Consequences of Trade Sanctions for Directly and Indirectly Affected Countries : FIW Working Paper № 174 / J. Frank. – Vienna, 2017.

26. Afesorgbor S.K. The Impact of Economic Sanctions on Income Inequality of Target States: Economics Working Papers 2016-4 / S.K. Afesorgbor, R. Mahadevan. – Aarhus, 2016.

27. Дементьев В.В. Власть: экономический анализ. Основы экономической теории власти : монограф. / В.В. Дементьев. – Донецк, 2003.

28. Kunz D.B. When Money Counts and Doesn't / D.B. Kunz // Diplomatic History. – 1994. – Vol. 18. – № 4. – P. 451–462.

29. Economic Sanctions Reconsidered. In Brief. – 3-rd ed. [Electronic source] / G.C. Hufbauer, J.J. Schott, K.A. Elliott, B. Oegg. – Washington, 2007. – Access mode : <http://www.iie.com/publications/briefs/sanctions4075.pdf> (дата звернення: 07.09.2015).

1.4. Економічні санкції

в системі торговельних війн

У сучасному глобалізованому та взаємозалежному світі із національними економічними інтересами, іноді діаметрально протилежними, дедалі частіше використовують комплекси заходів з метою зміни економічної або політичної стратегії, що проводиться державами. Як зазначав у своєму дослідженні Х.Дж.Д. Зандман на світову арену у XX та XXI ст. увійшла нова зброя, яка застосовується для зміни певного політичного курсу, визначеного окремими націями – націями, які не відповідають певним етичним стандартам. Ця зброя відома під найрізноманітнішими назвами, такими як економічне ембарго, економічний бойкот або, як ... економічні санкції [2, с. 532]. Економічні санкції можуть застосовуватися однією країною або групою країн, тобто мати односторонній і багатосторонній характер. Санкційне покарання як заходи економічного тиску загрожує або накладається унаслідок порушення норм міжнародного права та/або міжнародних зобов'язань країни.

Існують різні думки щодо застосування економічних санкцій серед науковців. Ця тематика достатньо активно обговорюється

у сучасній науковій літературі. Широко відомі роботи таких дослідників, як Г. Гуфбауера, Дж. Шотта та К. Елліота, Р. Пейпа, Д. Болдуїна, З. Лауба та ін.

Держави використовують економічний тиск проти інших держав у різноманітних політичних цілях. Іноді розглядають дві основні категорії міжнародної економічної зброї – обмеження торгівлі та фінансові обмеження, кожна із них може застосовуватися з різною інтенсивністю та обсягом, наприклад:

- торгівля може бути повністю призупинена, або лише підвищені тарифи;
- фінансові потоки можуть бути повністю або частково заблоковані чи захоплені активи;
- уся протилежна економіка може бути цільовою або лише одним критичним сектором.

Хоча одна і та сама економічна зброя може використовуватися для підтримки різних політичних цілей, різні політичні цілі дають різні стратегії. Є три основні стратегії міжнародного економічного тиску: економічні санкції, торговельні війни й економічні війни [4, с. 93–94].

Економічні санкції завжди розглядалися як ліберальна, більш гуманна, альтернатива війні і застосовувалися з метою захоплення або захисту території, зміни військової поведінки держави та режиму чи внутрішньої політичної структури. Окремий науковий напрям досліджує такі дії у площині боротьби з підтримкою міжнародної терористичної діяльності. У таких випадках економічні санкції розглядають як засіб позбавлення відповідних суб'єктів, задіяних у подібній діяльності фінансових і технологічних ресурсів.

Головним доказом того, що санкції можуть досягти зовнішньополітичних цілей, є дослідження Г. Гуфбауера, Дж. Шотта та К.Е. Елліот, що вперше було опубліковане в 1985 р. й оновлено в 1990 р. Учені досліджували 115 виявлених випадків застосування міжнародних санкцій, запроваджених із 1914 р. по 1990 р. Внаслідок проведеного аналізу науковці дійшли висновків про успішність санкцій у 40 випадках або 34 % від загальної кількості. Як єдине велике дослідження санкцій у великих країнах світу, база даних науковців стала основоположним вивченням ефективності

економічних санкцій. Зокрема, вона відіграла ключову роль у дискусіях у сфері зовнішньої політики США, таких як використання санкцій замість сили проти Іраку в 1991 р. Прихильники застосування таких заходів вважають, що санкції мають обмеження і не завжди працюють, але, загалом, вони часто є ефективним інструментом для досягнення важливих політичних цілей. Наприклад, дослідник Е. Роджерс із цього приводу зауважував: "...Економічні санкції є ефективнішими, ніж більшість аналітиків вважає, їхня ефективність недооцінюється частково тому, що на відміну від інших інструментів зовнішньої політики санкції не мають природного адвоката або виборчого округу ... Через це їхні успіхи широко не повідомляються, а їхні невдачі перебільшені тими, хто зацікавлений у тому, щоб уникнути їхнього використання або використання інших інструментів" [18, с. 72].

З іншого боку, існує чимало наукових досліджень, де висувається, що економічні санкції іноді досягають абсолютно протилежного ефекту і, наприклад, погіршують життя бідних у цільовій країні; призводять до ізоляції політичних систем, які повинні були б прагнути до тіснішої співпраці. Економічні санкції або ембарго, можуть також не мати ефекту, оскільки вони неспроможні безпосередньо завдати збитку керівництву цільового режиму. Крім того, економічні санкції, що використовуються в ізоляції від інших інструментів політики, украй мало ймовірно примушують досягти цільових змін у політиці. Навіть коли вони ефективно поєднуються з іншими інструментами зовнішньої політики, санкції зазвичай відіграють підлеглу роль. Вони навіть можуть бути контрпродуктивними, коли цільовий режим реагує, збільшуючи свій внутрішній контроль над ресурсами. Найчастіше більший акцент на економічних і дипломатичних інструментах та стимулювання безпеки буде ефективнішим. Усе ж економічні санкції можуть у деяких випадках істотно сприяти досягненню цілей, коли вони об'єднані відповідно з іншими інструментами зовнішньої політики.

Наразі деякі науковці ставлять під сумнів висновки Г. Гуфбаєра, Дж. Шотта та К. Елліот, стверджуючи, що практично жоден із заявлених 40 успіхів економічних санкцій не підлягає перевірці. Шляхом прямого або непрямого застосування сили

були врегульовані 18 випадків; у 8 випадках немає доказів того, що ціль зробила необхідні поступки; 6 не кваліфікуються як випадки економічних санкцій; і 3 невизначені. Загалом зі 115 випадків застосування санкцій – лише 5 – належним чином визнані успішними [4, с. 90–136].

У світовій науковій літературі, яка стосується санкцій, слід виділити такі основні напрями:

- *Перший* напрям – до економічних санкцій входять усі можливі види обмежень у зовнішній торгівлі: тарифи, торговельні бар'єри, імпорتنі мита, імпорتنі або експортні квоти, а також інші штрафні санкції.
- *Другий* напрям розглядає економічні санкції як окрему групу заходів примусу у міжнародних економічних стосунках, окремо від економічних (торговельних) ембарго й економічних бойкотів.
- *Третій* напрям наукових досліджень вивчає економічні санкції у контексті економічних та торговельних війн, що виникають як наслідок чи супроводжують політичні або військово-політичні конфлікти між державами чи групами країн.

Так, у доповіді Комітету з економічних питань палати лордів Сполученого Королівства щодо впливу економічних санкцій влучно зазначалося, що "...санкції можуть застосовуватися з різних причин, включаючи мету покарати або послабити ціль, продемонструвати несхвалення, спонукати до зміни політики або до зміни режиму. Їх можна нав'язувати, щоб уникнути війни, або щоб прокласти шлях до війни" [13, с. 9].

Поняття торговельної війни. Р. Пейп у фундаментальному теоретичному дослідженні, що присвячується аналізу економічних санкцій, торговельних та економічних війн у міжнародних економічних відносинах надає таке визначення торговельної війни: "Торговельна війна – це коли держава загрожує завдати економічної шкоди або фактично завдати її, щоб переконати цільову державу погодитися на умови торгівлі, сприятливіші для примусової держави. Економічна війна спрямована на послаблення сукупного економічного потенціалу противника, щоб підірвати його

військовий потенціал, або в гонці озброєнь у мирний час, або у триваючій війні" [4, с. 94].

К. Амадео розглядає торговельну війну як запровадження однією нацією тарифів або квот на імпорт, і ті випадки, коли іноземні держави вдаються до аналогічних форм торговельного протекціонізму [6].

Наразі торговельну війну можна визначити як економічний конфлікт, що виникає внаслідок запровадження надзвичайних протекціоністських заходів, які передбачають різке зростання існуючих або запровадження нових митних тарифів або інших торговельних бар'єрів (імпортні квоти) у відповідь на протекціоністські заходи, що застосовуються іншою країною. Унаслідок таких дій скорочуються існуючі торговельні зв'язки між країнами, що застосовують такі захисні заходи.

Початок торгової війни зазвичай пов'язується із намаганням країни захистити вітчизняну промисловість і зберегти або створити нові робочі місця. У короткостроковій перспективі запровадження імпортних тарифів у певній галузі надаватиме конкурентну перевагу вітчизняним виробникам і сприятиме створенню додаткових робочих місць. Проте у довгостроковій перспективі торговельна війна гальмуватиме економічне зростання всіх країн, що беруть участь у торговельному конфлікті. При цьому підвищення цін на імпорт ресурсів унаслідок підняття тарифних ставок у підсумку викликатиме зростання інфляційних процесів в економіці.

Один із класичних прикладів великої торгової війни пов'язується з упровадженням Закону Смута – Хоулі в 1930 р. в США, що передбачав збільшення 900 імпортних тарифів у середньому від 40 до 48 %. Закон Смута – Хоулі був розроблений задля підтримки американських фермерів, що постраждали унаслідок природних катаклізмів (пилу). Проте зростання тарифів призвело до збільшення вартості цін на продовольчі товари у часи, коли економіка країни вже страждала від розгортання економічної кризи. Такий безпрецедентний рівень зростання митних бар'єрів та санкції з боку торговельних партнерів у відповідь призвели до різ-

кого падіння обсягів світової торгівлі на 65 %, що загостило кризові процеси у світовій економіці та сприяло подальшому розвитку й поглибленню великої депресії.

Торговельні війни можуть викликати повну конфронтацію між державами, прикладом якої є перша опіумна війна, що розпочалася після блокування урядом династії Цінь власних портів й обмеження допуску британських купців, що стало приводом до відправлення британського флоту до Китаю і залучення китайського флоту у битві під містом Коулун.

Дж. Клеменс, аналізуючи економічні війни, що охоплювали нафтовидобувні країни, а також ті, які велися проти афганських опіатів, підкреслює важливість застосування таргетування. У своїй роботі дослідник зробив висновок, що саме цілепокладання є важливим фактором досягнення мети, а конкретніше – знищення нафтової інфраструктури визначеного супротивника. Лише за таких умов заходи з усунення джерел доходів можуть досягти своєї мети. І навпаки, слабкоорієнтовані заходи не є успішними, наприклад, економічні санкції, що були націлені на знищення індустрії опіатів в Афганістані, де саме проблема цільового призначення заходів упродовж багатьох років виявлялась неврегульованою [3, с. 526].

Економічні санкції на думку У. Каемпфера та А. Ловенберга можна класифікувати за такими типами:

- торговельні санкції у формі повного або часткового ембарго. У крайніх випадках, таких як загальне ембарго, передбачається повна заборона на ввезення та вивезення товарів [2, с. 2];
- санкції у сфері інвестицій або фінансові санкції;
- більш вузько спеціалізовані санкції, яким дослідники надали назву – "розумні санкції" [15, с. 869]. До цієї останньої категорії заходів можуть бути віднесені заборони у сфері транспорту та зв'язку.

За масштабами охоплення у науковій літературі розрізняють застосування вибіркових і комплексних санкцій. Торговельні санкції, які вжито до цільової країни, та які обмежують обсяг максимальної кількості товарів, дозволених для імпорту або ек-

спорту, є прикладом часткового ембарго, наприклад, на військову техніку, алмази або зброю масового знищення. Отже, часткові (або вибіркові) санкції стосуються обмежень щодо конкретних товарів. Застосування 25 % мита на окремі товари, що постачаються до США з КНР, також є прикладом часткових економічних санкцій.

Водночас комплексні санкції охоплюють усі сфери зовнішньоекономічних стосунків між країнами (глобальні санкції). Комплексні економічні санкції – це ті, що намагаються позбавити цільову країну всіх нормальних міжнародних зв'язків у сфері фінансів, торгівлі та послуг, окрім гуманітарних стосунків. Чотири найбільш помітних випадки з 1945 р., де застосовувалися такі санкції – це Родезія, Південна Африка, Югославія та Ірак. При цьому у перших двох випадках метою було усунути від влади правління білої меншини ("зміна режиму"). Третій випадок мав за мету припинення військового конфлікту в Боснії; четвертий – забезпечити кілька основних цілей. Родезія, Югославія та Ірак піддавалися обов'язковим санкціям з боку ООН, проте стосовно Південної Африки було запроваджено лише обов'язкове ембарго на зброю.

Економічні санкції як інструмент торговельної війни. Одним із напрямів загального аналізу економічних санкцій у взаємовідносинах між країнами є дослідження їх ролі у площині протидії міжнародній терористичній діяльності. У таких випадках економічні санкції розглядаються як засіб позбавити відповідні суб'єкти (не тільки держави), що здійснюють подібну діяльність, насамперед фінансових ресурсів. З іншого боку, існує чимало робіт, де робиться висновок, що економічні санкції іноді досягають абсолютно протилежного ефекту й, наприклад, погіршують життя незабезпечених громадян у цільовій країні; призводять до ізоляції політичних систем, які повинні були б прагнути до тіснішої співпраці. Економічні санкції або ембарго іноді не мають ефекту, оскільки не завдають шкоди безпосередньо керівництву держави, на яку вони накладаються.

Окрему групу санкцій становлять заходи, що приймаються та застосовуються з метою досягнення міжнародних політичних ці-

лей у системі ООН. Санкції ООН зазвичай передбачають заборону торгівлі зброєю, обмеження та заборону інвестицій, фінансові санкції, заборону на транспортування вантажів, а також санкції, спрямовані на енергетичний сектор.

Концепція торговельних війн традиційно використовується як додатковий інструмент ведення військового конфлікту з метою здійснення економічного тиску на супротивника. Разом із тим, як зазначають у своєму дослідженні М. Крч та В. Гінкова "...сучасна тенденція полягає у вимірюванні балансу сил за допомогою економічних показників, а не тільки військових можливостей. Протистояння між конкурентами в певному регіоні часто призводить до використання слабкості і залежності супротивника від іноземних джерел, а також уведення фінансових заходів, спрямованих на полегшення або обмеження його впливу" [5, с. 934].

При цьому природні ресурси, сфера виробництва, рух товарів та капіталу у теперішній час використовуються як інструменти реалізації цілей зовнішньої політики. Економічні санкції перетворюються на класичні інструменти торговельної та економічної війни. Час від часу вони поєднуються із традиційними військовими діями.

Наразі проявами економічної та торговельної війни є відносини між РФ та країнами, що запровадили економічні санкції щодо цієї країни унаслідок її агресивної зовнішньої політики.

Загальноекономічна та торговельна війна може мати багато форм проявів. Основні санкційні інструменти торговельної війни можна охарактеризувати таким чином:

- створення чорного списку вітчизняних компаній або компаній третіх країн, що торгують із протилежною стороною;
- запровадження додаткових вимог до авторизації для "чутливих" товарів, програмного забезпечення та технологій, які можуть бути використані у військових цілях;
- широке використання демпінгу або продаж товарних запасів, спрямованих на зниження цін, що зменшуватиме доходи країн, які продають ці товари;
- запровадження ембарго на продукти, які генерують такі гроші, як нафта або деревина;

- ембарго на імпорт та/або експорт певних товарів, програмного забезпечення та технологій;
- торгове ембарго, заборона на експорт, на ворога і ворожих союзників;
- обмеження щодо позик і кредитів для окремих осіб/компаній;
- свідоме використання економічної дезінформації з метою створення панічного запасу та плутанини на території ворога;
- здійснення стратегічних закупівель або придбання товарів, пов'язаних із військовими на світовому ринку.
- затримання, конфіскація або націоналізація активів, що перебувають у власності противника поза межами їхньої території;
- ембарго на озброєння (експорт зброї, захисного одягу, військової техніки тощо);
- заморожування майна певним особам/компаніям;
- обмеження подорожей та віз для окремих осіб.

Найвища ефективність при здійсненні економічного тиску та руйнувань економіки країни-супротивниці залежить головним чином від:

- стану кіберпростору;
- розвитку сфери фінансів;
- інформаційного потоку крізь соціальні медіа;
- можливості отримати контроль над певною часткою ринку, придатну для використання у політичних цілях. Таку тактику важко відрізнити від звичайних злиттів та поглинань або утворення спільних підприємств;
- застосування економічних заходів, можливості позичання на фінансових ринках; вони, як і санкції можуть призвести до падіння курсу національної валюти, прискорити інфляційні процеси тощо [5, с. 936–937].

Отже, нині метою торговельної війни є монополістичний контроль над внутрішніми або зовнішніми ринками чи збільшення частки ринку. Торговельна війна обумовлена не тільки економічною, а й політичною та стратегічною ситуацією країни та її союзників, а з іншого боку – ситуацією ворога. Водночас він повинен ураховувати власну стратегію країни з можливістю вести економічну

війну противника проти власного економічного потенціалу, його можливі наслідки для економічного і військового потенціалу, а також шукати засоби захисту від дій супротивника.

Сучасні торговельні війни зумовлюються не лише економічною, а й політичною ситуацією їхньої країни, а також станом у країнах-супротивницях. Множина інструментів економічних методів ведення торговельної війни все ще розвивається, а кількість доступних стратегій зростає.

Водночас стратегії мають урахувувати власні можливості країни вести економічну війну противника проти економічного потенціалу іншої країни, розглядати можливі наслідки впливу на її економічний і військовий потенціал, а також брати до уваги існуючий зв'язок між діяльністю цивільного та військового секторів, і шукати засоби захисту від дій супротивника.

Торговельна війна у теперішній час є інструментом міжнародної економічної конкуренції в умовах глобалізації. Водночас зростання випадків застосування економічних інструментів у ролі тиску на незалежні країни можна спостерігати як нині (РФ проти України, Грузії тощо), так і раніше (колишній СРСР проти Югославії, Угорщини, Польщі та Чехословаччини тощо)

Поточний розвиток уведення інструментів торговельної війни свідчить про активне використання таких інструментів, як замороження активів окремих осіб/компаній; обмеження на подорожі та візи для деяких людей; ембарго на постачання зброї; обмеження надання кредитів для певних осіб/компаній; ембарго на імпорт або експорт певних товарів, технології та програмного забезпечення; ембарго на товари, що генерують гроші. У теперішній час метою торговельної війни є монопольне управління внутрішніми або зовнішніми ринками чи збільшення частки ринку.

Загалом, незалежно від того, як учені визначають та оцінюють економічні санкції, вважаємо, що економічні санкції тепер слід розглядати як комплексний інструмент сучасних торговельних війн.

Література

1. Zandman H.J.G. Economic Sanctions: an Ethical Primer / H.J.G. Zandman // In die Skriflig. – 2008. – Vol. 42(3). – P. 531–547.
2. Bonarriva Joanna. Export controls: an overview of their use, economic effects, and treatment in the global trading system. Office of Industries. U.S. International Trade Commission / Joanna Bonarriva, Michelle Koscielski and Edward Wilson. – Washington. – 2009. – August. – P. 1–23.
3. Clemens J. An Analysis of Economic Warfare [Electronic source] / J. Clemens // American Economic Review: Papers & Proceedings. – 2013. – Vol. 103 (3). – P. 523–527. – Access mode : <http://dx.doi.org/10.1257/aer.103.3.523> (дата звернення: 21.01.2019).
4. Pape Robert A. Why Economic Sanctions Do Not Work / Robert A. Pape // International Security. – 1997. – Vol. 22 (2). – P. 90–136.
5. Krc M. Current Economic Warfare. The 10th International Days of Statistics and Economics / M. Krc, V. Hynkova. – Prague, September 8–10, 2016.
6. Kimberly Amadeo. Trade Wars and How They Affect You. Why Trade Wars Are Bad and Nobody Wins / Amadeo Kimberly. – Updated November 27, 2018.
7. The Missing Doctrine of Economic Warfare [Electronic source] / M. G. Barone. – 2014. – Access mode : <http://securityobserver.org/the-missing-doctrine-of-economic-warfare>.
8. Coulomb F. War and Peace issues in the History of Economic Thought: Introduction / F. Coulomb, R. Bellais // Defence and Peace Economics. – 2008. – Vol. 19. – No. 5. – P. 81–117.
9. Early B.R. Do Sanctions Always Stigmatize? The Effects of Economic Sanctions on Foreign Aid / B.R. Early, A. Jadoon // International Interactions: Empirical and Theoretical Research in International Relations. – 2016. – Vol. 42. – No. 2.
10. Economic warfare and strategic economics // Comparative Strategy. – 1985. – Vol. 5. – No. 2. – P. 179–206.
11. Elbadawi I.A. Resource rents, institutions, and violent civil conflicts / I.A. Elbadawi, R. Soto // Defence and Peace Economics. – 2015. – Vol. 26. – No. 1.

12. Hoffman P.T. The political economy of warfare and taxation in early modern europe: historical lessons for economic development / P.T. Hoffman, J.L. Rosenthal // *The Frontiers of the New Institutional Economics* / ed. J.N. Drobak and J.V.C. Nye. – San Diego, 1997. – P. 31–55.

13. *The Impact of Economic Sanctions. Vol.I: Report.* House Of Lords. Select Committee on Economic Affairs 2nd Report of Session 2006–07. – L., 2007. – P. 9–50.

14. Chossudovsky M. Valka a globalizace [Electronic source] / M. Chossudovsky. – Praha, 2012. – Access mode: <https://fc911.wordpress.com/2010/08/26/michel-chossudovsky-valka-a-globalizace-%E2%80%93-pravda-o-11-zari>.

15. Kaempfer W.H. The Political Economy of Economic Sanctions / W.H. Kaempfer, A.D. Lowenberg // *Handbook of Defense Economics* / ed. by T. Sandler and K. Hartley. – 2007. – Ch. 27, vol. 2. – P. 867–911.

16. Krc M. Economic Context of the Czech Army Military deployments and export. Proceedings of the 20 th International conference: Current trends in public sector research 2016 / M. Krc. – Brno, 2016. – P. 156–162.

17. Odehnal J. Military Expenditures and Free-Riding in NATO / J. Odehnal // *Peace Economics, Peace Science and Public Policy*. – 2015. – Vol. 21. – No. 4. – P. 479–487.

18. Rogers Elizabeth S. Using Economic Sanctions to Control Regional Conflicts / Elizabeth S. Rogers // *Security Studies*. – 1996. – Vol. 5, – № 4. – P. 43–72.

19. Sanchez J.J. Warfare, Economic Performance and The Struggle For World Hegemony In The Early Modern Period: Guns Versus Butter in Eighteenth-Century Britain and Spain / J.J. Sanchez, M.J. Mendez // *Defence and Peace Economics*. – 2012. – Vol. 23. – No. 4. – P. 258–271.

18. The Missing Doctrine of Economic Warfare [Electronic source] / M.G. Barone. – 2014. – Access mode : <http://securityobserver.org/the-missing-doctrine-of-economic-warfare>.

1.5. Сучасні принципи міжнародно-правового регулювання економічних санкцій

Сучасний стан світового розвитку характеризується динамічним поглибленням процесів глобалізації та інтеграції у всіх сферах життя. Міжнародні економічні відносини нині є могутнім засобом прискорення науково-технічного прогресу, інтенсифікації глобальної економіки й основним чинником розвитку окремих локальних економічних систем. Зближення національних економік, посилення міждержавних зв'язків стало домінуючою тенденцією сучасного розвитку, тому міжнародні економічні відносини та зовнішньоекономічна діяльність є пріоритетними напрямками досліджень.

Глобалізація сприяє об'єднанню міжнародних відносин на двосторонньому й регіональному рівнях. Процес глобалізації міжнародного співтовариства приводить до суттєвих змін, які помітні в кожній країні. Такі зміни не завжди мають позитивний характер, оскільки тісно пов'язані із втручанням у суверенітет окремих держав. Аналіз існуючих глобалізаційних процесів підводить до положення про взаємопов'язаність усіх складників глобалізації. До таких складників слід віднести питання глобальної економіки, міжнародної політики, світового інформаційного простору, соціально-економічного розвитку людства.

Глобалізація світогосподарських зв'язків обумовлює все тіснішу співпрацю та взаємодію держав, приводячи їх, по суті, у єдину систему господарювання, від функціонування якої залежать їхні економічні інтереси, а відповідно – й інтереси національних суб'єктів господарювання.

Ускладнення зовнішньоекономічних процесів, інтенсивна динаміка світової економіки зумовили необхідність у складнішому комплексі національних і міжнародно-правових заходів, які отримали назву зовнішньоекономічної політики, що передбачає, зі свого боку, здійснення впливу на зовнішню торгівлю за допомогою економічних та адміністративних важелів: податки, субсидії, прямі обмеження імпорту й експорту, кредитування тощо. Одним з інструментів зовнішньоекономічної політики є застосування економічних санкцій [6, с. 38].

Застосування економічних санкцій має на меті чинити тиск на певну державу з тим, щоб змусити її уряд припинити допущені порушення та ухвалити рішення різного рівня значущості. Такими рішень може бути виведення військ з окупованих територій, приєднання до міжнародного договору (наприклад, договору про нерозповсюдження ядерної зброї), припинення практики порушення прав людини, проведення чесних виборів, припинення підтримки міжнародного тероризму. Саме тому постає питання науково-теоретичного визначення поняття не тільки "економічних санкцій" у сучасних глобалізаційних процесах, а й визначення сучасних принципів міжнародно-правового регулювання економічних санкцій.

Розробкою проблем міжнародно-правових санкцій, їх сутності, співвідношення з міжнародною відповідальністю займалися Д. Левін, П. Курис, Ю. Колосов, В. Менжинський, С. Черниченко, В. Василенко та ін. Питання економічних санкцій при вивченні суміжних або більш загальних проблем розглядаються в роботах Г. Курдюкова, Л. Мінгазова, П. Чікова та ін. Багато робіт, присвячених економічним санкціям, були написані в інших суспільно-політичних умовах і базуються на відповідній їм міжнародній практиці.

Проблематика санкцій стала предметом дослідження й західних науковців. Такими дослідниками, як А. Ескріба-Фолча і Дж. Райт було доведено, що ефект від уведення санкцій багато в чому залежить від типу пануючого у країні режиму. Режими з одним верховним правителем (зокрема монархічні) чутливіші до втрати джерел фінансування (таких як гуманітарна допомога й імпорتنі мита) і, як наслідок, нестабільніші [8, с. 339].

П. Анреас у своєму дослідженні стверджує, що ненавмисними наслідками санкцій можуть стати криміналізація держави, економіки та суспільства як у країні – об'єкті санкцій, так і в сусідніх країнах шляхом провокування співпраці між політичними лідерами, організованою злочинністю та мережею міжнародних контрабандистів, що в більшості випадків призводить до розвитку корупції та злочинності, а також зумовлює втрату чинності закону [9, с. 348].

Відносини, які складаються між державами, мають юридичний і владний характер, оскільки держави хоча й добровільно, але узгоджено беруть на себе певні обов'язки і за їхнє дотримання відповідають перед міжнародним співтовариством. При цьому слід зауважити, що серед факторів, які впливають на відносини між суб'єктами міжнародного права, і насамперед державами, крім факторів юридичного характеру (тобто, норм міжнародного права), присутні й інші. До них належать політичні, ідеологічні, дипломатичні, економічні й інші засоби.

Система міжнародно-правового регулювання є найбільш організованою, цілісною та глобальною системою координації міждержавних відносин.

Відповідно до теорії міжнародних економічних відносин (МЕВ), основні їхні принципи є загальновизнаними нормами вищого порядку, які формують фундамент міжнародних економічних відносин і покликані забезпечити стабільне та ефективне функціонування міжнародної економічної системи. Будь-яке порушення основних принципів МЕВ будь-яким суб'єктом призводить до спричинення серйозної шкоди законним інтересам інших суб'єктів. Дотримання основних принципів МЕВ абсолютно обов'язкове для всіх його суб'єктів.

Розроблення, запровадження та застосування міжнародно-правових санкцій – багатоскладовий процес, на який впливають фактори як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, а умовами дієвості є правові, економічні, політичні, природно-географічні, регіональні та глобальні чинники, що зумовлюють безпосередній або опосередкований позитивний і негативний вплив на умови застосування й ефективність примусових заходів. Об'єктивні передумови ефективності міжнародно-правових санкцій полягають у прогресуючій взаємозалежності держав. Ця взаємопов'язаність держав виявляється у складній системі відносин – політичних, дипломатичних, торгових, фінансових, транспортних тощо, – якими пов'язані держави в сучасному світі. Кожне з них посідає визначене місце і виконує певну роль у межах цієї системи, одним із важливіших елементів якої є стійка, щільна та всеохоплююча економічна взаємопов'язаність" [4].

Суб'єктивні передумови ефективності економічних санкцій залежать від політичної волі суб'єктів міжнародного права, вибір відповідної правової позиції якими зумовлюватиме запуск та функціонування механізму примусу, а також від волі держави-правопорушниці, яка вирішуватиме, чи підкоритися вимогам міжнародної спільноти та виконати вимоги санкційної резолюції або відмовитися від їхнього виконання.

Практично кожний елемент об'єктивних і суб'єктивних чинників має значення для функціонування санкційного механізму і в цій якості є умовою ефективності примусових заходів. Дослідження ефективності застосування економічних санкцій може розглядатися винятково як вивчення єдиного процесу від початку проектування санкційних резолюцій і їхнього прийняття до періоду їх реалізації та отримання об'єктивних даних про наслідки дії примусових заходів.

Незалежно від об'єктивних і суб'єктивних чинників, міжнародна спільнота зобов'язана протиставити примусові заходи, які будуть адекватні тим викликам, що несе міжнародному миру політика держави-правопорушниці. З огляду на це, організовуючи протидію порушенням, наприклад, норм міжнародного права, Рада Безпеки ООН має вживати вичерпних, заснованих на попередньому досвіді заходів для припинення правопорушення та забезпечення їхньої ефективності на кожному з етапів їх застосування.

У сучасних умовах одним з ефективних механізмів впливу на порушника може бути використання економічних важелів. До таких засобів можна віднести:

- припинення економічної співпраці,
- блокування інвестицій,
- замороження співпраці у сфері енергетики й оборони,
- обмеження участі банків держави-порушниці у доступі до ринків позикових та інвестиційних капіталовкладень,
- заборона проведення боргового фінансування компаній,
- обмеження використання цінних паперів,
- скасування торговельних угод про безмитний імпорт продукції країни-порушниці,

- обмеження доступу нафтових компаній до європейських фінансових ринків,
- санкції щодо окремих посадових осіб тощо.

Застосування економічних санкцій державами Європейського континенту, США, Канадою, Японією, Австралією проводилося в три етапи. Перший етап відбувся шляхом обмеження співпраці; другий – запровадженням обмежень на постачання окремих видів технологій; третій було реалізовано у формі секторальних санкцій, спрямованих проти окремих секторів економіки.

У міжнародно-правових документах немає конкретного і вичерпного переліку економічних санкцій, оскільки кожен випадок їхнього застосування є окремим і вимагає індивідуального розгляду. Так само немає у Статуті ООН і понять "економічні санкції" або "ембарго", але водночас у ст. 41 Статуту згадується "повне або часткове припинення економічних відносин, залізничних, морських, повітряних, поштових, телеграфних, радіо- або інших засобів сполучення, а також розрив дипломатичних відносин" [3], що загалом відповідає поширеним уявленням про санкції.

У Статуті Організації Об'єднаних Націй право застосовувати санкції, за необхідності навіть силовим шляхом, зафіксовано у ст. 2 (4), 39, 41, 42, 43 і 46 [7]. Зокрема, ст. 2 (4) Статуту ніяк не обмежує право окремих держав на застосування примусових заходів до інших держав, якщо вони не мають військового характеру. Використання економічних санкцій є одним з інструментів, доступних для Ради Безпеки ООН відповідно до гл. VII Статуту ООН. У період між 1946 і 1990 рр. ООН накладала санкції лише п'ять разів: щодо КНДР, Південної Африки, Португалії, Індонезії та Іраку. У наступний період ООН почала застосовувати санкції активніше, особливо щодо африканських держав.

Також необхідно зауважити, що ООН визначені такі принципи міжнародних економічних відносин, як:

- суверенітет;
- територіальна цілісність і політична незалежність держав;
- суверенна рівність усіх держав;
- ненапад і невтручання;
- взаємна і справедлива вигода;
- мирне врегулювання суперечок;

- рівноправ'я та самовизначення народів;
- усунення несправедливості, що виникла внаслідок застосування сили і позбавляє націю можливостей її нормального розвитку;
- добросовісне виконання міжнародних зобов'язань;
- повага до прав людини й основних свобод;
- відсутність прагнення і гегемонії до сфер впливу;
- сприяння міжнародній соціальній справедливості;
- міжнародна співпраця з метою розвитку;
- вільний доступ до моря і для неморських країн.

Зауважимо, що існують загальні та специфічні принципи розвитку МЕВ. Загальними принципами є:

- принцип суверенітету, тобто право на здійснення самостійної та незалежної внутрішньої і зовнішньої політики окремими державами;
- принцип рівності;
- принцип взаємної вигоди, тобто взаємовигідність економічних зв'язків для двох і більше партнерів;
- принцип еволюційності міжнародних економічних процесів, без силового нав'язування співробітництва;
- принцип мирного співіснування або неконфронтаційності МЕВ, тобто їхній розвиток та розв'язання суперечок на основі компромісу;
- принцип системності розвитку, тобто комплексний розвиток системи МЕВ, рівномірний розвиток усіх складових і зв'язків;
- принцип науковості, тобто розвиток МЕВ на науковому ґрунті;
- принцип співпраці держав з метою розвитку та спільного врегулювання глобальних проблем;
- принцип невтручання – унеможливорює застосування тиску, різних економічних санкцій, уведення обмежень;
- принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань.

Специфічними принципами розвитку МЄВ є такі:

- кожна держава має право вільно вибирати та розвивати свої політичні, соціальні, економічні й культурні системи;
- заборона використання економічних, політичних та інших заходів з метою підкорення іншої держави;
- обов'язок держав співпрацювати між собою з метою підтримання міжнародного миру і безпеки, розвитку міжнародної співпраці та прогресу;
- взаємна і справедлива вигода від партнерства;
- надійність і конвертованість валюти;
- вчасні міжнародні розрахунки;
- підтримка платіжного балансу;
- ненав'язування штучного інтегрування тощо.

Аналіз практики застосування міжнародно-правових санкцій дозволяє виокремити умови ефективності примусових заходів, які характерні для стадії розробки й ухвалення рішення щодо запровадження санкцій, та умови, що притаманні стадії виконання санкційних резолюцій, зокрема:

- своєчасність;
- виваженість;
- можливість корегування санкційних режимів;
- інформаційність, недвозначність тексту й імперативність вимог резолюцій;
- координація діяльності держав-членів із виконання санкційних резолюцій;
- належна імплементація резолюцій у національні правові системи держав;
- постійний моніторинг та аналіз результатів застосування санкцій.

Своєчасність як умова ефективності санкцій має вирішальне значення не лише на стадії введення примусових заходів, а й на наступних етапах їхнього впровадження, зокрема, у разі потреби посилення інтенсивності санкційного впливу, або послаблення тиску на державу – адресата примусу.

Процес запровадження санкцій починається з вивчення необхідності введення примусових заходів, встановлення наявності

загрози міжнародному миру та безпеці. Однією з умов забезпечення ефективності санкційних резолюцій є політичні консультації держав з питань уведення санкцій, їхньої можливої конфігурації, визначення позицій і спірних питань.

Динамізм міжнародного життя, інтенсифікація міжнародних економічних відносин вимагає скорочення термінів і підвищення оперативності у справах урегулювання міжнародних конфліктів. Зазвичай при запровадженні економічних санкцій у рішенні про запровадження примусових заходів передбачається, що всі держави мають невідкладно вжити необхідних заходів.

Ефективність економічних санкцій можна аналізувати та визначати їх успішними або невдалими винятково з огляду на результати прискіпливого дослідження всього процесу їхньої реалізації, до запровадження і виконання державами санкційних заборон та настання певного результату.

Рівень ефективності економічних санкцій залежить від дотримання умов правового характеру: внутрішньої досконалості резолюцій або рішень; відповідності їхнього змісту проблемам, що порушені в тексті; оптимальності та належної імплементації до національних правових систем держав. Ці властивості значною мірою зумовлюють успішність і результативність правового впливу, потенційні можливості та перспективи економічних санкцій, їхню здатність вплинути на поведінку держави-порушниці.

Звертаючись до доктрини міжнародного права, існують певні погляди щодо правового характеру санкцій, але, зіставляючи їх із практикою та враховуючи брак нормативного врегулювання зазначеного питання, варто наголосити, що існують певні суперечності.

Так, зокрема, Дж. Кроуфорд, розкриваючи юридичну природу міжнародно-правових санкцій, наводить такі принципи їхнього застосування:

- санкції мають застосовуватися лише щодо держави, яка вчинила міжнародно-протиправне діяння, внаслідок якого потерпілому суб'єкту міжнародного права (державі чи міжнародній організації) завдано шкоди;
- можуть застосовуватися лише потерпілою державою чи міжнародною міждержавною організацією;

- протиправний характер діяння, що є підставою для застосування у відповідь на нього санкцій, має визначатися виключно на основі норм міжнародного права, а не національного права держави, що має намір застосувати санкції. При цьому застосування санкцій не повинно створювати умов для порушення основних принципів міжнародного права чи порушення прав і свобод людини;
- єдиною метою застосування санкцій є відновлення правомірних прав та інтересів потерпілого суб'єкта, в т. ч. і відшкодування матеріальної шкоди. Застосування санкцій з будь-якою іншою метою не допускається і саме по собі є міжнародним правопорушенням;
- режим санкцій має забезпечувати повернення до попереднього стану, що існував до вчинення міжнародного правопорушення, і не повинен заподіювати державі-правопорушниці, щодо якої і застосовуються санкції, незворотної шкоди;
- санкції мають тимчасовий характер і можуть застосовуватися лише до моменту початку інших, передбачених міжнародним правом, процедур мирного вирішення спору. Щоправда, наслідки санкцій можуть виявлятися і після остаточного врегулювання спору [2, с. 436–439].

З огляду на подані вище ознаки, на нашу думку, можна сформулювати таке визначення поняття "економічні санкції": *це примусові заходи міжнародно-правової відповідальності, які полягають в обмеженнях економічного характеру, застосовуваних країною (або групою країн) до іншої країни-порушниці (або групи країн) з метою змусити уряд цієї країни змінити свою політику або відшкодувати завдану шкоду, при цьому не порушуючи законні права й інтереси інших суб'єктів міжнародного права.*

Аналізуючи наведене визначення та перераховані ознаки, можна виокремити такі суперечності, що виникають на практиці під час застосування економічних санкцій через брак нормативно-правового врегулювання цього питання.

По-перше, така ознака санкцій, як можливість їхнього застосування виключно потерпілим суб'єктом міжнародного права, є досить спірною, оскільки в такому разі ефективні економічні санкції

зможуть ефективно застосовувати лише економічно потужні держави без шкоди для власної економіки. З огляду на це доречно закріпити нормативне положення стосовно того, що право на застосування економічних санкцій повинні мати як потерпілі, так і треті держави чи міжнародні організації, причому застосування таких санкцій має ставити за мету відшкодування шкоди, завданої інтересам як конкретної держави, так і міжнародного співтовариства загалом. Подібну думку було викладено і в офіційних позиціях різних держав світу [1, с. 377–378].

На практиці зараз існує така ситуація, коли дійсно ефективними є санкції економічно потужних країн, що діють в інтересах постраждалих країн, зокрема, такою є ситуація щодо впровадження економічних санкцій США та ФРН проти Російської Федерації в інтересах України, однак по суті нормативного закріплення такі дії не мають.

По-друге, проблеми виникають із поняттям сумірності завданої шкоди й економічних санкцій, які застосовуються до порушника; оскільки межі застосування таких санкцій не врегульовані у правовому полі, то і неможливо знати, якими будуть їхні наслідки, та передбачити ефект від їхнього запровадження заздалегідь досить складно. У практиці існує декілька яскравих прикладів, коли застосування санкцій мало досить важкі наслідки не лише для країни-порушниці, але й для третіх осіб.

До того ж, зворотною стороною запровадження економічних санкцій проти держави або групи держав, які допустили правопорушення, є те, що через взаємопов'язаність держав економічні санкції непрямым чином можуть торкнутися і третіх держав та інших суб'єктів міжнародного права.

Крім того, економічні санкції несуть негативні соціально-економічні наслідки для широких верств населення держави, до якої вони застосовуються. Про значення цих проблем свідчить той факт, що вони знайшли відображення в Декларації тисячоліття ООН 2000 р., яка поставила завдання звести до мінімуму негативні наслідки економічних санкцій ООН для неповинного населення й усунути негативні наслідки санкцій для третіх сторін (п. 9) [5].

Однак, як показує практика, урегулювання цього питання можливе лише в разі нормативного закріплення чітких меж й умов застосування економічних санкцій. Також важливим у нормативно-правовому регулюванні застосування економічних санкцій є впровадження та закріплення міжнародно-правового механізму реагування на акти неправомірного застосування економічних санкцій, аналогічно із закріпленням відповідальності за несанкціоноване застосування збройної сили. Зі свого боку, ефективність санкцій залежить від належної координації діяльності суб'єктів, яких до неї залучено.

Роль застосування заходів економічного примусу, а саме економічних санкцій – у сучасному світі є досить високою, оскільки вони розглядаються як потужний засіб впливу на порушника. Водночас проведений аналіз свідчить, що такий вид санкцій не завжди діє ефективно й основними перешкодами для цього є такі проблеми:

- відсутність комплексу міжнародно-правових норм, які чітко визначають процедуру і порядок застосування відповідних примусових заходів;
- неточність досягнення цілей цих заходів;
- недостатня ефективність застосування;
- шкода, завдана третім суб'єктам міжнародного права внаслідок переривання зв'язків із державою, проти якої було застосовано економічні санкції;
- пріоритетне та беззаперечне право могутніх, економічно розвинених держав застосовувати ці заходи.

Необхідно зауважити, що, наприклад, торговельні санкції можуть завдати економічний удар країні-об'єкту за рахунок втрати експортних ринків, обмеження у доступі до критичного імпорту, зменшення ціни експорту та збільшення вартості імпорту країни, що перебуває під дією економічних санкцій. Коли уряди країн застосовують торговельні санкції, як самостійний інструмент або паралельно із фінансовими обмеженнями вони частіше використовують експортні обмеження, ніж імпортні.

Одним із видів економічних санкцій є фінансові санкції. До фінансових санкцій належить маніпулювання фінансовою допомогою для країн, що розвиваються (як на багатосторонній, такі

і на двосторонній основі), кредитами зарубіжним урядам, доступом на власний фінансовий ринок, доступом до міжнародних інвестицій. Найбільш поширеним типом фінансових санкцій є припинення офіційної допомоги розвитку. Нині, однак, дедалі поширенішим є використання таргетованих фінансових санкцій, до яких належить замороження рахунків певних осіб, причетних до розробки політики держави – об'єкта санкцій, обмеження у пересуванні таких осіб, замороження рахунків певних компаній (наприклад, спонсорів тероризму). Такі санкції набули поширення через те, що часто країна – об'єкт економічних санкцій перебуває під контролем авторитарного режиму, тому вплив економічних обмежень певний час може не мати жодного впливу на його політичні рішення, адже еліти можуть перенести матеріальні втрати на населення країни. Зважаючи на це, уряди країн-суб'єктів повинні ретельно розробляти режим введення економічних санкцій, адже вони неодмінно впливають і на національні компанії та суспільні групи.

Санкції не втрачають своєї актуальності, супроводжуючи конфронтаційні процеси на політичній арені. Зовнішньополітичні цілі в контексті запровадження економічних санкцій фокусуються на маніпулюванні політичними рішеннями країни – об'єкта економічних санкцій, яких прагне досягти країна-ініціатор. Сюди не входять зовнішньоекономічні цілі, які можуть бути у сфері торгівлі, фінансів, податків та інших комерційних відносин між двома суверенними країнами. Проте є виняткові випадки, коли економічні санкції мають на меті не тільки явні зовнішньоекономічні цілі, а й приховані політичні завдання.

Застосування санкцій як інструменту зовнішньоекономічної політики держави пояснюється досить просто: оскільки санкції ведуть до економічних втрат, відчутних всім населенням держави, що перебуває під дією санкцій, то це тим самим викликає незадоволеність стосовно політики, що здійснюється її урядом, яка спричинила застосування санкцій до зазначеної держави. Зі свого боку, це змушує керівництво зазначеної держави йти на поступки з метою скасування введених стосовно неї заходів. Показовим у цьому сенсі є приклад торговельних відносин останніх років між Україною і Росією, що супроводжувалися

уведенням взаємних зустрічних торговельних обмежень, які отримали назви "сирної", "цукеркової", "м'ясної", "цукрової" та інших торгових воєн.

Наслідки застосування економічних санкцій досить різноманітні та непередбачувані, і передбачити ефект від їхнього запровадження заздалегідь дуже складно. Так, прийняття Генеральною Асамблеєю ООН резолюції від 18 травня 1951 р. про повне ембарго на торгівлю з КНР у зв'язку з війною в Кореї змусило Гонконг терміново шукати нові ринки збуту продукції (ними стали країни Південно-Східної Азії), надавши, таким чином, поштовх для розвитку в Гонконзі місцевого виробництва й економічного зростання. Незважаючи на те, що санкції спрямовані проти держави або групи держав, які допустили правопорушення, зворотною стороною їхнього введення є те, що через взаємопов'язаність держав економічні санкції непрямим чином можуть торкнутися і третіх держав.

Економічні санкції мають негативні соціально-економічні наслідки для широких верств населення держави, до якої вони застосовуються. Про значення цих проблем свідчить той факт, що санкції знайшли відображення в Декларації тисячоліття ООН 2000 р., яка поставила ООН завдання звести до мінімуму їхні негативні наслідки для неповинного населення й усунути негативні наслідки санкцій для третіх сторін (п. 9) [5].

Отже, санкції є певним компромісом між дипломатичними методами й інтенсивнішими діями, які можуть передбачати військові дії і таємні операції. Санкції можуть передбачати припинення дипломатичних відносин, бойкот спортивних і культурних заходів, секвестрування власності іноземної держави та її громадян. Водночас найпоширенішою формою санкцій є економічні санкції.

У міжнародно-правових документах немає конкретного і вичерпного переліку економічних санкцій, оскільки кожен випадок їхнього застосування є окремим і вимагає індивідуального розгляду. З огляду на це для ефективності економічних важелів впливу для розв'язання "неекономічних" за своєю природою завдань потрібне чітке врегулювання цього питання на міжнародно-

дно-правовому рівні, починаючи із закріплення поняття "економічні санкції" і закінчуючи впровадженням чіткого механізму їхнього застосування, не порушуючи принципів ООН.

Економічні санкції можуть бути визначені як обмежувальні заходи економічного характеру, застосовувані країною або групою країн до іншої країни або групи країн з метою змусити уряди цих країн змінити свою політику, ураховуючи принципи ООН.

Повністю вилучити економічні санкції з арсеналу засобів досягнення зовнішньоекономічних і зовнішньополітичних цілей світовій спільноті в осяжному майбутньому не вдасться. Санкції розглядають як потужний інструмент впливу на правопорушника. Застосування економічних санкцій впливає не тільки на населення й особливо суб'єктів господарювання держави, а й на відносини держави з іншими країнами.

Література

1. Chen Q. State Responsibility: Statements by Xue Hankin / Q. Chen, Q. Hu // Chinese Journal of International Law. – 2002. – Vol. 2. – P. 377–391.

2. Crawford J. Revising the Draft Articles on State Responsibility / J. Crawford // European Journal of International Law. – 1999. – Vol. 10. – № 2. – P. 435–460.

3. Tomuschat C. Are Counter-measures Subject to Prior Recourse to Dispute Settlement Procedures? / C. Tomuschat // European Journal of International Law. – 1994. – Vol. 5. – № 1. – P. 77–87.

4. Василенко В.А. Международно-правовые санкции / В.А. Василенко. – К., 1982. – С. 187–188.

5. Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций : принята резолюцией 55/2 Генеральной Ассамблеи от 8 сентября 2000 года [Электронный ресурс] // Официальный сайт ООН. – Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/summitdecl.shtml.

6. Мануїлова К.В. Економічні санкції як інструмент зовнішньої політики [Електронний ресурс] / К.В. Мануїлова // Актуальні проблеми міжнародних відносин : зб. наук. праць, присвячений 180-й річниці Київського університету та 70-літтю Інституту міжнародних відносин. – К., 2014. – Вип. 122 (ч. II). – С. 38–44. – Режим доступу :

<http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/2466/2198>.

7. Устав Организации Объединенных Наций, подписанный 26 июня 1945 года в Сан-Франциско на заключительном заседании Конференции Объединенных Наций по созданию международной организации [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.un.org/ru/documents/charter>.

8. Escriba-Folch A. Dealing with Tyranny: International Sanctions and the Survival of Authoritarian Rulers / A. Escriba-Folch, J. Wright // *International Studies Quarterly*. – 2010. – Vol. 54.

9. Andreas P. Criminalizing Consequences of Sanctions: Embargo Busting and Its Legacy / P. Andreas // *International Studies Quarterly*. – 2005. – Vol. 49. – № 2.

1.6. Правове регулювання запровадження санкцій міжнародними організаціями

Встановлюючи правову природу санкцій, важливо наголосити, що ці відносини виникають у ході застосування законних примусових дій міжнародних універсальних або регіональних організацій з метою підтримки чи відновлення миру та безпеки, а основою виникнення санкційних відносин є саме відмова від здійснення певних дій щодо припинення правопорушень, а не саме правопорушення.

Санкційні відносини, які є предметом санкційного права, можуть бути поділені на такі види:

- зв'язки із громадськістю, пов'язані із нормою, встановлення режиму санкцій шляхом ухвалення та правової реєстрації відповідного рішення міжнародної організації або держави. У цьому випадку санкційний режим може бути розглянутий як особливий правовий режим, що має значний вплив на політику держави, економічні відносини, а також індивідуальні правовідносини між фізичними особами, у яких

держава прагне, з одного боку, протидіяти введеним санкціям, а з іншого, досягти цілей власної санкційної політики (якщо він застосовує контрсанкції);

- суспільні відносини, що складаються при застосуванні обмежувальних заходів у процесі правореалізаційної діяльності (прийняття нормативно-правових актів щодо реалізації міжнародних санкцій усередині держави);
- суспільні відносини, пов'язані з міжнародним правом (оскарження фізичними та юридичними особами рішення щодо застосування стосовно них санкцій);
- суспільні відносини, що формуються при встановленні відповідних обмежувальних заходів з боку держави – об'єкта санкцій щодо держави – ініціатора санкцій.

Санкційні відносини характеризуються певними особливостями, серед яких:

- Санкційні відносини мають комплексний характер, оскільки регулюються як нормами публічного права, так і нормами приватного права. Спочатку санкційні обмеження були персоніфіковані як заходи негативного впливу на конкретних (названі у списку) фізичних та юридичних осіб. Серед заходів негативного впливу є обмеження та заморожування активів осіб, внесених до санкційного переліку. На додаток до індивідуальних санкцій Рада Європейського Союзу може вводити і секторальні обмеження проти певних галузей.
- Уведені обмежувальні заходи (міжнародно-правові санкції), а отже, і санкційні відносини відповідно до п. 79, 80 доповіді ООН від 2 грудня 2004 р. "Доповідь Групи високого рівня про загрози, виклики та зміни "Безпечнійий мир: наша спільна відповідальність" повинна мати переважно цільовий, адресний: "Санкції не дали результатів, коли вони не мали чіткої направленості і коли Рада Безпеки не змогла забезпечити їхнє дотримання. Через підвищення занепокоєння з приводу гуманітарного впливу комплексних санкцій Рада Безпеки припинила їх використання... і звернулася до практики використання лише фінансових і дип-

ломатичних санкцій, санкцій щодо зброї, авіації, подорожей і сировинних товарів, тобто санкцій, націлених на ворогуючі країни та політиків" [1].

- Встановлення односторонніх санкцій національним законодавством, оминаючи процедуру схвалення рішення міжнародної організації, щодо держави – об'єкта санкційних відносин майже завжди зумовлює відповідну реакцію стосовно прийняття санкційного режиму щодо суб'єкта – ініціатора санкцій.
- Основним методом міжнародного правового регулювання санкційних відносин залишається публічно-правовий метод, що не передбачає жодної можливості договірного врегулювання наявної ситуації.

Система правового регулювання відносин санкцій представлена кількома рівнями:

- міжнародне нормативно-правове регулювання (нормативні документи ООН (Статут ООН), Рада Безпеки ООН (резолюції щодо санкцій));
- міжнародне регіональне нормативно-правове регулювання (нормативні акти ЄС);
- нормативно-правове регулювання за допомогою національного законодавства (США: H.R. 3364 Countering America's Adversaries Through Sanctions Act тощо).

Санкції міжнародних міжурядових організацій застосовуються поряд із санкціями, які запроваджують суверенні держави. Міжнародно-правові норми передбачають застосування санкцій міжнародними організаціями, правовою основою запровадження яких є міжнародні договори особливого виду – статuti міжнародних організацій.

Санкції ООН. Правові основи та механізм уведення санкцій.

Статут ООН, як і статут інших міжнародних організацій, має низку специфічних рис, що відрізняють його від багатостороннього міжнародного договору і роблять договором особливого виду, договором *sui generis*. До цього слід, передусім, віднести той факт, що Статут ООН конституює постійно діюче міжнародне утворення – ООН, і поряд із правами й обов'язками держав-членів

визначає мету, завдання, а також компетенцію та порядок функціонування цього утворення. Положення Статуту ООН щодо санкцій, таким чином, окреслюють санкційну компетенцію організації та є правовою основою запровадження нею міжнародно-правових санкцій.

Згідно з міжнародним правом, під час ухвалення рішення про застосування санкцій органи ООН, які мають відповідні повноваження, повинні діяти відповідно до своєї санкційної компетенції, тобто в межах тих повноважень на застосування примусових заходів, які вони мають на основі сучасного міжнародного права та які визначаються Статутом ООН.

Санкційна компетенція ООН є універсальною, що полягає у такому:

- ООН має повноваження застосовувати примусові заходи для поновлення та підтримання міжнародного миру проти всіх суверенних держав, навіть якщо вони і не є членами організації, у випадках, коли Рада Безпеки визначить, що дії будь-якої з них можуть загрожувати міжнародному миру (п. 7 ст. 2 Статуту ООН конкретизує це положення);
- Статут ООН визначає санкційну компетенцію інших суб'єктів міжнародного права. Обсяг, характер та розмежування санкційної компетенції органів ООН зафіксовано у ст. 1, 2, 5, 6, 11, 12, 19, 24, 25, 39, 41, 42–48, 51, 94, які конституюють ядро нормативної системи, механізм санкційного примушення, що здійснює організація.

Під час створення ООН, держави-фундатори наділили цю організацію особливими санкційними повноваженнями та доручили їхнє здійснення Раді Безпеки і Генеральній Асамблеї. Відповідно до Статуту ООН головна роль належить Раді Безпеки, яка діє від імені всіх держав – членів ООН і несе головну відповідальність за підтримання миру та безпеки. Лише Рада Безпеки може визначити існування загрози миру, порушення миру чи акт агресії, або ухвалювати рішення про те, до яких заходів слід вдаватися для підтримання та поновлення міжнародного миру; визначати стан, який може привести до виникнення гостроконфліктної ситуації і зробити відповідні рекомендації.

Генеральна Асамблея ООН (ГА ООН) має право ухвалювати резолюцію необов'язкового характеру про застосування примусових заходів проти держави – члена організації, що порушила свої зобов'язання, які випливають зі Статуту ООН, у таких випадках:

- ГА ООН може застосувати санкції проти члена організації, який не виконує свої фінансові зобов'язання. Санкції полягають у такому випадку у позбавленні права голосу відповідно до ст. 19 Статуту ООН.
- ГА ООН має право за рекомендацією Ради Безпеки застосувати санкції проти будь-якої держави – члена організації, якщо проти неї запроваджуються заходи Радою Безпеки, як превентивні, так і примусові. Ці санкції можуть виражатися у призупиненні здійснення прав та привілеїв, які належать йому як члену організації, позбавленні права голосу в органах ООН, позбавленні права на отримання допомоги і на представництво в органах ООН.
- ГА ООН може за рекомендацією Ради Безпеки і згідно зі ст. 6 Статуту ООН застосувати санкції проти держави – члена організації, що систематично порушує принципи Статуту та не виконує рішення органів ООН, позбавляючи її членства в цій організації. Різновидом таких санкцій може бути також відмова державі-правопорушниці в її проханні стати членом організації. Санкційна компетенція має реалізовуватися з дотриманням процесуальних вимог. Характерним для Статуту ООН є наявність у ньому значної кількості процесуальних статей, що визначають порядок застосування санкцій проти порушників (напр., ст. 18 і 27 Статуту ООН, які визначають порядок ухвалення рішень Генеральною Асамблеєю і Радою Безпеки, разом із положеннями про ухвалення рішень щодо запровадження санкцій, які зафіксовані у ст. 5, 6, 19, 35, 41 і 42 Статуту ООН. Ці статті визначають основні параметри санкційної компетенції органів ООН і режиму застосування санкцій.

Характер санкційних повноважень Ради Безпеки та Генеральної Асамблеї і практика їхньої реалізації дозволяє зробити такий

висновок: стосовно одне одного Рада Безпеки та Генеральна Асамблея мають частково виключні, частково паралельні та частково сумісні повноваження. Виключна прерогатива Ради Безпеки полягає в ухваленні резолюцій про застосування збройних примусових заходів, тоді як виключним повноваженням Генеральної Асамблеї є прийняття резолюцій про позбавлення права голосу. Паралельні повноваження Ради Безпеки та Генеральної Асамблеї полягають у праві кожного із цих органів обговорювати в різний час й ухвалювати незалежно один від одного резолюції про застосування незбройних примусових заходів. Резолюції Ради Безпеки можуть мати юридично обов'язковий характер, а резолюції Генеральної Асамблеї завжди є рекомендаціями. Спільна компетенція Ради Безпеки і Генеральної Асамблеї проявляється в їхніх прерогативах із призупинення прав та привілеїв держав-членів і виключенню із членства в ООН. Міжнародні санкції у зв'язку із загрозою миру й актами агресії застосовуються Радою Безпеки також із використанням регіональних угод, організацій або органів для примусових дій під її керівництвом (ст. 53). Примусові заходи, між тим, не можуть застосовуватись через регіональні угоди, або регіональними органами без повноважень від Ради Безпеки і тоді, коли Рада Безпеки застосовує такі заходи.

Таким чином, Статут ООН у жодній мірі не перешкоджає існуванню регіональних угод чи органів для врегулювання таких питань, що стосуються підтримання міжнародного миру та безпеки, які підходять для регіональних дій. За Статутом ООН держави повинні докласти всіх зусиль для досягнення мирного врегулювання міжнародних спорів або конфліктів за допомогою таких регіональних угод або таких регіональних органів до передачі цих спорів до Ради Безпеки. Правовою основою для врегулювання побічної дії санкції є ст. 50 Статуту ООН. Побічною дією санкції вважають зазвичай непередбачуваний негативний вплив примусових заходів на економіку третіх країн, зокрема, економічні збитки, яких зазнають держави – учасниці санкцій внаслідок виконання рішень Ради Безпеки ООН, спрямованих на вилучення правопорушника із міжнародного спілкування.

Поряд із санкціями, що містяться в нормах установчого акта, – Статуту ООН, – Організація Об'єднаних Націй застосовує санкції, які передбачені нормами постанов її органів. Зазначені норми, вторинні за своїм характером, входять у право міжнародної універсальної організації і формують правову основу санкцій ООН. До таких вторинних норм слід віднести резолюції, які містять рішення компетентних органів ООН про запровадження санкцій, посилення санкційного режиму, припинення дії примусових заходів, тобто ті, які безпосередньо торкаються застосування санкцій або визначають політику організації щодо примусових заходів, підводять концептуальну основу для здійснення такої політики в межах ООН. Рішення про застосування санкцій, яке приймається компетентними органами, фіксується у відповідній постанові і передбачає конкретні примусові заходи проти держави-правопорушниці. Така постанова адресується для виконання безпосередньо органам ООН та державам – членам ООН. Слід зауважити, що реалізація санкцій передбачає існування національно-правової бази, яка має забезпечити здійснення державою-членом на основі внутрішнього законодавства дій, спрямованих на вилучення держави-правопорушниці із міжнародного співробітництва в обсязі, який було визначено відповідним рішенням органів ООН. Разом з тим, до правової основи застосування санкцій ООН слід віднести також резолюції загального характеру, які стосуються питань, пов'язаних із підтриманням міжнародного миру та безпеки, нормативні резолюції, резолюції, що стосуються правил процедури окремих органів, резолюцій про затвердження бюджету організації тощо.

Таким чином, не тільки положення Статуту ООН, але і рішення його органів, Ради Безпеки та Генеральної Асамблеї, а також договори та конвенції, що були прийняті в межах організації та під її егідою, можуть встановлювати як правила поведінки, так й умови їхнього виконання, на захист яких спрямована санкція, і порушення яких є підставою для її запровадження. Статут ООН у ролі універсального міжнародного договору став правовою основою для укладання великої кількості міжнародних договорів й угод, декларацій і резолюцій Ради Безпеки та

Генеральної Асамблеї ООН, інших важливих міжнародних документів, які разом зі Статутом створюють фундамент єдиного правового механізму регулювання міждержавних відносин за допомогою як санкцій ООН, так й інших інструментів із підтримання міжнародного миру та безпеки.

Слід звернути увагу на низку постанов органів ООН з огляду на їхню особливу роль для питань визначення правових основ застосування санкцій ООН. У листопаді 1950 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію "Єдність на користь миру". На основі цієї резолюції у випадку, коли Рада Безпеки в умовах порушення миру або акту агресії неспроможна діяти через відсутність єдності серед її постійних членів, Генеральна Асамблея може вдатися до необхідних кроків. Вона уповноважена негайно розглянути це питання, щоб зробити рекомендації державам-членам стосовно колективних заходів, включаючи, у випадку порушення миру або акту агресії, використання збройних сил з метою підтримання або відновлення міжнародного миру і безпеки. Резолюція "Єдність на користь миру" стала спробою перегляду правових основ застосування санкцій ООН щодо питань розподілу та розмежування санкційної компетенції в бік розширення повноважень Генеральної Асамблеї у питаннях запровадження примусових заходів. Утім, таке розширення відбулося не за рахунок Ради Безпеки, що залишається органом ООН, на який покладається головна відповідальність за підтримання міжнародного миру. Резолюція 377 (V) дозволяє Генеральній Асамблеї ухвалювати рішення про застосування збройних колективних заходів, що першочергово не передбачалося статутом організації. Водночас залишився незмінним юридичний характер рішень Генеральної Асамблеї стосовно санкцій. Такі рішення можуть бути лише рекомендаціями. Попри гостру критику резолюції "Єдність на користь миру" з боку представників країн – постійних членів Ради Безпеки, її положення залишаються важливою складовою правових основ застосування санкцій ООН. Прерогативи Ради Безпеки застосовувати ефективні колективні заходи, зокрема і збройного характеру, були конкретизовані її резолюцією 255 (1968) від 19 червня 1968 р., яка була прийнята у зв'язку з підписанням До-

говору про нерозповсюдження ядерної зброї і передбачала застосування відповідних заходів у випадку агресії з використанням ядерної зброї або загрози такої агресії проти неядерної держави. Ця резолюція має особливе значення для України, яка добровільно набула без'ядерного статусу. У документі підкреслюється, що Рада Безпеки, "маючи на увазі, що будь-яка агресія із застосуванням ядерної зброї поставила б під загрозу мир та безпеку всіх держав, визнає: агресія із застосуванням ядерної зброї або загроза такої агресії проти держави, що не володіє ядерною зброєю, створила б ситуацію, у якій Рада Безпеки і передусім її постійні члени, які володіють ядерною зброєю, повинні були терміново діяти відповідно до їхніх обов'язків за Статутом Організації Об'єднаних Націй". Статті 52, 53 Статуту ООН, що визначають санкційну компетенцію регіональних організацій у площині миротворчої діяльності ООН, набули подальшого розвитку та конкретизації відповідно до особливостей сучасної системи міжнародних відносин у низці резолюцій, що були ухвалені Генеральною Асамблеєю.

Статут ООН визначає виключно пріоритетну роль Ради Безпеки у питаннях застосування санкцій для поновлення та підтримання міжнародного миру та безпеки, та їхнього обсягу та форми. Рішення цього органу мають обов'язковий характер, тоді як резолюції Генеральної Асамблеї щодо застосування ненасильницьких примусових заходів є факультативними і містять своєрідний додатковий заклик до застосування примусових заходів проти держави-порушниці. Згідно зі Статутом ООН Рада Безпеки є єдиним органом організації, який має повноваження ухвалювати рішення про повний розрив відносин із державою-правопорушницею і про застосування проти неї примусових заходів із використанням збройної сили. Санкційні повноваження Ради Безпеки і Генеральної Асамблеї взаємно доповнюють одне одного і є складовими санкційної компетенції ООН при помітному загальному превалюванні санкційних повноважень Ради Безпеки [5].

Види обмежувальних заходів. Такі заходи передбачають повне або часткове переривання економічних відносин, заборону всіх

видів комунікацій тощо. Найпоширенішими заходами, що впливають на предмет санкцій ООН, є:

- заморожування активів,
- заборона поставки озброєння та військового обладнання,
- заборона на переїзд.

Крім того, існує можливість створення міжнародних трибуналів (напр., міжнародні трибунали щодо колишньої Югославії (1993) та Руанди (1994)) або фондів для виплати компенсації жертвам агресора.

Політика впровадження міжнародних санкцій у системі Європейського Союзу. ЄС активно використовує механізм санкцій (офіційна термінологія об'єднання – "обмежувальні заходи / restrictive measures"). У "Базових принципах застосування обмежувальних заходів (санкцій)", затверджених рішенням Ради Європи від 7 червня 2004 р., прямо зазначено, що термін "санкції" є ідентичним "обмежувальним заходам" [6]. Можливість застосування обмежувальних заходів визначена у ст. 215 розд. IV (Обмежувальні заходи) Угоди про функціонування ЄС (консолідована версія) [9].

Санкції – один з інструментів ЄС для досягнення цілей Спільної зовнішньої та безпекової політики (СЗБП): миру, демократії та дотримання верховенства права, прав людини та міжнародних законів. Вони є частиною всебічного підходу, що передбачає політичний діалог і додаткові заходи.

Санкції ЄС не полягають у покаранні, а спрямовані викликати зміни в політиці чи діяльності цільової країни, організації або осіб. Відповідно, метою цих заходів є така політика чи діяльність, засоби її досягнення та відповідальні за неї особи. Водночас ЄС докладає зусиль задля мінімізації негативних наслідків для населення або правомірної діяльності. Євросоюз втілює всі санкції, упровадженні ООН. Крім цього, ЄС може накладати санкції ООН, уживаючи більш жорсткі та додаткові заходи. Насамкінець, співтовариство має право накладати незалежні санкції, якщо вважатиме це за потрібне.

У період холодної війни санкційну політику європейських держав визначали два фактори:

- специфіка міжнародного середовища, зокрема біполярність і партнерство із США;
- розгортання національно-визвольних рухів у колишніх колоніях Бельгії, Великої Британії, Нідерландів і Франції.

Інноваційним підходом Європейського Співтовариства можна вважати прив'язування застосування санкційних заходів до такого інструменту, як "політична зумовленість" при розбудові відносин із країнами третього світу [15]. Уперше цей принцип знайшов своє еventуальне вираження у підписаній 20 липня 1963 р. Конвенції Яунде (Камерун), що закріплювала асоційоване членство в Європейському економічному співтоваристві впродовж 5 років 17 африканських країн і Мадагаскару (Associated African States and Madagascar, AASM). Конвенція Яунде після вступу Великої Британії в ЄЕС була замінена Ломейською конвенцією 1975 р. Підписання цих конвенцій стало першим кроком у розбудові політики санкцій ЄС проти третіх держав, адже в Ломейських конвенціях було закладено механізм згортання співробітництва (часткового/повного) із країнами АКТ у разі серйозних порушень прав людини або недотримання демократичних принципів розвитку.

Спроба переоцінки Європейським Співтовариством механізму з реалізації санкційної політики пов'язується із підписанням Лондонської доповіді 13 жовтня 1981 р., яка упорядкувала інституційний механізм реагування Європейського Співтовариства на міжнародні кризи через екстрене скликання Політичного комітету чи міністрів держав-учасниць у 48-годинний термін (п. 13) [16].

Заснування ЄС СЗБП Маастрихтським договором 1993 р. дозволило зміцнити колективні зусилля країн-членів при реалізації санкційних заходів. Правовою основою втілення нової практики застосування санкцій стали положення ст. 301 Договору про заснування Європейського Співтовариства (колишня ст. 228 а) [2].

У перші роки ведення європейської СЗБП економічні та фінансові санкції, ухвалені на її базі, здійснювалися з огляду на принцип "спільних зовнішньополітичних інтересів". Єдиний

виняток становили санкційні заходи проти Китаю, прийняті ще в 1989 р. [4].

На політику санкцій ЄС, особливо у контексті підвищення її ефективності, наприкінці 1990-х на початку 2000-х рр. вплинули підсумки міжнародних конференцій, присвячених реформуванню інституту санкцій ООН, а також перегляду односторонньої санкційної політики, насамперед Сполучених Штатів. Такими зустрічами стали Інтерлакенський (1998–1999), Бонн-Берлінський (1999–2000) та Стокгольмський (2003) процеси [9]. Результати роботи цих міжнародних конференцій націлили європейську спільноту на реформування санкційного механізму Євросоюзу за трьома напрямками:

- по-перше, на розробку політичної концепції реалізації санкційних заходів у системі ЄС;
- по-друге, визначення структур, відповідальних за формування і реалізацію санкційної політики, чітке встановлення та розподіл їхніх повноважень;
- по-третє, на створення інституту моніторингу та планування при здійсненні санкційних заходів ЄС [17].

8 грудня 2003 р. Рада ЄС представила "Рекомендації із застосування санкцій" [14], документ, на базі якого ЄС сформував єдиний список цільових країн, проти яких застосовувалась політика санкцій.

Прийняття та набуття чинності. Рада накладає обмежувальні заходи ЄС через рішення Ради із зовнішньої та безпекової політики, що приймаються одногосно. Якщо рішенням передбачаються всі заходи, що мають бути застосовані, то задля забезпечення повної правомірності санкції може знадобитися додаткова законодавча база. Певні санкції, як ембарго на торгівлю зброєю чи заборони в'їзду, стосуються безпосередньо країн – членів ЄС. Такі заходи вимагають лише рішення Ради. Зазначене рішення є обов'язковим для виконання всіма країнами – членами ЄС. Економічні заходи, наприклад заморожування активів або заборона експорту, є компетенцією співтовариства та, відповідно, вимагають окремого законодавчого механізму впровадження у вигляді постанови Ради ЄС, що обов'язкова до виконання всіма громадя-

нами та підприємствами країн – членів ЄС. Постанова, що ухвалюється на підставі спільного подання від Верховного представника ЄС з питань закордонних справ і політики безпеки та Європейської комісії, містить детальну інформацію про чіткий обсяг заходів, схвалених Радою ЄС, а також про їхнє впровадження. Зазвичай постанова набирає чинності наступного дня після її публікації в Офіційному віснику ЄС.

У своїй політиці Євросоюз зосереджує увагу на важливості та пріоритетності заходів дипломатичного впливу, розглядає санкції як останній інструмент зовнішньої політики для досягнення своїх власних цілей та інтересів. Проте ЄС активно використовує обмежувальні заходи з багатьох причин.

По-перше, на відміну від Сполучених Штатів, ЄС не має достатніх військових механізмів для забезпечення власних інтересів.

По-друге, завдяки обсягу та привабливості власного внутрішнього ринку ЄС, можливе обмеження торговельно-господарської діяльності є додатковим стимулом для дотримання вимог Євросоюзу для країни, фізичної або юридичної особи, щодо яких вводяться санкції.

По-третє, ЄС представляє Союз 28 держав і має великі можливості для гармонізації та лобювання необхідних рішень на інших міжнародних майданчиках (ООН, G 20 тощо).

ЄС використовує всі види санкцій, що вводяться резолюціями Ради Безпеки ООН і координує виконання санкцій ООН державами – членами Союзу. Крім того, ЄС може на свій розсуд розширити і доповнювати санкції, уведені ООН, разом із власними обмежувальними заходами. Основними цілями використання санкцій з боку ЄС є такі:

- протидія загрозам основним принципам зовнішньої політики ЄС, передусім порушенню міжнародного миру і безпеки;
- опір тероризму;
- протидія розповсюдженню зброї масового знищення, особливо ядерної зброї;
- боротьба з порушенням прав людини;
- протидія незаконній анексії територій та навмисної дестабілізації суверенної держави.

Запровадження обмежувальних заходів у ЄС визначається положеннями Спільної зовнішньої політики та політики безпеки (Common Foreign and Security Policy) [8]. Ця можливість закріплена у ст. 215 Договору про функціонування Європейського Союзу. Режим обмежувальних заходів ЄС є обов'язковим для виконання у всій юрисдикції співтовариства (на території країн-членів), а також усіх фізичних і юридичних осіб-резидентів країн-учасниць, зокрема дочірніх компаній і філій у третіх країнах.

Обмежувальні заходи ухвалюються одногосним рішенням Ради Європейського Союзу про представництво Верховного представника Спільки з питань зовнішньої політики та безпеки (High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy, HR). Формуванням пропозицій щодо конкретних обмежувальних заходів на підготовчому етапі займаються регіональні робочі групи Ради ЄС (залежно від регіональної приналежності об'єкта санкцій). Робоча група радників із міжнародних питань (Foreign Relations Counsellors Working Party, RELEX), Комітет з політичних питань та безпеки (Political and Security Committee, PSC), Комітет постійних представників (Committee of Permanent Representatives, COREPER II). У випадку, якщо рішення про введення обмежувальних заходів прийнято Радою ЄС, воно має бути опублікованим в офіційному журналі ЄС (Official Journal of the European Union). Рада ЄС також зобов'язана повідомляти Європейський парламент щодо ухваленого рішення. Влада ЄС також надсилає офіційне повідомлення фізичній або юридичній особі щодо прийнятих проти неї обмежувальних заходів. Зі свого боку, фізична або юридична особа, яка була предметом санкцій ЄС, може зробити офіційну заяву для перегляду введених обмежень.

Прийняті обмежувальні заходи є обов'язковими щодо виконання на національному рівні країнами – членами ЄС. Заходи, що передбачають заборону на в'їзд до країн ЄС, а також заборона на постачання озброєння та військового обладнання здійснюється без подальшої гармонізації, тоді як заходи фінансово-економічного характеру (заморожування активів, обмеження фінансових операцій тощо) потребують додаткового регламенту Ради ЄС, що уточнює конкретні обмежувальні заходи та механізми їхнього за-

стосування. Ці регламенти приймаються Радою з питань представництва Верховного представника Євросоюзу з іноземних питань і політики безпеки та Європейською комісією, після узгодження Робочою групою радників із міжнародних питань (RELEX). Зазвичай дані регламенту Ради ЄС приймаються одночасно з рішенням Ради щодо введення обмежувальних заходів для забезпечення того, щоб обидва документи мали максимальний ефект.

Види санкцій. До основних видів обмежувальних заходів ЄС входять:

- заборона на в'їзд до країн ЄС;
- заморожування активів іноземної держави, фізичних і юридичних осіб, що перебувають на території країн – членів ЄС;
- фінансові обмеження (заморожування активів Центрального банку країни – об'єкта санкцій, заборона на видачу кредитів приватним банкам та іншим юридичним особам, обмеження на грошові перекази тощо);
- обмеження на постачання певних груп товарів і послуг (заборона постачань озброєнь і військової техніки; обладнання, яке може використовуватись поліцією та каральними органами; заборона на поставки високотехнологічних товарів і товарів "подвійного застосування" (зокрема, обладнання для нафтогазової промисловості й енергетичного сектору); обмеження поставок програмного забезпечення; золото, дорогоцінні метали тощо);
- заборона ввезення певних видів товарів і послуг (поставки нафти і газу; частини та комплектуючі тощо);
- транспортні обмеження тощо.

Найпоширеніші обмежувальні заходи:

- *Ембарго на торгівлю зброєю.* Ембарго на торгівлю зброєю зазвичай охоплює продаж, постачання та перевезення товарів, унесених до так званого загального військового списку ЄС (див. останній список *common militarylist*). Заборона найчастіше містить інформацію про відповідну технічну та фінансову підтримку. Крім цього, може бути заборонений експорт обладнання, що використовується для

внутрішніх репресій, тобто обладнання, що не внесене до загального військового списку ЄС. Наприклад, транспортні засоби, обладнані водометами, транспортні засоби для перевезення в'язнів, колючий дріт, шоломи та щити для поліцейських дій. Рада також може заборонити експорт товарів подвійного призначення до цільових країн, тобто товари, що можуть використовуватися у громадських і військових цілях, унесені до списку товарів подвійного призначення ЄС (див. annex I of regulation 428/2009 (дод. I до постанови 428/2009)).

- *Заморожування активів.* Заморожування активів стосується коштів й економічних ресурсів, якими володіють цільові особи чи організації. Це означає заборону доступу, переміщення та продажу коштів, таких як готівка, чеки, банківські депозити, акції, частки тощо. Крім цього, заборона стосується продажу чи оренди будь-якого рухомого чи нерухомого майна. Заморожування активів також передбачає заборону надання ресурсів цільовим організаціям й особам. Це означає, що громадянам і компаніям ЄС заборонено здійснювати платежі або постачати товари чи інше майно цільовим організаціям або особам. Насправді ж будь-які ділові операції з визначеними компаніями й особами вважатимуться неправомірними. У деяких випадках офіційні інстанції можуть дозволити часткове стягнення коштів із заморожених активів за певних обставин, наприклад, для забезпечення основних потреб (харчування, оренди, придбання ліків чи сплату податків) або обґрунтовані видатки на юридичний супровід.
- *Заборона отримання візи чи виїзду з країни.* Особам, для яких передбачена ця санкція, заборонений в'їзд до країн ЄС та перетин його зовнішніх кордонів. Якщо для в'їзду до ЄС потрібна віза, то особи під дією цієї санкції отримують відмову в наданні такої візи. Санкції ЄС не зобов'язують країни – члени ЄС надавати відмову у в'їзді для своїх громадян. Якщо дія заборони виїзду розповсюджується на громадянина ЄС, то його рідна країна має дозволити в'їзд

відповідно до національного законодавства. Крім цього, країни – члени ЄС можуть зробити винятки щодо заборони в'їзду, якщо на їхній території зареєстрована міжнародна міждержавна організація, відбувається конференція ООН чи ОБСЄ.

За своєю природою санкції спрямовані на політичний ефект у третіх країнах. Незважаючи на це, обмежувальні заходи ЄС застосовуються винятково в межах юрисдикції ЄС, а саме:

- у межах території ЄС, зокрема повітряного простору;
- до громадян ЄС, незалежно, чи перебувають вони на території ЄС, чи ні;
- до компанії та організацій, зареєстрованих відповідно до законодавства країни – члена ЄС, незалежно від їхньої адреси. Це також стосується філіалів компаній ЄС у третіх країнах;
- до будь-якої ділової діяльності, що частково або повністю провадиться в межах Євросоюзу;
- на борту літаків або повітряних суден, що перебувають під юрисдикцією країни – члена ЄС. Євросоюз не ухвалює законодавчі рішення, що передбачають екстратериторіальне застосування із порушенням міжнародного права. Країни-кандидати систематично запрошуються до впровадження відповідних обмежувальних заходів ЄС на своїй території.

Зняття санкцій. ЄС здійснює постійний моніторинг ситуацій, у зв'язку з якими були введені обмежувальні заходи. Рішення Ради ЄС щодо введення обмежувальних заходів дійсні протягом 12 місяців. Залежно від розвитку ситуації Рада ЄС може ухвалити рішення щодо впровадження цих заходів, розширити їх, коригувати, призупинити або скасувати. У разі ухвалення рішення щодо зняття санкцій або відсутність пролонгації всі обмежувальні заходи припиняють свою дію. Зі свого боку, правила, прийняті Радою, не мають граничного терміну дії. Таким чином, обмежувальні заходи ЄС є досить гнучким механізмом для реагування на небажані дії третіх країн, а також фізичних і юридичних осіб, чії дії загрожують інтересам Євросоюзу та його членам.

Відповідальність за порушення санкцій ЄС покладається на національні уряди як для виконання обмежувальних заходів, так і для покарання фізичних і юридичних осіб, що порушують режими санкцій. Можливі і великі штрафи та позбавлення волі. Оскільки відповідальність визначається відповідно до законів кожної із 28 держав – членів ЄС, то ступінь покарання може значно відрізнятись.

Санкційна політика Організації американських держав (ОАД). Засади політики санкцій ОАД як регіональної організації (ст. 1) [7], принципи її інституційного забезпечення закладено в засновницьких документах, серед яких особливе місце посідає статут об'єднання.

Статут ОАД 1948 р. був політично й інституційно поєднаний із Міжамериканським договором про взаємну допомогу ("пакт Ріо" 1947 р.). Положеннями "Пакту Ріо", зі свого боку, передбачено можливість застосування широкого переліку санкційних заходів у контексті колективної самооборони держав-учасниць. До таких заходів у документі віднесено: повне чи часткове переривання економічних відносин, залізничного, повітряного, поштового, телеграфного сполучення.

Головні ж цілі, які могли бути забезпечені державами – членами ОАД за допомогою політики санкцій, уточнені у ст. 28–29 статуту організації. У ст. 29, зокрема, зазначається, що у випадку зазіхання на недоторканість та територіальну цілісність держави-члена, здійсненні проти неї акта агресії, виникнення конфліктів, загрозливих для ОАД, держави-члени вдаватимуться до реалізації заходів, передбачених для використання в таких випадках у відповідних документах [7].

Особливістю політики санкцій ОАД, як впливає із зазначених засновницьких документів, є те, що міжнародні санкції стали інструментом здійснення колективної самооборони держав-учасниць, зокрема в контексті забезпечення недоторканості, цілісності території країн-членів, захисту їхньої політичної незалежності, урегулювання внутрішньоконтинентальних або позаконтинентальних конфліктів, розв'язання кризових ситуацій, загрозливих для Америки. Системна трансформація міжнародних відно-

син, зумовлена розпадом Радянського Союзу, зникненням блокового й ідеологічного протистояння, дозволила розвинути механізм ОАД із реалізації політики санкцій у доктринальному та структурно-функціональному вимірах. Зазначені зміни відобразились у низці документів організації, насамперед у резолюції 1080 "Представницька демократія" 1991 р., Вашингтонському протоколі про внесення змін до Статуту організації 1992 р., "Декларації Манагуа з підтримання демократії і розвитку" 1993 р., Міжамериканській демократичній хартії. Зрушення в концептуально-доктринальному вимірі політики санкцій ОАД виявились у перетворенні її на головний інструмент із забезпечення та підтримки представницької демократії, захисту прав і свобод людини в державах латиноамериканського регіону. Важливість досягнення зазначеної мети за допомогою міжнародних санкцій зумовлювалась новим світоглядним уявленням держав – учасниць ОАД про те, що демократія, мир і розвиток є невід'ємними та неподільними складовими солідарності та процвітання Америки, регіональної безпеки.

Зміни в інституційному забезпеченні санкційної політики виявились у розширенні повноважень Постійної ради, наради міністрів закордонних справ, Генеральної Асамблеї ОАД. Рішення про застосування санкцій у межах ОАД могло бути прийняте й на спеціальних засіданнях Генеральної Асамблеї двома третинами голосів від її складу. Відділ із підтримки демократії у структурі Генерального секретаріату, створений у 1990 р., мав слідкувати за дотриманням державами-членами конституційних норм, демократичних принципів розвитку та забезпеченням прав і свобод людини. Політика санкцій розглядається об'єднанням як останній засіб впливу на країну, що відходить від демократичних принципів державного будівництва й у контексті широкого дипломатичного підходу з відновлення демократії.

Стратегія санкцій у діяльності регіональних організацій Африки. Центральне місце серед регіональних організацій Африки, що реалізують політику санкцій задля розв'язання безпекових проблем континенту, посідає Організація африканської єдності (ОАЄ)/Африканський союз (АС). У межах Африканського союзу

було схвалено низку документів, що визначають концепцію санкційної політики організації, а також повноваження органів, які її здійснюють. Серед них особливе значення мають "Конституційний акт Африканського союзу" (2000), "Декларація про принципи реагування Африканського союзу на неконституційні зміни уряду" (2000), "Правила процедури Асамблеї Союзу" (2002), "Протокол про заснування Ради миру і безпеки Африканського союзу" (2002), "Африканська хартія з питань демократії, виборів й управління" (2007).

Базовим документом, що закладає фундамент політики санкцій АС, є "Конституційний акт Африканського союзу" [13], адже в його преамбулі зазначено, що організація "вдаватиметься до використання всіх необхідних інструментів для зміцнення спільних інститутів і наділятиме їх необхідними повноваженнями та ресурсами, щоб забезпечити ефективне виконання їхніх обов'язків" [10].

Окрему значущість у розрізі визначення цілей політики санкцій АС має "Декларація про принципи реагування Африканського союзу на неконституційні зміни уряду"/"Ломейська декларація", ухвалена в Того 10–12 липня 2000 р. у ході засідання Асамблеї Африканського союзу [12].

ОАЄ/Африканський союз має найбільшу практику застосування міжнародних санкцій для підтримання безпеки на континенті. Інші регіональні об'єднання в Африці не мають автономного політичного досвіду здійснення міжнародних санкцій, а якщо й застосовують санкції, то вони підпорядковані цілям дипломатії провідних міжнародних акторів, у регіональному розрізі – Африканському союзу. Упровадженню санкцій Африканського союзу для врегулювання безпекових питань у регіоні сприяє сформована нормативно-правова база організації, що регламентує цілі санкційної політики, визначає повноваження органів Африканського союзу у здійсненні санкцій.

Основи санкційної політики об'єднання закладено в засновницьких документах Африканського союзу. Серед головних цілей Африканського союзу, що можуть досягатися за допомогою політики санкцій, варто назвати підтримку демократії через запобігання державним переворотам, захист основних прав і свобод людини, нівелювання інших загроз, що становлять особливу

небезпеку розвитку континенту. У такому розрізі санкційні заходи можуть вважатися чинником визначення траєкторії політичного розвитку цього геополітичного регіону. При ретельному аналізі конфігурації санкційних заходів, застосованих Африканським союзом, звертає на себе увагу одна суттєва обставина – усі вони мали цільовий характер, тобто були направлені на політичних лідерів, бізнесову еліту, військових та ті групи населення, які підтримували авторитарні режими, встановлені внаслідок державних переворотів, або чия діяльність підтримувала зусилля світової громади з розблокування внутрішньополітичної кризи в окремій країні.

Література

1. Более безопасный мир: наша общая ответственность [Электронный ресурс] : доклад Группы высокого уровня по угрозам, вызовам и переменам, учрежденной Генеральным секретарем (A/59/565 + Corr. 1) / ООН. – 2004. – Режим доступа : <http://www.un.org/russian/secureworld>.
2. Договір про заснування Європейського Співтовариства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eu-directory.ru/index.php?act=show&doc_id=1&id=74.
3. Седляр Ю. Імперативи санкційної політики ЄС щодо Китаю Досягнення соціально-гуманітарних наук в сучасній Україні : мат. Всеукраїнської наук. конф. / Ю. Седляр ; Дніпропетровський нац. ун-т ім. О. Гончара. – Дніпропетровськ, 2011. – С. 251–255, 251–255.
4. Седляр Ю.О. Міжнародні санкції у світовій політиці: теорія і практика : монограф. / Ю.О. Седляр. – Миколаїв, 2013.
5. Статут ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org.ua/images/UN_Charter_Ukrainian.pdf.
6. Basic Principles on the Use of Restrictive Measures (Sanctions) [Electronic source]. – Access mode : <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%2010198%202004%20REV%201>.
7. Charter of the Organization of American States [Electronic source]. – Access mode : http://www.oas.org/dil/treaties_A-41_Charter_of_the_Organization_of_American_States.htm.

8. Common Foreign and Security Policy [Electronic source]. – Access mode : https://eeas.europa.eu/topics/common-foreign-security-policy-cfsp_en.

9. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [Electronic source]. – Access mode : https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:41f89a28-1fc6-4c92-b1c8-03327d1b1ecc.0007.02/DOC_1&format=PDF.

10. Constitutive Act of the African Union, 2000 [Electronic source]. – Access mode : www.africa-union.org/root/constitutiveact/document_pdf.

11. Council of the EU. Guidelines on Implementation and Evolution of Restrictive Measures (Sanctions) in the Framework of the EU Common Foreign and Security Policy. Document 1511405. – 2005. – 2 December [Electronic source]. – Access mode : <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-5664-2018-INIT/en/pdf>.

12. Lomé Declaration of July 2000 on the frame work foran OAU response to un constitutional changes of government (AHG/Decl.5 (XXXVI) [Electronic source]. – Access mode : http://www2.ohchr.org/english/law/compilation_democracy/lomedec.htm.

13. Magliveras K. The Sanctioning System of the African Union: Part Success, Part Failure [Electronic source] / K. Magliveras / Paper Presented at an Expert Roundtable on "The African Union: the First Ten Years": Institute of Securities Studies, Addis Ababa, Ethiopia. – 2011. – 11–13 October. – Access mode : http://www.academia.edu/1103678/THE_SANCTIONING_SYSTEM_OF_THE_AFRICAN_UNION_PART_SUCCESS_PART_FAILURE.

14. Measures (Sanctions) in the Framework of the EU Common Foreign and Security Policy 15579/03 / 8 December 2003 [Electronic source]. – Access mode : <http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/03/st15/st15579.en03.pdf>.

15. Portela C. EU Sanctions and Foreign Policy. When and why do they work? / C. Portela. – L., 2010.

16. Report on European Political Cooperation. – 1981. – 13 October [Electronic source]. – Access mode : http://www.cvce.eu/content/publication/2002/1/18/869a63a6-4c28-4e42-8c41-efd2415cd7dc/publishable_en.pdf.

17. Wallenstein P. International Sanctions: Lessons from the 1990s / A. DeVries, H. Hazelzet (ed.). – N. Y., 2005.

Розділ 2

МЕХАНІЗМИ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ САНКЦІЙ

2.1. Міжнародні економічні санкції США

Економіка Сполучених Штатів Америки відіграє провідну роль у сучасній глобальній економіці. Вона посідає перше місце у світі за обсягом номінального ВВП, виробляючи понад 25 %. В обробній промисловості США є лідером у більшості наукомістких галузей серед яких: виробництво комп'ютерної, медичної, аерокосмічної та військової техніки, фармацевтичних товарів. Фінанси США – це найбільша у світі, інтегрована як вертикально, так і глобально система. США мають найбільші страховий і фондовий ринки у світі, найрозвиненіший ринок фондів взаємних інвестицій та одну з найкращих у світі фінансову інфраструктуру. Банки США найбільші андеррайтери і контрагенти на міжнародних ринках похідних фінансових інструментів, а в національній валюті США зберігаються понад 60 % офіційних резервів світу і проводяться понад 40 % угод на глобальному валютному ринку Forex і в міжнародній міжбанківській системі SWIFT. США посідають перше місце у світі за обсягами зовнішньої торгівлі та накопичених прямих іноземних інвестицій. Спираючись на всі перераховані вище фактори, США можуть істотно впливати на ситуацію як у всій глобальній економіці, так і на економіки окремих країн.

Уперше економічні санкції США почали застосовувати під час наполеонівських війн проти Великої Британії та Франції у вигляді торгового ембарго (Embargo Act of 1807), яке було введено у відповідь на порушення нейтралітету Сполучених Штатів (американські вантажі були захоплені як "контрабанда

війни" воюючими європейськими флотами). Залучення Міністерства фінансів США до економічних санкцій проти іноземних держав сталося в 1812 р., коли міністр А. Галлатін запровадив санкції проти Великої Британії у відповідь на примусове вербування на флот американських моряків.

Сучасна система економічних санкцій США складається з:

- експортних санкцій і контролю над експортом технологій подвійного використання,
- обмежень на економічну допомогу,
- фінансових й інших обмежень.

Основними органами, які, спираючись на міжнародне і національне законодавство, відповідають за впровадження і дотримання санаційних режимів, є:

- Державний департамент США,
- Міністерство торгівлі США,
- Міністерство фінансів США.

У Державному департаменті США за цей напрям відповідає **Управління політики економічних санкцій і їхньої реалізації** (The Office of Economic Sanctions Policy and Implementation, SPI) у структурі Бюро з економічних та ділових питань (Bureau of Economic and Business Affairs). Управління забезпечує міжнародну підтримку для здійснення економічних санкцій, координує роботу Міністерства фінансів і Міністерства торгівлі США з питань застосування санкцій і працює з Конгресом над законодавством, що сприяє досягненню цілей зовнішньої політики США в цих сферах. Воно прагне максимізувати вплив санкцій і мінімізувати шкоду економічним інтересам США. Управління також працює над усуненням економічних санкцій, коли це доречно, і проводить роз'яснювальну роботу з питань санкцій для широкого кола зацікавлених сторін [1].

У Міністерстві торгівлі США, **Бюро промисловості та безпеки** (Bureau of Industry and Security, BIS) відповідає за розробку політики експортного контролю та видачу експортних ліцензій для певних товарів/кінцевих користувачів/пунктів призначення. За даними бюро, експорт США, який підпадає під регуляторні вимоги уряду, становив у 2017 р. 260,2 млрд дол або 16,8 % усього американського експорту (див. табл. 2.1), з яких

42,1 млрд дол (2,7 % від загального експорту) було експортовано за урядовими ліцензіями [2].

Таблиця 2.1. Експорт США, який підпадає під регуляторні вимоги уряду 2013–2017 рр.

Види експорту	2013		2015		2017	
	млрд дол	%	млрд дол	%	млрд дол	%
Регульований експорт	272,9	17,3	216,7	14,4	260,2	16,8
Ліцензований експорт	48,3	3,1	54,0	3,6	42,1	2,7
Експорт усього	1578,5	100,0	1503,1	100,0	1546,7	100,0

Джерело: розраховано автором за даними [2].

До країн, щодо яких здійснюється **комплексний контроль** (*comprehensive control*), належать Куба, Іран і Сирія (обсяги зовнішньої торгівлі США з такими країнами подано в табл. 2.2). Під особливий **контроль щодо окремих категорій товарів** підпадають Центральнаафриканська Республіка, Демократична Республіка Конго, Еритрея, Іран, Ірак, Ліван, Лівія, Північна Корея, Сомалі та Судан. Більшість із цих санкцій застосовуються згідно з рішеннями Ради Безпеки ООН. Окремо прописано розділи щодо секторальних санкцій промисловості Росії (*Russian Industry Sector Sanctions*) та автономної Республіки Крим. Стосовно російської промисловості встановлено загальну заборону (*general prohibition*), яка передбачає отримання експортної ліцензії для товарів, що можуть бути використані в розвідці або видобутку сланцевої і шельфової нафти або газу в Росії [3]. Крім того, 6 серпня 2018 р. Державний департамент США, посилаючись на використання урядом Російської Федерації хімічної зброї в порушення міжнародного права, та спираючись на Закон про контроль над хімічною та біологічною зброєю і заборону її військового застосування 1991 р., заборонив експорт до Росії будь-яких товарів або технологій, чутливих до національної безпеки (в окремих випадках дозволено ліцензований експорт) [4]. Загальна заборона для

автономної Республіки Крим передбачає отримання експортної ліцензії для всіх товарів, крім продуктів харчування, ліків і програмного забезпечення, яке необхідне для підтримання персонального зв'язку через Інтернет (обмін повідомленнями, чати, електронна пошта, соціальні мережі, обмін фотографіями та фільмами, веб-браузери та блоги).

Таблиця 2.2. Зовнішня торгівля США з окремими країнами у 2017 р.

Країна	Експорт у США		Імпорт із США	
	млн дол	частка США в експорті, %	млн дол	частка США в імпорті, %
Куба	0,0	0,0	291,3	4,3
Іран	132,6	1,3	136,0	0,3
Північна Корея	0,0	0,0	0,003	0,0
Сирія	0,0	0,0	7,0	0,1
Судан	24,1	0,6	83,2	0,8
Росія	9 884,7	2,8	6 988,5	3,1

Джерело: розраховано автором за даними [5].

Управління контролю за іноземними активами (Office of Foreign Assets Control, OFAC) Міністерства фінансів США контролює фінансові операції і заморожує активи, що підпадають під санкції і перебувають під юрисдикцією США [6]. Управління наразі адмініструє близько 30 різних програм санкцій. Більшість із них (21) орієнтовані географічно (тобто на Кубу, Іран, або санкції, пов'язані з Балканами, Дарфуром), інші "цілеспрямовані", зосереджені на окремих особах й організаціях та націлені на розв'язання конкретних проблем:

- санкції протидії торгівлі наркотиками;
- санкції проти тероризму;
- санкції, пов'язані зі значною зловмисною кібердіяльністю;
- санкції, пов'язані із втручанням у вибори в Сполучених Штатах;
- санкції Магнітського (два пакети);

- санкції про нерозповсюдження ядерної, біологічної та хімічної зброї;
- контроль за обігом алмазів;
- санкції, пов'язані з діяльністю транснаціональних злочинних організацій.

Список спеціально визначених громадян і заблокованих осіб (OFAC's Specially Designated Nationals and Blocked Persons List, "SDN List") наразі містить приблизно 6300 імен (фізичних осіб, компаній, літаків і суден), пов'язаних із цілями цих санкцій [7]. Багато фізичних і юридичних осіб часто опиняються в місцях, де їх найменш очікують, тому резидентам США заборонено мати справу із фізичними та юридичними особами зі списку SDN, незалежно від їхнього місця розташування, а всі їхні активи блокують. Об'єкти, якими володіє особа зі списку SDN (визначені як прямі або непрямі частки власності у розмірі 50 % або більше), також блокують.

Особливе місце в системі економічних санкцій США посідає список: **"Держави – спонсори тероризму"** (State Sponsors of Terrorism). Цей список складається Державним департаментом США і до нього входять країни, які неодноразово надавали підтримку актам міжнародного тероризму і визначені відповідно до трьох законів:

- ст. 6 (j), Закон про адміністрування експорту 1979;
- ст. 40 (d), Закон про контроль над експортом озброєнь 1976;
- ст. 620A, Закон про іноземну допомогу 1961.

На країни із цього списку США накладають такі санкції:

- заборона експорту та продажу зброї;
- постійний контроль над експортом товарів подвійного використання;
- обмеження на іноземну допомогу США;
- різноманітні фінансові й інші обмеження, серед яких блокування активів.

Перший список був складений 29 грудня 1979 р. і до нього потрапили: Ірак, Лівія, Південний Ємен і Сирія. Куба була додана до списку 1 березня 1982 р., а Іран – 19 січня 1984 р. Згодом внесли Північну Корею в 1988 р. та Судан у 1993 р. Південний Ємен

був вилучений зі списку в 1990 р., Ірак був вилучений двічі – у 1982 і 2004 рр., Лівія була вилучена у 2006 р., а Куба – у 2015 р. Північна Корея була вилучена у 2008 р., але знову внесена у 2017 р. Наразі до списку входять чотири країни: Іран, Північна Корея, Сирія і Судан (див. табл. 2.3).

Таблиця 2.3. Заблоковані фінансові активи держав зі списку "Держави – спонсори тероризму"

Країна	Внесення до списку	Заблоковані активи 2016 р., млн дол	Заблоковані активи 2017 р., млн дол
Сирія	29.12.1979	32,10	33,63
Іран	19.01.1984	87,90	104,5
Судан	12.08.1993	28,80	–
Північна Корея	20.11.2017	–	63,4
Усього		148,80	201,53

Джерело: сформовано автором за даними [6, 8].

Ще один цільовий список складається із **країн, до яких заборонено постачати зброю** (ITAR Prohibited Countries). Правила міжнародної торгівлі зброєю (ITAR) – це нормативний режим Сполучених Штатів, що обмежує і контролює експорт оборонних і військових технологій для забезпечення національної безпеки США і цілей зовнішньої політики США. Ці правила були впроваджені Законом про контроль над експортом озброєнь, прийнятим у 1976 р. під час холодної війни з СРСР. Закон надає президенту Сполучених Штатів повноваження контролювати імпорту й експорт оборонних виробів та оборонних послуг. Управління з контролю за оборонною торгівлею Державного департаменту США (Directorate of Defense Trade Controls, DDTCC) інтерпретує та виконує ITAR. Список постійно змінюється, як унаслідок рішень уряду США, так і на виконання рішень Ради Безпеки ООН. Наприклад, Еритрея, Сомалі, Демократична Республіка Конго, Ліберія та Кот-д'Івуар 29 вересня 2016 р. були видалені зі списку завдяки резолюціям, прийнятим Радою Безпеки ООН, а Південний Судан був унесений до списку 14 лютого 2018 р. рішенням Державного секретаря США [9, 10].

Список країн, до яких заборонено постачати зброю, складається із двох частин:

- Політика відмови (*policy of denial*) застосовується щодо оборонних товарів і послуг для таких країн: Білорусь, М'янма, Китай, Куба, Іран, Північна Корея, Сирія, Венесуела.
- Політика відмови за деякими винятками застосовується щодо оборонних товарів і послуг для таких країн: Афганістан, Центральноафриканська Республіка, Кіпр, Демократична Республіка Конго, Еритрея, Гаїті, Ірак, Ліван, Лівія, Сомалі, Південний Судан, Судан, Зімбабве.

Останнім часом особливе місце в системі економічних санкцій США посідає Венесуела. Упродовж понад десяти років Сполучені Штати розробили комплексні санкції, пов'язавши їх із тероризмом, торгівлею наркотиками, людьми, антидемократичними діями, порушеннями прав людини і корупцією. Загалом Міністерство фінансів США наклало фінансові санкції на 111 посадовців, а Державний департамент у понад 250 осіб відкликав візи. 28 січня 2019 р., відповідно до виконавчого розпорядження Президента США Дональда Трампа (Executive order 13850), Управління з контролю за іноземними активами (OFAC) поширило санкції на державну нафтогазову компанію *Petroleos de Venezuela S.A. (PdVSA)*, що володіє монопольним правом на видобуток нафти і природного газу на континентальному і морському шельфах Венесуели. З огляду на це, усе майно та права власності PdVSA, які підпадають під юрисдикцію США, блокуються, а громадянам США взагалі забороняється проводити операції із цією компанією [11]. 11 березня 2019 р. аналогічні санкції було застосовано до російського комерційного банку "Єврофінанс Моснарбанк" за зв'язки з компанією *Petroleos de Venezuela S.A.*, крім того, банк було відключено від платіжних систем Visa і MasterCard. 19 березня санкції були поширені на державну гірничодобувну компанію *CVG Compania General de Minería de Venezuela SA*, а 22 березня на федеральний державний банк *Banco de Desarrollo Económico y Social de Venezuela* і його філії [12]. Крім цільових санкцій проти осіб і компанії, Д. Трамп наклав ширші фінансові санкції щодо Венесуели через серйозні порушення прав людини, антидемократичні дії і відповідальність

уряду за поглиблення гуманітарної кризи. У серпні 2017 р. було видано виконавче розпорядження (Executive order 13808), що заборонило доступ венесуельського уряду до фінансових ринків США. У травні 2018 р. Д. Трамп видав виконавче розпорядження (Executive order 13835), яким заборонив усі угоди, пов'язані з купівлею венесуельського боргу, включаючи будь-яку заборгованість Венесуели, закладеної як заставу.

Після атаки Росії на українські військово-морські судна в Керченській протоці уряд США разом із ЄС і Канадою 15 березня 2019 р. запровадив санкції щодо шістьох російських фізичних осіб та восьми компаній. Усе майно та права власності визначених осіб й організацій блокуються, а громадянам США заборонено здійснювати операції з ними. Більше того, будь-які суб'єкти, у яких цим особам і компаніям належать 50 % або більше власності, також блокуються [13].

Таким чином, відповідно до законодавства США санкції можуть бути впроваджені як проти окремих приватних осіб, суден, літаків, компаній, організацій, секторів економіки країни, так і країни загалом. Крім того, для деяких країн (або їхніх окремих регіонів) застосовуються або комплексні санкції, або цільові санкції. Комплексні санкції забороняють практично всі експортно-імпортні та фінансові операції без ліцензії чи іншого дозволу уряду США. Цільові санкції – це заборона на торгівлю зазначеними товарами, технологіями та послугами з конкретними організаціями (зокрема іноземними урядами) й особами. Ці обмеження застосовуються як до внутрішніх, так і для іноземних торговельних і фінансових операцій.

До країн і територій, проти яких застосовуються майже всі існуючі санкції і які можна віднести до комплексних санкцій, належать: Куба (найтриваліше торговельне ембарго в сучасній історії), Іран, Північна Корея, Сирія, Судан й Автономна Республіка Крим (Crimea Region of the Ukraine).

До країн, проти яких застосовується хоча б одна цільова санкція, належать: Афганістан, Білорусь, Бурунді, Венесуела, Гаїті, Демократична Республіка Конго, Еритрея, Ємен, Зімбабве, Ірак, Китай, Кіпр, Ліван, Лівія, М'янма, Нікарагуа, Південний Судан, Росія, Сомалі, Центральноафриканська Республіка.

Що стосується Росії, то, зважаючи на її згадування щонайменше у шести пакетах санкцій, можливо зробити висновок про наближення санкційної політика США стосовно Росії до комплексних санкцій.

Оцінюючи ефективність системи економічних санкцій США останніх десятиліть, слід підкреслити, що вони досягали мети тільки тоді, коли мали комплексний (торговельні, фінансові, секторальні, персональні) і багатосторонній (тобто впроваджувались більшістю розвинених країн) характер.

Література

1. U.S. Department of State. [Electronic source]. – Access mode : <https://www.state.gov/e/eb/tfs/spi/index.htm>.
2. 2017 Statistical Analysis of U.S. Trade with the World [Electronic source]. – Access mode : <https://www.bis.doc.gov/index.php/documents/technology-evaluation/ote-data-portal/country-analysis/2273-2017-statistical-analysis-of-u-s-trade-with-the-world-pdf>.
3. Bureau of Industry and Security: Part 746. Embargoes and Other Special Controls [Electronic source]. – Access mode : <https://www.bis.doc.gov/index.php/documents/regulation-docs/420-part-746-embargoes-and-other-special-controls/file>.
4. Determinations Regarding Use of Chemical Weapons by Russia Under the Chemical and Biological Weapons Control and Warfare Elimination Act of 1991 [Electronic source] / Federal Register. – 2018/Notices. – Vol. 83, № 166/Monday, August 27. – Access mode : <https://www.govinfo.gov/content/pkg/FR-2018-08-27/pdf/2018-18503.pdf>.
5. Trade map/ ITC [Electronic source]. – Access mode : <https://www.trademap.org/Index.aspx>.
6. U.S. department of the treasury. [Electronic source]. – Access mode : <https://www.treasury.gov/about/organizational-structure/offices/Pages/Office-of-Foreign-Assets-Control.aspx>.
7. U.S. Department of the Treasury [Electronic source]. – Access mode : https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Pages/faq_10_page.aspx.
8. Terrorist Assets Report Calendar Year 2017 / Office of Foreign Assets Control U.S. Treasury Department [Electronic

source]. – Access mode : [https:// www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Documents/tar2017.pdf](https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Documents/tar2017.pdf).

9. Amendment to the International Traffic in Arms Regulations: Tunisia, Eritrea, Somalia, the Democratic Republic of the Congo, Liberia, Côte d'Ivoire, Sri Lanka, Vietnam, and Other Changes : Rules and Regulations [Electronic source] / Federal Register. – Thursday, September 29, 2016. – Vol. 81, No. 189. – Access mode : [https:// www.govinfo.gov/content/pkg/FR-2016-09-29/pdf/2016-23284.pdf](https://www.govinfo.gov/content/pkg/FR-2016-09-29/pdf/2016-23284.pdf).

10. Amendment to the International Traffic in Arms Regulations: Addition of South Sudan: Rules and Regulations [Electronic source] / Federal Register Wednesday. – February 14, 2018. – Vol. 83. – No. 31. – Access mode : <https://www.govinfo.gov/content/pkg/FR-2018-02-14/pdf/2018-02995.pdf>.

11. Venezuela: Overview of U.S. Sanctions [Electronic source] / Congressional Research Service, March 8, 2019. – Access mode : <https://fas.org/sgp/crs/row/IF10715.pdf>.

12. U. S. department of the treasury [Electronic source]. – Access mode : <https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm636>.

13. Treasury Sanctions Russia over Continued Aggression in Ukraine [Electronic source] / U.S. Department of the Treasury. – Access mode : <https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm629>.

2.2. Система економічних санкцій ЄС щодо третіх країн

Сучасна система економічних санкцій ЄС щодо третіх країн базується на "Директиві щодо імплементації й оцінки обмежувачих заходів (санкцій) у межах спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС" Ради ЄС, яку було прийнято у 2003 р., доповнено у 2012 та 2017 рр. [11]. Директива визначає цілі, правові питання, систему вибіркових (цільових) заходів, процедуру формування списків підсанкційних юридичних і фізичних осіб, винятки, обмін інформацією, завершення або перегляд обмежувальних заходів, імплементацію рішень Ради

Безпеки ООН, компетентність, юрисдикцію, відповідність, комунікації, стандартну термінологію, моніторинг й оцінку обмежувальних заходів. Директива також має два додатки щодо робочих методів і процедури автономних заходів ЄС та список обладнання, яке може бути використано для внутрішніх репресій у підсанкційних країнах.

Обмежувальні заходи ЄС застосовуються з метою змін у політиці або діяльності певної країни, частини країни, уряду, юридичних або фізичних осіб відповідно до цілей рішень Ради ЄС у сфері спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС. Якщо відповідні обмежувальні заходи визначено Радою Безпеки ООН, то ЄС слідує таким рішенням. Разом з тим, у цьому випадку санкції ЄС можуть мати більш обмежувальний характер. За умов відсутності рішень Ради Безпеки ООН ЄС намагатиметься отримати ширшу підтримку власним автономним санкціям з боку міжнародної спільноти.

Обмежувальні заходи ЄС розповсюджуються лише на ситуації, пов'язані з ЄС. Санкції діють на території ЄС, літаках або суднах країн-членів, для громадян країн-членів, компаній та інших юридичних осіб, створених за законами країн-членів, для будь-якої економічної діяльності, яка загалом або частково здійснюється в ЄС. Разом з тим, ЄС утримується від прийняття обмежувальних заходів, які мають екстериторіальний характер та засуджує обмежувальні заходи інших країн або організацій, що мають за мету регулювати діяльність фізичних або юридичних осіб під юрисдикцією країн – членів ЄС.

Директива визначає основні принципи економічних санкцій ЄС.

По-перше, обмежувальні заходи не мають економічної мотивації, їх застосовують з метою досягнення політичних цілей. З огляду на це економічні санкції розглядають як інструмент саме спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС, а не спільної комерційної політики ЄС.

По-друге, економічні санкції ЄС застосовують вибірково, їх спрямовують на певні, окремі та визначені об'єкти, які є відповідальними за політику або діяльність, що спонукали ЄС прийняти рішення для застосування обмежувальних заходів. Такі цільові

заходи, з погляду розробників документа, ефективніші, вони мінімізують наслідки для тих, хто не є відповідальними за відповідну політику або дії.

Однак зрозуміло, що обидва основних принципи санкції ЄС важко реалізувати у чистому вигляді, і їх визначення має більше політичний та морально-гуманітарний характер. Економічні санкції, незалежно від мотивації їхнього заснування, у теорії та на практиці розглядаються як нетарифні інструменти регулювання різних форм міжнародних економічних відносин, що створюють бар'єри на шляху міжнародного руху факторів виробництва, отже, зменшують ефективність їхнього використання, негативно впливають на добробут країн, які застосовують санкції та проти яких ці санкції застосовуються. Зважаючи на це, країни-члени та ЄС загалом обов'язково у процесі ухвалення рішень про запровадження економічних санкцій, їхнього завершення, заміни, продовження беруть до уваги економічні наслідки для обох сторін у форматі *ex-ante* та *ex-post* оцінки (див., напр., [1]). Зрозуміло, що позиції окремих країн – членів ЄС щодо форм, глибини й охоплення економічних санкцій проти третіх країн або фізичних осіб із третіх країн можуть значною мірою відрізнитися залежно від обсягу та структури негативних економічних ефектів, які обов'язково виникають для їхніх національних економік внаслідок застосування санкцій, здатності національних виробників і споживачів адаптуватися до нових економічних умов, компенсувати економічні втрати тощо.

Цільовий і вибіркового характеру економічних санкцій також не є однозначним. Тут виникає питання міри та форм залучення фізичних і юридичних осіб до ухвалення рішень, які засуджуються рішеннями Ради ЄС, власності та контролю над відповідними економічними ресурсами. Економічні санкції тим більше не можуть запобігти механізмам компенсації втрат підсанкційних осіб за рахунок інших суб'єктів національної економіки країни, проти якої застосовуються санкції. Фактично, наслідком обмежувальних заходів проти визначених юридичних і фізичних осіб є ефект трансмісії економічних втрат на все суспільство підсанкційної країни. Достатньо складною є проблема застосування лише інди-

відуальних економічних санкцій проти фізичних осіб – керівників державних структур, оскільки їхні дії так або інакше погоджено у системі державної ієрархії ухвалення рішень загалом, що існує у певній країні.

Директива також визначає базовий перелік обмежувальних заходів, які може застосовувати ЄС. До них належать:

- заморожування фондів та економічних ресурсів;
- обмеження на пересування;
- ембарго на постачання озброєння;
- ембарго на постачання обладнання, яке може бути використано для внутрішніх репресій;
- інші експортні обмеження;
- заборони польотів;
- заборони на фінансові послуги;
- інвестиційні заборони;
- секторальні обмеження;
- заходи із запобігання використанню обладнання;
- заходи щодо запобігання несанкціонованого використання обладнання, технологій та програмного забезпечення з метою моніторингу та відстеження Інтернету й інших форм комунікацій.

ЄС достатньо активно та широко використовує економічні санкції у світовому господарстві в сучасних умовах та є одним із трьох основних центрів у глобальних міжнародних економічних санкціях. Це пояснюється потужною економічною силою ЄС у світовій економіці, активною позицією у захисті прав людини, суверенітету країн, міжнародної безпеки, боротьби з тероризмом, агресією з боку інших країн, ефективною координацією санкційної політики з іншими країнами та міжнародними організаціями.

За станом на початок листопада 2018 р. ЄС застосував понад 210 конкретних економічних санкцій проти або у зв'язку із ситуацією у 34 країнах: Афганістані, Білорусі, Боснії та Герцеговини, Бурунді, ЦАР, КНР, ДР Конго, Єгипті, Еритреї, Гвінеї, Гвінеї-Бісау, Гаїті, Ірані, Іраку, Лівані, Лівії, Мальдівах, Малі, Молдові,

Чорногорії, Бірмі, Північній Кореї, Росії, Сербії, Сомалі, Південному Судані, Судані, Сирії, Тунісі, Україні, США, Венесуелі, Ємені, Зімбабве. Щодо 10 країн ЄС реалізував санкції за рішенням Ради Безпеки ООН, стосовно 8 країн – до рішень Ради Безпеки ООН ЄС додав власні санкції, щодо решти країн ЄС запровадив власні автономні економічні санкції [10].

Найбільшу кількість економічних санкцій ЄС увів проти Північної Кореї (52), Сирії (24), Лівії (12), Іраку (11), Росії (8), Бірми (7), Сомалі (6). У зв'язку із ситуацією в Україні ЄС застосовує 16 видів економічних санкцій внаслідок анексії Росією Криму та Севастополя, незаконної експропріації державних ресурсів України, діяльності, що загрожує територіальній цілісності, суверенітету та незалежності України.

Крім основних видів економічних санкцій, ЄС в останні роки активно використовує специфічні їхні різновиди залежно від країни. Наприклад, ЄС:

- забороняє задовольняти позови щодо контрактів, які стосуються санкцій (ЦАР, ДР Конго, Іран та ін.);
- вимагає інспекцію всіх вантажів до певних країн за умов інформації про наявність заборонених товарів, їхню затримку та подальше розпорядження товарами (Еритрея, Іран, Лівія та ін.);
- забороняє продаж, поставки, трансфер, експорт або закупівлю товарів, пов'язаних із розробкою засобів доставки ядерної зброї (Іран, Північна Корея);
- застосовує спеціальні правила імпорту окремих видів товарів (бензин, нафтопродукти, газ – з Іраку; нафти з Лівії; деревного вугілля із Сомалі тощо).

Вторинні санкції. Після терористичних атак у США 11 вересня 2001 р. Сполучені Штати кардинально змінили міжнародну систему економічних санкцій і не лише у боротьбі з тероризмом. По-перше, така система набула екстериторіального характеру; по-друге, вона сконцентрована на ключових елементах глобальної фінансової системи – міжнародних банках: по-третє, охоплює нові можливості застосування вторинних санкцій проти фізичних і юридичних осіб інших країн, які намагаються обійти економічні

санкції США. Такий підхід був суттєво підсилений економічними санкціями США проти Ірану у 2018 р., які, зокрема, передбачали застосування вторинних санкцій проти компаній інших країн. Така фундаментальна зміна позиції США обумовлена величезними людськими та матеріальними втратами, моральною трагедією внаслідок терористичних нападів і базується на визначальній економічній ролі США у світовій економіці та ролі долара у глобальній фінансовій системі.

Втрати банків за порушення економічних санкцій можуть бути значними з погляду штрафів, заборони використання долара у певних операціях, зменшення бізнес-діяльності, репутації. Наприклад, лише у 2009–2016 рр. 12 банків країн ЄС (Франції, Великої Британії, Нідерландів, ФРН, Люксембургу) було оштрафовано на суми від 100 млн дол до 8,9 млрд дол. Такі рішення США проти банків країн ЄС розглядаються часто як порушення міжнародного права та засуджуються країнами-членами та Євросоюзом загалом. У випадку з американськими санкціями проти Ірану 2018 р. ЄС має намір створити спеціальний фінансовий інститут з метою забезпечення фінансових операцій із цією країною, і, таким чином, вивести з-під вторинних санкцій США європейські банки та компанії, що закупають іранську нафту. Іншим механізмом протидії міжнародним вторинним економічним санкціям США в ЄС вважають розширення використання євро як валюти для розрахунків у міжнародній торгівлі. У будь-якому варіанті дуже актуальним стає питання координації санкційної діяльності двох політичних та економічних центрів світового господарства – США та ЄС.

Ефективність економічних санкцій. Ефективність економічних санкцій визначається їхньою роллю у структурі форм реакції країн і міжнародних організацій на грубе порушення прав людини, суверенітету країн, міжнародного права загалом: "Нічого більшого немає між словами та військовими діями, якщо ви хочете тиснути на уряд" [2]. Оскільки критерії та показники оцінки ефективності економічних санкцій у сві-

товому господарстві є різними, то відповідні дані щодо досягнення мети санкцій суттєво коливаються від 4 % [3, р. 105] до 34 % [4, р. 7; 5, р. 159].

Звичайно, економічні санкції за глибиною й охопленням можуть мати різне наповнення, що безпосередньо впливає на їхню ефективність. Вважається, що санкції досягають економічних цілей (тобто суттєво впливають на економіку підсанкційної країни), якщо:

- втрати від санкцій перевищують 2 % від ВВП;
- існує суттєва різниця у розмірах економік країни, що застосовує санкції, та підсанкційної країни у співвідношенні ВВП щонайменше 10 : 1;
- зовнішня торгівля підсанкційної країни значним чином залежить від товарообігу з країною, що застосовує санкції: понад 25 % загального товарообігу;
- санкції впроваджуються швидко та в повній співпраці із цими торговельними партнерами, які можуть обійти такі санкції;
- поточні втрати від санкцій для санкціонуючої країни є низькими [4, р. 9].

Якщо спроектувати вищезгадані критерії на економічні санкції ЄС проти Російської Федерації у 2014–2018 рр. внаслідок окупації частини Донбасу й анексії Криму, порушення суверенітету та територіальної цілісності України, то можна отримати такі результати:

- втрати Росії від санкцій ЄС у 2014–2015 рр. оцінювалися на рівні 1,5 % на рік, у 2016–2017 рр. від 0,75 до 1 % на рік, у 2014–2018 рр. – 1,5 % на рік, хоча попередні розрахунки давали більші економічні втрати (від 4,8 %) [6, 7, 8, 1];
- співвідношення ВВП ЄС та ВВП Росії у 2014–2017 рр. коливалось між 8 : 1 та 14 : 1 за номінальним валютним курсом;
- питома вага ЄС у структурі зовнішньої торгівлі РФ становила в середньому 45 %, тоді як частка РФ у структурі зовнішньої торгівлі ЄС не перевищувала 8 %. Разом з тим, за окремими товарами залежність ЄС від поставок є високою

(до 30 % постачання газу). Уведення в дію газопроводу "Північний потік - 2" підвищить питому вагу російського газу у відповідному імпорті ФРН до 80 %;

- основні економічні санкції ЄС було впроваджено достатньо швидко: протягом березня – липня 2014 р. Європейська рада прийняла рішення № 119, 145 та 386, які обмежили доступ до основних і вторинних ринків ЄС для окремих російських банків та компаній; наклали заборону на експорт та імпорт зброї; встановили заборону експорту для товарів подвійного використання; обмежили доступ Росії до певних чутливих технологій та послуг; заморозили активи та заборонили в'їзд окремим фізичним особам. У 2015–2018 рр. ЄС практично нових санкцій не проваджував, лише коригував уже існуючі та подовжував їх. До санкцій у різні роки долучалися, крім 28 країн – членів ЄС, лише ще 14 інших країн. Таким чином Росія зберігала можливість альтернативних поставок з інших країн;
- нарешті, втрати країн ЄС у ці роки були меншими за 0,2 % сукупного ВВП, однак достатньо суттєвою є диференціація країн ЄС за втратами: найбільше постраждали прибалтійські країни.

Отже, зміст, характер та умови економічних санкцій ЄС проти РФ у 2014–2018 рр. не відповідали вищезгаданам критеріям, якщо мати за мету суттєві економічні втрати Росії у короткотерміновій перспективі наслідок агресії проти України. Про це свідчать, зокрема, результати опитування Левада-центром населення РФ щодо наслідків економічних санкцій країн Заходу проти країни (див. табл. 2.4) [12]. У березні 2014 р. на перші дві відповіді припадало 53 %, у липні 2015 р. – 41, у квітні 2018 р. – лише 30 %.

Очевидно, економічні санкції ЄС проти РФ можуть мати суттєвіший кумулятивний вплив за умов їхнього посилення, збереження, а також координації з обмежувачими заходами з боку США. Так, у листопаді 2018 р. після впровадження нових санкцій США відповідний показник зріс до 43 %.

Таблиця 2.4. Чи турбують вас політичні й економічні санкції країн Заходу щодо Росії? (%)*

	Березень 2014	Грудень 2014	Листопад 2015	Серпень 2016	Грудень 2017	Квітень 2018	Листопад 2018
Дуже турбують	11	16	10	7	7	7	20
Досить турбують	42	35	31	32	21	23	23
Не надто турбують	31	33	37	38	40	42	33
Абсолютно не турбують	9	13	19	21	28	26	23
Важко відповісти	7	3	4	2	5	2	3

Примітка: * – одна відповідь.

Оскільки ефективність економічних санкцій ЄС після перших двох років їхнього застосування почала зменшуватися, а не всім експортерам країн ЄС вдалося знайти альтернативні ринки збуту своєї продукції, то державні діячі окремих країн почали ставити питання про зміни або навіть скасування економічних санкцій ЄС проти РФ. У 2016–2019 рр. з такими заявами виступали окремі керівники державних структур Італії, Угорщини, Греції, Франції, Кіпру, Словаччини, Чехії, хоча під час щопіврічного подовження санкцій Європейською радою вони підтримували спільні рішення. До речі, у 2019 р. лише Угорщина відмовлялася підтримати подовження економічних санкцій проти Білорусі, які було впроваджено у 2011 р. Так, за її ініціативою за останні два роки вдалося звільнити від заборони експорт зброї у Білорусь, яка використовується у спортивних змаганнях. Така конкретна позиція Угорщини наразі може розглядатися як пробний механізм початку поступового скасування економічних санкцій ЄС і проти Росії. У 2018 р. окремі італійські урядовці пропонували скасувати заборону на кредитування малого та середнього бізнесу в Росії міжнародними банківськими інституціями ЄС. З огляду на це єдність і солідарність усіх країн ЄС у розробці та реалізації економічних санкцій проти третіх країн має принципове значення для їхньої ефективності та дієвості.

Водночас слід зауважити, що саме підписання Угоди про асоціацію України з ЄС, яку було ратифіковано Європейським парламентом та законодавчими органами всіх 28 країн – членів ЄС і яка фактично означає початок інституціональної та економічної інтеграції України до ЄС, стало основною причиною агресивної реакції Росії. Скасування економічних санкцій ЄС проти Росії без припинення порушення суверенітету України з боку останньої означатиме фактично відмову від подальшої реалізації Євросоюзом Угоди про асоціацію з відповідними фундаментальними наслідками для майбутньої політичної й економічної ситуації в Європі загалом.

Крім того, реалізація економічних санкцій проти Росії протягом лише п'яти років (2014–2019) не є рекордом в історії санкцій ЄС. Найбільш тривалі економічні санкції ЄС досі існують щодо КНР (з 1989 р.), Іраку (з 1990 р.), Лівії, Сербії та Сомалі (з 1992 р.); ДР Конго (з 1993 р.), Бірми (з 1996 р.), Афганістану (з 1999 р.), хоча частина з них має символічний характер і слабо впливає на реальні економічні стосунки ЄС із підсанкційними країнами. Такий варіант довготривалих санкцій можливий у трьох випадках. По-перше, за змістом глибини й охоплення економічні санкції є незначними. По-друге, економічний потенціал економічної взаємодії ЄС із такими країнами є суттєво обмеженим. По-третє, негативні ефекти для економік країн ЄС компенсуються значною або певною мірою внаслідок збереження активних економічних стосунків із підсанкційною країною в інших позасанкційних сферах та галузях.

Останній варіант економічних санкцій у світовому господарстві загалом й економічних санкцій ЄС, зокрема, має суперечливий характер для досягнення мети санкцій з погляду міжнародної політичної економії. З одного боку, збереження економічних відносин в інших галузях із підсанкційною країною дає можливість цій країні і надалі ефективно використовувати ресурси, наповнювати бюджет, фінансово забезпечити продовження тих дій, які й намагається зупинити ЄС. З іншого боку, мінімізація економічних втрат країн ЄС внаслідок економічних санкцій проти третьої країни та можливих контрсанкцій ство-

рює передумови економічної та іншої підтримки тих осіб, інституцій та інших країн, які й намагається захистити ЄС від порушення прав людини, міжнародного права шляхом застосування економічних санкцій.

Прикладом суперечливого характеру одночасного застосування економічних санкцій ЄС проти РФ та розвитку стратегічного економічного партнерства ЄС із РФ є реалізація проекту "Північний потік - 2". Фінансові надходження РФ від постачання газу до ФРН та інших країн ЄС значною мірою компенсують втрати від економічних санкцій ЄС для російської економіки. Таким чином, реалізація зазначеного проекту суттєво зменшує ефективність економічних санкцій ЄС проти РФ внаслідок агресії останньої проти України.

Оскільки наразі економічні санкції ЄС проти РФ (паралельно та в координації із санкціями США) не є достатньо ефективними, то пропонується п'ять варіантів їхнього подальшого розвитку:

1. Зберегти існуючий формат санкцій в очікуванні, що їхній ефект згодом зросте та посилаючи політичні сигнали про несприйняття окупації й анексії території України.

2. Скасувати санкції та повернутися до моделі "бізнес як завжди", як це було після російського втручання в Грузію у 2008 р.

3. Зберегти цілі, але адаптувати санкції.

4. Зберегти санкції, але адаптувати цілі.

5. Адаптувати цілі та санкції [9, р. 17].

В останні два роки ЄС поступово переходить від економічних санкцій проти окремих країн до горизонтальних санкцій, які сфокусовані на окремих особах. Це, зокрема, стосується боротьби з тероризмом, розповсюдженням хімічної зброї, санкцій проти 18 офіційних осіб Венесуели, 4 осіб Бурунді та ін. Такі горизонтальні сфокусовані санкції зменшують можливість звинувачення ЄС у тому, що вони застосовуються проти населення певних країн загалом. Однак при цьому ефективність упровадження економічних санкцій горизонтального характеру суттєво зменшується. З іншого боку, це надає можливість зберегти єдність країн ЄС у сфері застосування економічних санкцій, забезпечує підтримку трансатлантичної

санкційної солідарності, зменшує негативні економічні наслідки для населення країн ЄС, надає можливість утриматись від розширення економічних санкцій проти певних країн, щодо яких немає єдності країн ЄС, зокрема Росії.

За будь-яких умов адаптація цілей та економічних санкцій з боку ЄС проти РФ не повинна трансформуватися у процес упродовження де-факто обмежуючих заходів щодо процесів реалізації принципів суверенітету країн, прав людини, незалежного вибору найбільш ефективної та конкурентної моделі соціально-економічного розвитку будь-якою країною в Європі, тобто принципів, які є основою соціально-економічного розвитку Європейського Союзу загалом та кожної країни-члена, зокрема. Крім того, нездатність ЄС на сучасному етапі розширити та поглибити економічні санкції проти Росії у зв'язку з агресією останньої проти України може бути частково компенсована інтенсифікацією економічної допомоги Україні у різних формах, серед яких і зміна умов та механізмів реалізації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Прикладом поступового вичерпання потенціалу економічних санкцій ЄС проти Росії є реакція об'єднання на захоплення військових моряків України Росією у 2018 р. Захоплення відбулося у листопаді 2018 р., рішення про санкції було прийнято лише у березні 2019 р. Горизонтальні економічні санкції стосувалися лише восьми офіційних осіб РФ, мали обмежений за змістом і тому фактично символічний характер. Проте, з іншого боку, рішення ЄС про нові, хоча дуже слабкі, санкції можна розглядати як бар'єр на шляху зменшення або скасування попередніх, більш ґрунтовних економічних санкцій проти РФ. Із цього погляду такі слабкі санкції починають виконувати нову функцію – збереження та підтримання існуючих основних санкцій ЄС.

Очевидно, що такі ж опції існують для економічних санкцій США проти РФ. Однак якщо варіант розширення та поглиблення економічних санкцій ЄС на сучасному етапі фактично вичерпано, то посилення санкцій з боку США може значним чином компенсувати часткову втрату ефективності економічних санкцій ЄС проти Росії та посилити кумулятивний санкційний ефект двох основних центрів глобальної економіки, отже, наблизити досягнення мети застосування економічних санкцій.

Література

1. Russia's and the EU's sanctions: economic and trade effects, compliance and the way forward [Electronic source]. – Access mode : [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/603847/EXPO_STU\(2017\)603847_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/603847/EXPO_STU(2017)603847_EN.pdf).

2. Markus J. Analysis: do Economic Sanction Work? [Electronic source]. – Access mode : <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-10742109>.

3. Golnoosh Hakimdavar. A Strategic Understanding of UN Economic Sanctions: International Relation, Law, and Development / Golnoosh Hakimdavar. – N. Y., 2013.

4. Economic Sanctions: Panacea or Peace building in a Post-cold War World? / ed. by Cortright D. and Lopez G. – N. Y. ; L., 1995.

5. Hufbauer G. Economic Sanctions Reconsidered / G. Hufbauer et al. – 3 ed. – Washington, 2008.

6. Shnyrkov O. Konsekwencje gospodarcze agresji rosyjskiej przeciwko Ukrainie / O. Shnyrkov, O. Czuhajew // Wojna hybrydowa rosyjskiej przeciwko Ukrainie w latach 2014–2016. – Wydawnictwo UMCS, 2017.

7. Russian Federation: Staff Report for the 2015 Article IV Consultation [Electronic source]. – Access mode : <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2016/12/31/Russian-Federation-Staff-Report-for-the-2015-Article-IV-Consultation-43143>.

8. Here's One Measure That Shows Sanctions on Russia are Working [Electronic source]. – Access mode : <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-11-16/here-s-one-measure-that-shows-sanctions-on-russia-are-working>.

9. Bond I. Frozen: The Politics and economics of sanctions against Russia / I. Bond, C. Odendahl, J. Rankin. – Centre for European Reform, March 2015.

10. EU Sanctions Map [Electronic source]. – Access mode : <https://www.sanctionsmap.eu/#/main>.

11. Guidelines on implementation and evaluation of restrictive measures (sanctions) in the framework of the EU Common Foreign and Security Policy [Electronic source]. – Access mode : <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%2015579%202003%20INIT>.

12. Отношение к странам и санкциям [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.levada.ru/2018/12/06/otnoshenie-k-stranam-i-sanktsii>.

2.3. КНР у системі міжнародних економічних санкцій

Упродовж останнього десятиліття Китай, безсумнівно, став новим центром сили на міжнародній арені. Оголосивши про намір проактивної участі в міжнародних справах, КНР здобуває репутацію відповідальної держави, що виконує свої зобов'язання перед міжнародною спільнотою. Однак будь-яка країна навряд чи може залишатися повністю відстороненою від участі в сучасній міжнародній системі з характерним для неї високим рівнем взаємозалежності, що неминуче означатиме для неї абсолютне невтручання. Більше того, втручання за певних обставин є обґрунтованим як останній засіб для вирішення внутрішніх і міжнародних проблем. Отже, проголошення Китаєм принципів невтручання суперечить мотивам його дипломатичного впливу на міжнародній арені.

Як один із п'яти постійних членів Ради Безпеки ООН, Китай має право використовувати її як механізм для висловлювання ідей стосовно прав й обмежень на міжнародні акції та для блокування певних пропозицій щодо втручання. Санкції Ради Безпеки ООН є інтервенціоністським інструментом апарату ООН. Санкції вважають важливим інструментом підтримування та відновлення міжнародного миру і безпеки. Передбачаючи фактично примусове втручання, санкції входять у логічну суперечність не тільки із принципом державного суверенітету, а й із принципом невтручання, на якому постійно наполягає китайський уряд, декларуючи це у заявах. Хоча санкції Ради Безпеки ООН не застосовують у порушення норм невтручання й, отже, загалом приймаються членами міжнародної спільноти, усе ж китайський уряд чітко сигналізує, що будь-який акт примусу та ізоляції є контрпродуктивним там, де йдеться про досягнення

співпраці із країнами – об'єктами санкцій. Більше того, одна із легітимних ролей Ради Безпеки ООН полягає в тому, що її дозвіл є безперечною умовою для втручання основних держав, оскільки країни – члени Ради здатні розпоряджатись санкціями для задоволення своїх конкретних зовнішньополітичних цілей, що можуть не відповідати цілям інших країн – членів ООН. Дослідження реакції Китаю на санкції Ради Безпеки ООН можуть виявитися показовими при визначенні того, якою мірою китайський уряд реалізує політику невтручання, аби чинити опір або йти на поступки міжнародній спільноті.

Т. Жао порівняв історичний досвід КНР як країни – об'єкта санкцій і як країни – ініціатора санкцій, стверджуючи на цій підставі, що Китай став набагато відкритішим для використання стратегічних санкцій і набагато активніше вдається до використання тактичних санкцій у своїй власній практиці [1]. Китай зазвичай підкреслює занепокоєння із приводу санкцій як інструменту зовнішньоекономічної політики, але він рідко застосовував своє право вето для зміни первинних санкційних пропозицій. Китай від самого вступу до Ради Безпеки ООН досить позитивно ставився до санкційних резолюцій. У ХХІ ст. Рада Безпеки ООН прийняла 178 санкційних резолюцій, з яких Китай підтримав 170 і від 8 утримався. Протягом цього періоду Китай утримувався від голосування менше разів, ніж протягом усіх 1990-х рр., хоча він використовував вето чотири рази (табл. 2.5).

Таблиця 2.5. Голосування Китаю за запровадження санкцій у Раді Безпеки ООН у післявоєнний період [2]

Роки	Підтримка санкцій	Утримання від голосування	Вето
1990–1999	78	20	0
2000–2009	133	5	1
2010–2014	37	3	3

Упродовж цього періоду негативні голосування Китаю, що складались з утримань від голосування і вето, безпосередньо стосувались санкцій проти країн Африки та Близького Сходу, серед яких Судан, Сомалі та Еритрея, Лівія, Зімбабве і Сирія (табл. 2.6).

Утримання використовуються не лише як засіб для висловлювання нейтралітету, але у випадку Китаю можуть розглядатись як спосіб розмежування із західними країнами у Раді Безпеки ООН і як висловлювання Китаєм його преференцій, перспектив або навіть оцінок тих чи інших подій в умовах міжнародного тиску. Частково це пояснюється тим, що утримання і вето Китаю стосувалися резолюцій, спрямованих на держави, у яких країна мала широкі інтереси. Таку думку відстоює Дж. Трауб [3], який на шпальтах журналу New York Times стверджував: "Китай використовує свою владу з метою захисту режимів, що зловживають владою в країнах, з якими він перебуває у дружніх відносинах". Подібні оцінки позиції КНР переважали у західних ЗМІ та наукових колах і, врешті-решт, Китай зображали як державу – порушницю статус-кво, яка йде супроти західних країн. Ці аргументи є певною мірою переконливими, оскільки Китай погодився із санкціями проти деяких країн, таких як Кот-Д'Івуар, Сьєрра-Леоне, з якими він має відносно слабкі економічні та військові зв'язки.

Однак на підставі аналізу звітів про голосування твердження про те, що пасивна реакція Китаю на всі ці випадки приносить йому користь у Раді Безпеки ООН, є дискусійним. Іншими словами, припущення, що Китай протистоїть західним країнам у РБ, базується виключно на доказах, які це підтверджують, але не враховує прикладів, які це спростовують. Країни, що були об'єктами санкцій після 2000 р., не є економічно важливими для Китаю, за винятком Ірану і Судану, експорт ресурсів із яких становить значну частину двосторонньої торгівлі Китаю. Крім того, КНР має різноманітні інтереси в цих країнах. Китай передав великогабаритні озброєння Ірану та Судану, але мав менші або нульові показники офіційної торгівлі озброєннями із Зімбабве, Еритреєю, Північною Кореєю, Сирією та ін.

Таблиця 2.6. Негативні голосування Китаю стосовно резолюцій, пов'язаних із санкціями (починаючи із 2000 р.) [2, 4]

Умови	Дата	Мета	Номер резолюції	Голосування	Заперечення
Афганістан – Талібан	19 грудня 2000	Запровадження ембарго на поставки озброєнь Талібану в Афганістані	1333	13, 0, 2	СР (санкції)
Судан, питання Дайфура	30 липня 2004	Запровадження ембарго на поставки озброєнь у регіон Дайфура, Судан	1556	13, 0, 2	СР (санкції)
	29 березня 2005	Подовження санкцій щодо регіону Дайфура в Судані через невиконання попередніх резолюцій	1591	12, 0, 3	СР (санкції)
	25 квітня 2006	Запровадження санкцій проти членів уряду Судану	1672	12, 0, 3	СР (санкції)
	14 жовтня 2010	Запровадження ембарго на поставки озброєнь до Судану	1945	14, 0, 1	Під питанням
Зімбабве	11 липня 2008	Запровадження економічних санкцій та ембарго на поставки озброєнь стосовно Зімбабве	Немає	Вето Росії та Китаю; 9, 5, 1	СР (санкції)
Сомалі та Еритрея	13 жовтня 2009	Запровадження всеохоплюючих санкцій стосовно Еритреї	1907	13, 1, 1	СР (санкції)
	5 жовтня 2011	Запровадження ембарго на поставки озброєнь до Еритреї	2023	13, 0, 2	СР (санкції)

Закінчення табл. 2.6

Умови	Дата	Мета	Номер резолюції	Голосування	Заперечення
Лівія	17 березня 2011	Встановлення заборони на польоти у повітряному просторі Лівійської Арабської Джамахірії	1973	10, 0, 5	СР використання сили)
Сирія	4 жовтня 2011	Запровадження ембарго на постачання озброєнь до Сирії	Немає	Вето Росії та Китаю; 9, 2, 4	СР (санкції); ПІ
	4 лютого 2012	Погроза використання подальших заходів щодо Сирії	Немає	Вето Росії та Китаю; 13, 0, 2	СР (заходи для здійснення тиску на Сирію); ПІ
	19 липня 2012	Погроза запровадження санкцій щодо Сирії	Немає	Вето Росії та Китаю; 11, 2, 2	СР (санкції); ПІ

Примітки:

1. "Мета" означає тільки ті аспекти пропозиції, які мають стосунок до санкцій, деякі пропозиції є широкими і також торкаються інших тем, таких як підтримання миру.
2. Голосування позначено як "так, вето та утримання".
- 3: Види заперечень: СР – відповідний захід буде контрпродуктивним; СS – принципова позиція полягає у зверненні до ст. VII Хартії ООН; NA – Рада Безпеки ООН не є належним місцем для врегулювання відповідної проблеми; ПІ – не вважається територіально цілісність/суверенітет.

Масштаби економічної торгівлі Китаю з Іраном, Суданом, Північною Кореєю, Лівією та Сирією на час санкцій були більші, ніж з Еритреєю, Ефіопією, Демократичною Республікою Конго та Зімбабве. Китай виступав за санкції, об'єктами яких були економічно і стратегічно важливі для нього країни, такі як Північна Корея та Іран. З іншого боку, Китай не цілком підтримав карні заходи стосовно нібито невігідних для нього держав, зокрема Еритреї, а тому економічні інтереси не є єдиним мотивом для негативного голосування Китаю в Раді Безпеки ООН. Починаючи із 2000 р., коли Китай набував ваги на світовій арені, він утримувався від голосування набагато менше, ніж у 90-х рр. Утім, оскільки економічні інтереси не здатні пояснити всі дії Китаю стосовно санкцій Ради Безпеки ООН, необхідно дослідити інші визначальні для голосування фактори, що впливають на рішення Китаю, а також обставини, які визначають обрану стратегію Китаю стосовно тих чи інших країн.

Прикметно, що через слабку позицію в Раді Безпеки ООН Китай ніколи не визначав його порядок денний. Його поведінку в ООН можна розглядати як реактивну: Китай зазвичай не гальмує пов'язані із санкціями ініціативи, але він не часто голосує в той самий спосіб, як і група західних країн, включаючи США, Францію, Велику Британію. Причиною незгоди між Китаєм і цими країнами переважно є несумісність між примусовими заходами, відстоюваними західними країнами заради підтримання міжнародного порядку, та принципами зовнішньої політики, яких дотримується Китай.

На дії Китаю в ООН впливає підтримка ним принципу абсолютного суверенітету, який передбачає рівність суверенних держав, невтручання та взаємну повагу територіальної цілісності та суверенітету. Наполягання Китаю на цих принципах ґрунтується на державоцентристському підході, головним для якого є безпека країн у міжнародній системі, а не безпека індивідумів у міжнародному суспільстві. Відтак, якщо першорядне значення має державний суверенітет і необхідно визначити порядок денний, то останній повинен мати під собою законне підґрунтя – згоду держав, яка зазвичай складається з вимог держави, що пропонують його, і вимог інших держав, які його

приймають. Тому схвалення Китаєм конкретних санкцій Ради Безпеки ООН є свідченням того, що він поступається своїми принципами й інтересами на міжнародній арені, що йде на користь більшості країн – членів Ради Безпеки ООН.

Китайський уряд підтримав більшість міжнародних санкцій у Раді Безпеки ООН, але він не висловлює схвалення примусових заходів щодо суверенних держав. Дії Китаю демонструють, що він визнає: коли одна країна повинна бути піддана міжнародному втручання на основі міжнародного консенсусу, недоторканість суверенітету повинна поступитися вимозі міжнародного порядку. На міжнародному рівні Китай допускає, що Рада Безпеки ООН має законну владу для застосування міжнародних санкцій від імені міжнародної спільноти, однак це не означає, що санкції є найбільш придатними засобами в світосприйнятті країни. Китай вважає: санкції слід застосовувати з обачливістю і за умови, що всі мирні засоби вичерпано. Крім цього, ООН повинна встановити жорсткі критерії та чіткі часові межі для санкційного механізму, а також має мінімізувати можливість спричиненої санкціями гуманітарної кризи та її вплив на інші країни. Обережне ставлення Китаю до санкцій видає його занепокоєність із приводу умов і методів реалізації останніх.

Для підтримання міжнародного порядку Китай надає перевагу політичним переговорам і координації замість використання примусових заходів проти країн – об'єктів санкцій. З огляду на це Китай не поспішає підтримувати резолюції, які допускають використання військової сили Радою Безпеки ООН або іншими організаціями. Хартія ООН визначає міжнародні санкції як каральний захід без застосування сили, але зміст деяких санкцій передбачає можливість військових дій, що наочно відображається у дозволі, визначеному у Хартії ООН, державам вживати всіх необхідних заходів. Що стосується принципу незастосування сили, Китай наполягає, що Рада Безпеки ООН є єдиним органом, який надає дозвіл на застосування сили, і що регіональні союзи або організації повинні отримати дозвіл Ради Безпеки ООН перед будь-якою силовою акцією. Утім, дозвіл Ради Безпеки ООН на використання сили ґрунтується на консенсусі країн – членів Ради Безпеки ООН. З погляду Китаю, застосування сили є останнім

засобом, до якого не можна вдаватися, поки існує альтернатива. Отже, Китай виступає за ведення безперервного діалогу з метою переконати держави – об'єкти санкцій, щоб ті погодились із втручанням Ради Безпеки ООН для управління конфліктами, а також вимагає резолюцій Ради Безпеки ООН із погодженням урядів держав-об'єктів санкцій. Іншими словами, Китай обережно ставиться до проєктів із застосування сили без погодження держав – об'єктів санкцій або без одноголосного схвалення всіма членами Ради Безпеки ООН та іншими зацікавленими сторонами. Китай визнає легітимність Ради Безпеки ООН, але не сприймає цю інституцію як неупереджену, оскільки міжнародний консенсус походить від окремих держав, що зазвичай переслідують свої власні інтереси. Китай не поспішає ставати на бік західних країн і зберігає скептицизм стосовно основних намірів останніх і справжньої користі від міжнародних втручань. Китай постійно заявляє, що деякі західні країни примушують інші країни слідувати їхнім цінностям і політичним системам. Окремі країни можуть використувати дозволене Радою Безпеки ООН втручання, щоб повалити місцевий уряд і домогтися від держави – суб'єкта санкцій покори або поступливості. З огляду на це зміна режиму найбільш серйозно непокоїть Китай, особливо коли так зване втручання або економічний тиск служать виправданням для певної країни, яка може скористатися захистом громадян або міжнародним порядком для зміни проблемного режиму в державі – об'єкті санкцій.

На реакцію Китаю на санкції впливають різні фактори або їхні комбінації, серед яких: загроза міжнародній згоді; роль та інтереси Китаю; сфера застосування санкцій; занепокоєння стосовно принципу невтручання тощо. Незважаючи на всю складність, можна виділити три основні ситуації, що відображають голосування Китаю з приводу санкцій, і на їхній підставі оцінити умови, за яких Китай схильний погоджуватися на компроміс або чинити опір міжнародному втручання.

***Ситуація 1.** Міжнародної згоди досягнуто, але Китай не відіграє важливої ролі у розв'язанні проблеми, що спричинила санкцію.*

За цих умов Китай, найімовірніше, погодиться із пропозицією стосовно санкцій. Оцінка Китаєм того, чи суперечить зміст санкцій його принципу невтручання, приводить до двох результатів –

підтвердження або утримання. У цій ситуації держава – об'єкт санкцій зазвичай не розташована у ключовій географічній зоні, а це означає, що санкція проти такої держави не загрожуватиме регіональній та міжнародній стабільності. Якщо санкції виявляються необхідним методом і не передбачають військові засоби, то Китай не має причин для блокування таких санкцій, які схвалено більшістю основних держав й іншими зацікавленими суб'єктами. Мало країн бажають брати участь у справах іншої країни, яка географічно віддалена і не служить їхнім стратегічним та економічним інтересам. Більше того, Китай може не мати дипломатичного важеля, щоб бути посередником у врегулюванні кризи. У такому разі принцип невтручання ніколи не є обґрунтованою причиною для стримування міжнародного втручання, що доводить реакція Китаю на санкції проти Сьєрра-Леоне, Кот-д'Івуар, Ліберії, Ефіопії та ін. З іншого боку, Китай схильний до утримання тоді, коли запровадження санкцій не відповідає принципу невтручання. Утримання свідчить про те, що Китай чинить опір втручання у внутрішні справи суверенних держав, і водночас дозволяє йому не відштовхувати від себе союзників і міжнародну спільноту загалом. Вважається, що принцип невтручання є формальною причиною утримань Китаю від запровадження санкцій, зокрема й економічних. Утримання Китаю при голосуванні стосовно санкцій проти Афганістану, Лівії, Ефіопії та Еритреї, імовірно, відображає намагання збалансувати принципи його зовнішньої політики та міжнародні дії.

***Ситуація 2.** Дипломатичні зусилля Китаю, щоб змусити державу – об'єкт санкцій піти на співпрацю, не дають результату. З огляду на це Китай мінімізує негативний наслідок перед тим, як санкції внесено до порядку денного Ради Безпеки ООН.*

У разі розгляду як потенційних об'єктів санкцій країн, де Китай має сильні економічні або стратегічні інтереси, він може відігравати важливу роль як посередник між державою – об'єктом санкцій і країнами – ініціаторами санкцій. Щоб забезпечити схвалення санкцій, країни – члени Ради Безпеки ООН й інші зацікавлені сторони заручаються підтримкою одна одної перед обговоренням проекту резолюції в Раді Безпеки ООН. Після того,

як примусовий захід схвалено як останній засіб і повністю підтримано міжнародною спільнотою, Китай може домагатися міжнародних поступок шляхом переговорів із великими державами, або може загрожувати застосуванням права вето, щоб пом'якшити вживання жорстких економічних санкцій. Якщо Китаю це вдається, то пом'якшена резолюція після цього подається в Раду Безпеки ООН, що є одним зі шляхів зменшення ризику втрат як держави – об'єкта санкцій, так і Китаю. Якщо не вдається, тоді Китай може утриматися. Голосування Китаю у справі Судану є саме таким випадком.

Ситуація 3. Якщо міжнародна спільнота не досягла згоди, тоді Китай іде на зближення з Росією. Якщо країни – члени Ради Безпеки ООН досягають згоди стосовно певної резолюції, то вони можуть вирішити вжити інших заходів, які не обов'язкові в міжнародному праві, що передбачає менш радикальні зміни в існуючих режимах.

У випадках міжнародної незгоди Китай діє на однакових політичних позиціях із Росією. На глобальній арені Росія та Китай є близькими партнерами в Раді Безпеки ООН. У деяких випадках країни – об'єкти санкцій мають більше стратегічне значення для Росії, ніж для Китаю. Життєві інтереси Китаю історично зосереджені на Східній Азії, тоді як охоплені конфліктами регіони, такі як Близький Схід та Африка, не є стратегічними для Китаю з погляду безпеки. Росія та інші західні країни традиційно змагаються між собою за підтримання присутності в цих регіонах. Коли Росія та інші західні країни мають розбіжності стосовно держави – об'єкта санкцій, то Китай часто стає на бік Росії. Китай неохоче використовує своє право вето, але він подає вето з приводу деяких санкцій, які не приносять йому користь. Росія та Китай дедалі частіше використовують вето в однаковий спосіб. Водночас у зв'язку з військовою агресією Росії в Україні банки Китаю почали відмовляти російським компаніям під приводом санкцій США і Євросоюзу у кредитуванні та в обслуговуванні платежів клієнтів російських банків.

Рада Безпеки ООН втручалась у питання Північної Кореї вісім разів у формі президентських заяв і резолюцій відтоді, відколи Пхеньян оголосив про вихід із Договору про нерозповсюдження

ядерної зброї та почав створення власного ядерного потенціалу в 1993 р. Утім, Рада Безпеки ООН не накладала санкції на Північну Корею до тих пір, поки Пхеньян не запустив ракету Taepodong-2 у 2006 р. У табл. 2.7 наведено п'ять основних санкцій Ради Безпеки ООН проти Північної Кореї та голосування Китаю в кожному із випадків.

Таблиця 2.7. Голосування Китаю стосовно основних санкцій проти Північної Кореї (2006–2013) [2]

Резолюція	Дата	Причина	Зміст
1695	16 липня 2006	Запуски ракет	Ембарго на поставки матеріалів для ракет
1718	14 жовтня 2006	Перше ядерне випробування	Ембарго на поставки матеріалів для ракет та ядерних матеріалів, а також на предмети розкоші
1874	12 червня 2009	Друге ядерне випробування	Розширення ембарго на поставки озброєнь, матеріалів для ракет та ядерних матеріалів, зброї масового враження; предметів розкоші; вставлення процедур для виконання перевірок вантажів
2087	22 січня 2013	Запуски ракет	Запровадження заходів резолюцій 1717 і 1874
2094	7 березня 2012	Третє ядерне випробування	Ембарго на поставки матеріалів для ракет та ядерних матеріалів, зброї масового враження; предметів розкоші; заборона на фінансову допомогу; заборона на поїздки; заморожування активів

Північнокорейська криза зайшла у глухий кут, оскільки міжнародні санкції мали невеликий вплив на постійні запуски ракет і ядерні випробування Пхуньяну. Роль Китаю у процесі розв'язання цієї кризи змінювалась від пасивного спостерігача на активного учасника і, врешті-решт, на головного посередника. Хоча криза продемонструвала, що Китай потурав провокаціям з боку Південної Кореї, він усе ж таки зайнявся ядерною кризою і навіть підтримав усі санкції проти Пхеньяна з огляду на вплив останнього на стабільність на Корейському півострові. Із цих міркувань Китай спробував не допустити швидкого розвалу південнокорейського режиму, просуваючи діалог між Вашингтоном, Пхеньяном та іншими регіональними гравцями [5].

Китай разом із Росією наклав вето на проект санкцій проти президента Зімбабве Р. Мугабе та 13 його поплічників у розпал політичних насильств після виборів. Зімбабвійське питання з'явилося тоді, коли Китай готувався до Олімпійських ігор у Пекіні. Щоб захистити свій позитивний імідж на міжнародній арені, Китай мав ухилитися від конфліктів із більшістю країн і співпрацювати з міжнародною спільнотою для розв'язання деяких міжнародних питань. Однак економічні інтереси Китаю в Зімбабве напряду вплинули на вето Китаю на санкцію проти Зімбабве. У 2007 р. інвестиції Китаю в Зімбабве сягнули 1,6 млрд дол США, і Китай, згідно з даними, був другим найбільшим торговельним партнером Зімбабве і третім найбільшим інвестором у цю країну [6]. Як один з основних торговельних партнерів і постачальників озброєнь до Зімбабве, Китай був занепокоений тим фактом, що санкції вплинуть на його експорт. Вето стосовно Зімбабве було накладено менш ніж за один місяць до церемонії відкриття Олімпійських ігор, що напевно погіршило імідж Китаю. Отже, випадок Зімбабве був особливим, оскільки для вето Китаю не було об'єктивних підстав. І це також було сприйнято світовою спільнотою з обережністю, що Китай не намагався чинити жодного публічного впливу на владу Зімбабве.

Ж. Юн розглядав тимчасове ембарго Китаю на експорт рідкоземельних металів до Японії як приклад використання Китаєм політики жорсткої сили, зазначивши, що Китай, який тривалий час протистояв економічним санкціям, визнав дієвість використання

економічних засобів для стратегічних цілей в умовах його швидкого економічного підйому та розширення глобального впливу [7]. Серед країн – потенційних об'єктів застосування жорсткої сили, Японія найбільше заслуговує на ретельне дослідження через великий розмір її економіки, глибоку китайсько-японську залежність і хиткі відносини з Китаєм у сфері безпеки [8, 9]. Останнім часом з посиленням китайсько-японської територіальної суперечки навколо острова Дяоюйдао (або Сенкаку) у Китаї активно обговорювали перспективи запровадження економічних санкцій проти Японії для досягнення політичних цілей. Обмеження на стратегічні китайські товари, зокрема на експорт рідкоземельних металів до Японії, деякими китайськими експертами вважається найбільш дієвим дипломатичним важелем.

Китай запровадив тимчасову заборону на експорт рідкоземельних металів до Японії після зіткнення китайського та японського риболовних суден у вересні 2010 р. Однак рідкоземельне ембарго Китаю і китайсько-японські суперечки стосовно заборони акваторії Східнокитайського моря для Японії були невдалими кроками з погляду економічної ефективності. Стрімке скорочення залежності Японії від Китаю в рідкоземельних металах шляхом диверсифікації їхніх поставок, технологічних інновацій та вторинного перероблення мало негативні наслідки для міжнародної репутації Китаю. Зазначене дозволяє припустити, що Китай, запроваджуючи ембарго на рідкоземельний експорт до Японії, розглядав цей крок як частину китайської стратегії та дипломатії щодо США. Хоча Японія і сприймалась світовою спільнотою як країна – об'єкт китайського тиску, усе ж рівень її залежності від імпорту рідкоземельних металів із Китаю не був критичним, натомість США, і зокрема американський оборонний сектор, не мали диверсифікованої структури постачальників рідкоземельних металів, а тому втрата китайського імпорту останніх могла б позбавити їх цілого ланцюга поставок. Короткострокова мета Китаю в окресленому прикладі полягала в тому, щоб долучити США до розв'язання питання довготривалого затримання Японією китайського капітана. Китай послав чіткий стримувальний сигнал на II Саміт США і країн АСЕАН

у Нью-Йорку, який перед тим мав намір видати заяву щодо питання Південнокитайського моря. Таким чином, запровадження ембарго стосовно Японії було використано Китаєм як демонстраційний акт впливу на США. Як влучно зазначає М. Таран, у середовищі американських експертних кіл концентрованим баченням китайської поведінки щодо США називають такі моделі, що взаємодоповнюють одна одну:

- стратегічне заспокоєння, або ж обмін перевагами – розвиток уже наявних стратегічних надбань у відносинах із Вашингтоном у сферах, що мають спільний інтерес, зміна негативного іміджу Китаю в США;
- стратегічний примус, – застосування Пекіном безпекових активів з метою впливу на поведінку США, включаючи використання або ж загрозу використання сили, м'яка опозиція деяким ініціативам Вашингтона в міжнародних організаціях, зокрема в ООН;
- економічний примус, – використання КНР економічних ресурсів, наприклад, таких як розмір ринку та доступ до ринку;
- економічні санкції – застосування з боку Пекіна економічних ресурсів для підриву економічного добробуту США через торговельні ембарго, бар'єри тощо [21, с. 64–65].

Н. Бапат і Т. Морган, поставивши за мету визначити співвідношення між односторонніми і багатосторонніми санкціями, спростували висновок Г. Хафбауера про те, що односторонні санкції спрацьовують краще, ніж багатосторонні [10]. Вони підтвердили думку, що сукупність економічних заходів на основі багатосторонніх санкцій краще здатна дати бажані результати порівняно з односторонніми заходами. Водночас Китай уникав участі у багатосторонніх санкціях, крім санкцій Ради Безпеки ООН проти Північної Кореї, натомість, починаючи з 1950-х рр., використовував різноманітні акції, основані на так званому мистецтві державного управління економікою. Ш. Джанг зокрема стверджує, що Китай використовував іноземну допомогу, торгівлю, стимули і перспективи "величезного китайського ринку" в ролі політичних інструментів протягом десятиліть до початку реформ у 1979 р., а ще в 1958 р. ним було використано дрібний інцидент

навколо китайського прапора в Нагасакі, щоб розірвати торгівлю з Японією, сподіваючись, що це змусить підприємницьку спільноту Японії натиснути на японський уряд, щоб той розірвав стосунки з Китайською Республікою Тайвань [11, р. 153–154]. Що стосується сучасного досвіду Китаю, то обговорюється, передусім у політичних колах, питання економічної взаємозалежності, яка робить торговельних партнерів Китаю економічно й політично уразливими. Наприклад, М. Таннер розглядає використання економічного примусу проти Тайваню в той час, коли політичні відносини між континентальним Китаєм і Тайванем були напруженими під час президентства Чень Шуйбяня (2000–2008), хоча економічні зв'язки в той час істотно зростали [12]. М. Танер при цьому стверджує, що хоча Тайвань є більш уразливим для різноманітних інструментів економічного примусу в торгівлі з континентальним Китаєм, усе ж подібні кроки також шкодитимуть експортному сектору Китаю, зважаючи на міцний зв'язок між такими секторами, як збирання електроніки на обох сторонах Тайванської протоки.

Економічний примус проти Тайваню майже завжди застосовується в надзвичайно політизованих питаннях, серед яких незалежність, суверенітет і національна ідентичність – наприклад, реакція Китаю на перегляд Тайванем його конституції, яка, на думку Китаю, чітко визначає Тайвань як державу, незалежну від нього. З огляду на це дуже сумнівно, що історія використання економічного примусу в боротьбі за торгівлю, економічну політику або відносно менш значущі питання матиме велику актуальність при оцінці цих відносин.

Китай застосовував економічний примус для досягнення багатьох інших політичних цілей, які полягають не лише у прямому і безпосередньому задоволенні його вимог. Цілі, опосередковано спрямовані на урядовців Тайваню, передбачають:

- підрив внутрішньої політичної підтримки уряду Тайваню;
- формування підтримки Китаю в масі виборців або різних політичних й економічних елітах усередині Тайваню;
- дестабілізацію економічної ситуації в Тайвані;
- підрив економічної бази військового потенціалу Тайваню;

- посилення міжнародного сигналу потенційним прихильникам Тайваню;
- посилення внутрішнього сигналу підтримки уряду Пекіну [13].

Материковий Китай має багато можливих сценаріїв для здійснення економічного тиску на Тайвань, а тому може спробувати застосувати деякі із цих сценаріїв одночасно. Так, за сценарієм "експортні санкції", Китай обмежує або скасовує весь експорт або більшість експорту до Тайваню, чи експорт стратегічно важливих товарів, щоб позбавити острівну економіку необхідного. За сценарієм "імпортні санкції", Китай обмежує або скасовує весь імпорт або більшість імпорту з Тайваню, чи імпорт стратегічно важливих товарів, щоб ударити по виробництву, продажах, зайнятості на острові та знизити податки, які уряд Тайваню отримує від галузей-експортерів. Менш агресивний варіант окреслених сценаріїв може передбачати вибіркове використання міжнародних правових санкцій, серед яких антидемпінгові справи СОТ проти Тайваню і тайванських підприємств, або спроби обмежити імпорт із країн, що підтримують Тайвань. Деякі провідні аналітики материкового Китаю стверджують, що оскільки до Китаю надходить велика та зростаюча частка сукупного експорту Тайваню, імпортні санкції будуть особливо ефективним методом покарання Тайваню. За сценарієм "фінансові та інвестиційні санкції", Китай може заморозити або захопити активи всіх або значної частини тайванських компаній та інвесторів у Китаї, щоб боляче вдарити по цих компаніях, їхніх інвесторах та працівниках. Зазначений сценарій передбачає широкомасштабний тиск на значну частину тайванських інвесторів, і його не слід ототожнювати з більш вибіркочним шантажем або залякуванням окремих тайванських бізнесменів та інвесторів. Вибіркочний шантаж або залякування тайванських бізнесменів – можливо, найбільш знайома та широко використовувана Китаєм форма економічного тиску в останні п'ять років – передбачає вибіркочні погрози або шантаж тайванських бізнесменів, які є інвесторами в материковому Китаї.

Найбільш поширені форми примусу передбачають тиск на бізнесменів, які займаються торгівлею або інвестиціями на материку і залежність яких від тамтешніх споживачів й активів робить їх особливо вразливими. Останнім часом Китай неодноразово шантажував тайванських бізнесменів, що проживають на материку або здійснюють там інвестиції, особливо громадських прихильників президента Чень Шуйбяня та його Демократичної прогресивної партії. Найбільш силовим кроком з боку Китаю був арешт тайванських бізнесменів за те, що вони начебто займались шпигунством для Тайваню. На початку 2000-х рр. прикладами більш витончених і менш насильницьких кроків були спроби КНР умовити тайванських бізнесменів, що проживають на материку, щоб ті пожертвували гроші опонентам Чень Шуйбяня. Здатність Китаю використати цей сценарій останніми роками зросла завдяки значному припливу прямих іноземних інвестицій до Китаю з багатьох інших країн, окрім Тайваню. До того ж Китай має у своєму розпорядженні більшу кількість політичних методів впливу на інвесторів.

Дж. Рейлі, зі свого боку, вивчаючи досвід запровадження односторонніх санкцій Китаю, звертає увагу на зворотну зміну у зв'язку між дипломатією та економічним зростанням, зазначаючи таке: "З 1978 р. Китай постійно використовує зовнішньополітичні засоби для просування своїх економічних інтересів. Зараз Китай використовує своє економічне багатство в підтримку зовнішньополітичних цілей. Китай розминає свої економічні м'язи частіше і з більш широкого кола питань, часто підтримуваних націоналістичними настроями" [14, р. 121]. П. Фівер і Е. Лорбер вивчають економічний примус із позиції як США, так і Китаю, і вказують, що китайські політики дедалі частіше вдаються до його використання. Автори зазначають: "Частково через те, що китайські політики спостерігають владу, яку Сполучені Штати Америки надбали, використовуючи економічний важель впливу, вони дедалі активніше хочуть використовувати економічний примус для досягнення зовнішньополітичних цілей" [15]. Однак П. Фівер і Е. Лорбер застерігають, що використання економічного примусу в різноманітних варіаціях (санкціях, таргетованих санкціях, бойкотах) приносить дедалі менше вигоди. Таку думку

поділяють і німецькі вчені А. Фукс і Н. Кланн [16], які, аналізуючи реакцію Китаю на візити Далай-лами до інших країн і подальші тенденції в торгівлі в період 1991–2008 рр., прийшли до висновку про те, що країни, які офіційно приймають Далай-ламу на найвищому політичному рівні, піддаються покаранню шляхом скорочення їхнього експорту до Китаю. Однак такий "ефект Далай-лами" спостерігався лише під час правління Ху Дзіньтао, але не в попередні періоди. Прикметно, що зазначений ефект переважно обумовлений скороченням експорту машин і транспортного обладнання, і він не тривав довше, ніж два роки після згаданих візитів. Якщо використання бойкотів та економічних санкцій як офіційного протесту проти візиту Далай-лами є глобальною політикою Китаю, спрямованою на віддалені країни Європи, Північної Америки й Африки, то багато запроваджених Китаєм економічних санкцій спрямовані на його сусідів у зв'язку з регіональними суперечками, такими як територіальні претензії на острови у Південно-китайському та Східно-китайському морях або розміщення озброєнь. Даючи оцінку взаємній залежності Японії, Південної Кореї, Філіппін та В'єтнаму з Китаєм, починаючи з 1980 р. і дотепер, слід констатувати зростаючу асиметрію їхніх торговельних відносин, адже у XXI ст. ці країни залежать від Китаю в імпорті й експорті більше, ніж Китай залежить від них.

Відносини Китаю з Республікою Корея почались у 1992 р. та загалом були добросусідськими, на відміну від його відносин із Північною Кореєю, до 2016 р., коли після ядерних і ракетних випробувань Північної Кореї уряд Південної Кореї погодився на розміщення на її території протиракетного комплексу рухомого наземного базування для висотного заатмосферного перехоплення ракет середньої дальності. Реакція Китаю була швидкою та жорсткою: стверджуючи, що пов'язаний з цим комплексом радар може шпигувати за електронним виробництвом для оборонних потреб, і будучи занепокоєними з приводу того, що ефективний антиракетний комплекс може звести нанівець китайські міжконтинентальні балістичні ракети, Міністерство закордонних справ заявило протести. Китайські громадяни, зі свого боку, виступили

проти південнокорейської продукції та фірм, а саме мережі супермаркетів Lotte Mart, автомобілів Hyundai та Kia, косметичної продукції, туристичних напрямів тощо [17].

З огляду на те, що Китай та Філіппіни ведуть суперечки стосовно акваторії Південнокитайського моря, у квітні 2014 р. Філіппіни подали юридичний позов на Китай у Постійний арбітражний суд (ПАС) у Гаазі. У липні 2016 р. ПАС виніс рішення проти претензії Китаю на Південнокитайське море. Китай не брав участі в судовому розгляді і ПАС виніс рішення проти того, що островки, рифи, мілководдя та скелі у Південнокитайському морі є островами де-юре, на які поширюється договір Конференції ООН з морського права. Таке рішення призвело до короткострокового "мангового бойкоту", спрямованого на найбільш затребуваний сільськогосподарський експорт Філіппін. Обрання Р. Дудерте новим президентом Філіппін лише через два тижні після рішення ПАС змінило ситуацію після того, як він оголосив, що не тиснутиме на Китай у цій справі, незважаючи на ухвалене рішення. Бойкот було скасовано, щойно позиція китайської сторони була задоволена.

Китай і В'єтнам також мають суперечку щодо акваторії Південнокитайського моря, й між обома сторонами відбулися військові зіткнення в 1974 р. та 1988 р., що призвели до значної кількості загиблих [18]. Останній інцидент трапився у травні 2014 р., коли Національна морська нафтова корпорація Китаю перенесла велику бурову установку для глибоководних робіт під назвою "Haiyang Shiyou 981", ближче до острова Тритон, що належить до групи Парасельських островів у Південнокитайському морі, на які претендує і В'єтнам. У В'єтнамі вибухнули протести, яким уряд не заважав, але невдовзі вони перетворились на антикитайські заворушення і Китай закликав своїх громадян бойкотувати В'єтнам як туристичний напрям [19].

22 березня 2018 р. президент США Д. Трамп підписав виконавчий наказ про підвищення тарифів на імпорту із Китаю у ролі економічних санкцій за недотримання Китаєм прав інтелектуальної власності Сполучених Штатів. За даними на кінець 2018 р., підвищення тарифів очікувано призведе до недоотримання Китаєм щонайменше 50 млрд дол США або втрати близько 10 % свого

імпорту. Утім, зазначена сума може сягнути 60 млрд дол США. Бюро торговельного представника США (the U.S. Trade Representative, USTR) розслідувало крадіжку Китаєм інтелектуальної власності США згідно з інструкціями президента Д. Трампа і виявило, що недотримання Китаєм прав інтелектуальної власності завдало шкоди промисловості США, що й обумовило запровадження підвищених тарифів на рівні близько 25 % й обмеження на інвестиції китайських компаній у США на підставі ст. 301 Закону "Про торгівлю США", яка надає право на жорсткі торговельні обмеження. Крім того, адміністрація Д. Трампа оголосила про 25-відсотковий тариф на імпорт сталі та 10-відсотковий тариф на імпорт алюмінію на підставі ст. 232 Закону "Про розширення торгівлі США" (U.S. Trade Expansion Act), заявляючи: надвиробництво Китаєм сталі та алюмінію спричило приплив надзвичайно дешевої продукції до США, що вдарило по американському виробництву й послабило промислову інфраструктуру, а отже, поставило під загрозу національну безпеку США. 23 березня 2018 р. Міністерство торгівлі Китаю повідомило про запровадження додаткових тарифів розміром до 25 % на певні статті імпорту із США, включаючи вино і деякі сільськогосподарські продукти, як протидію запровадженим США обмеженням на імпорт сталі й алюмінію. Можлива мета цього повідомлення – стримати економічні санкції на підставі ст. 301 Закону "Про торгівлю США", які матимуть значніший вплив, ніж тарифи на імпорт сталі й алюмінію. Утім, Посольство Китаю у Вашингтоні 23 березня 2018 р. висловило невизнання санкцій на підставі ст. 301 і вжило контрсанкцій [20].

Економічний тиск, примус або санкції зазвичай ініціюються великими країнами, що є активними міжнародними гравцями, які діють самостійно або на чолі коаліції країн, і їхніми об'єктами, найчастіше, є набагато менші країни. Країни, які ініціюють санкції або чинять тиск, зазвичай вдаються до них у разі, якщо вони вважають, що ці альтернативні заходи або недостатньо суворі (як дипломатичні протести), або не відповідають їхнім політичним цілям, чи можуть бути надто потенційно небезпечними (як таємні акції або військові атаки). З огляду на це економічний тиск Китаю на Тайвань може бути показовим.

Розриваючи (або загрожуючи розірвати) нормальні економічні відносини із країною – об'єктом санкцій, уряд країни – ініціатора санкцій намагається досягти одну або декілька цілей:

- утримати уряд країни-об'єкта санкцій від певних дій, які держава-ініціатор вважає неприпустимими;
- спонукати державу – об'єкт санкцій до припинення її дій;
- змусити цю державу вдатися до певних дій, до яких вона інакше не вдалася б;
- такі дії спричинять народний тиск на уряд – об'єкт санкцій і приведуть до зміни його політики через спровоковане повстання або державний переворот проти уряду – об'єкта санкцій;
- це призведе до появи нового уряду, що діятиме відповідно до бажань держави – ініціатора санкцій;
- цим буде подано сигнал третім сторонам – чи то внутрішнім, чи то міжнародним – що країна, яка ініціює санкції, виявляє рішучість у досягненні своєї мети.

Експерти з економічної дипломатії звертають увагу на важливість того, чи розглядаються вимоги країни – ініціатора санкцій до об'єкта санкцій обома сторонами як "подільні" або як "неподільні", тобто, чи вважають обидві сторони, що сам характер вимог робить безпрограшне компромісне рішення від початку можливим, або одна чи інша сторона розглядає конфронтацію суто як гру з нульовою сумою і побоюється, що будь-яка значна поступка, яку вона робить опоненту, може піддати її майбутні інтереси великому ризику. Уряд країни – об'єкта санкцій також опікуватиметься тим, що в разі, якщо він зробить поступки з високозначущих питань, то його внутрішні опоненти зможуть здійснити на нього політичний напад за те, що він ставить під загрозу національні інтереси.

Згідно з основними дослідженнями економічного примусу, економічні санкції більш імовірно матимуть успіх, якщо країна – ініціатор санкцій вимагає від об'єкта санкцій здійснення помірніших політичних змін. Приклади успіху передбачають намагання США та Канади запобігти створенню в Південній Кореї ядерної станції. Однак, щоб такі санкції були успішними, якщо вони взагалі можуть такими бути, вони зазвичай мають тривати

декілька років. Якщо звернутись до історії, економічний примус рідко приносив результат там, де уряди об'єктів санкцій примушувались до здійснення значних політичних змін; не був він ефективним і там, де йшлося про втримання країн – об'єктів санкцій від здійснення значних політичних кроків, які країнами-ініціаторами розглядатись як агресивні. Економічний примус також рідко був ефективним у разі намагання підірвати уряд – об'єкт санкцій, і якщо він був успішним, то він зазвичай супроводжувався військовими діями.

Література

1. Zhao T. Sanction experience and sanction behavior: an analysis of Chinese perception and behavior on economic sanctions / T. Zhao // *Contemporary Politcs.* – 2010. – Vol. 16 (3). – P. 263–278.
2. Official Document System of the United Nations [Electronic source]. – Access mode : <https://conf.unog.ch/dms/content/official-united-nations-documents>.
3. Traub J. The world according to China [Electronic source] / J. Traub // *The New York Times Magazine.* – 2006. – Access mode : http://www.nytimes.com/2006/09/03/magazine/03ambassador.html?pagewanted=all&_r=0.
4. United Nations Bibliographic Information System (UNBISNET) [Electronic source]. – Access mode : <http://unbisnet.un.org>.
5. Rich M. As leaders argue, South Korea finds China is no longer an easy sell [Electronic source] / M. Rich // *The New York Times.* – 2017. – Access mode : <https://www.nytimes.com/2017/03/08/world/asia/china-south-korea-economy.html>.
6. Bilateral trade between China and Zimbabwe in 2017 [Electronic source] // *International Trade Centre.* – Access mode : <https://www.trademap.org/Bilateral.aspx?nvp=1%7c156%7c%7c7c16%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c%7c1%7c1%7c>
7. Workshop on China's Economic Statecraft: Event Report [Electronic source]. – 2014. – Access mode : https://www.rsis.edu.sg/wpcontent/uploads/2014/09/CR_140901_Economic_Statecraft.pdf.

8. Onishi N. Mollified by China's Move to End Protests, Japan Urges Talks [Electronic source] / N. Onishi // The New York Times. – 2005. – Access mode : <https://www.nytimes.com/2005/04/21/world/asia/mollified-by-chinas-move-to-end-protests-japan-urges-talks.html>.

9. Perlez J. China Alters Its Strategy in Diplomatic Crisis With Japan [Electronic source] / J. Perlez // The New York Times. – 2012. – Access mode : <https://www.nytimes.com/2012/09/29/world/asia/china-alters-its-strategy-in-dispute-with-japan.html>.

10. Bapat N.A. Multilateral versus unilateral sanctions reconsidered: a test using new data / N.A. Bapat, T.C. Morgan // International Studies Quarterly. – 2009. – Vol. 53(4). – P. 1075–1094.

11. Guang Shu Zhang. Beijing's Economic Statecraft During the Cold War, 1949–1991 / Zhang Shu Guang. – Washington ; Baltimore, 2014.

12. Tanner M.S. Chinese Economic Coercion Against Taiwan: A Tricky Weapon to Use / M.S. Tanner. – Santa Monica, 2007.

13. Odgaard L. Peaceful coexistence strategy and China's diplomatic power / L. Odgaard // The Chinese Journal of International Politics. – 2013. – Vol. 1. – P. 1–40.

14. Reilly J. China's unilateral sanctions / J. Reilly // The Washington Quarterly. – 2012. – Vol. 35 (4). – P. 121–133.

15. Feaver P.D. Diminishing Returns? The Future of Economic Coercion [Electronic source] / P.D. Feaver, E.B. Lorder. – Washington DC, 2015. – Access mode : https://www.files.ethz.ch/isn/195158/CNAS%20Economic%20Statecraft%203_151116.pdf.

16. Fuchs A. Paying a visit: the Dalai Lama effect on international trade / A. Fuchs, N-H. Klann // Journal of International Economics. – 2013. – Vol. 91. – P. 164–177.

17. Hernandez J.C. South Korean Stores Feel China's Wrath as U.S. Missile System Is Deployed [Electronic source] / J.C. Hernandez, O. Guo, R. McMorro // The New York Times. – 2017. – Access mode : <https://www.nytimes.com/2017/03/09/world/asia/china-lotte-thaad-south-korea.html>.

18. Khanh V.T. Anti-China rioting turns deadly in Vietnam [Electronic source] / V.T. Khanh, J.W. Hsu // The Guardian. –

2014. – Access mode : <https://www.theguardian.com/world/2014/may/15/anti-china-riots-turn-deadly-in-vietnam>.

19. Jackson S.F. Peace as the Natural Effect of Trade? China's Not-So-Pacific Use of Economic Ties in Political Disputes in Contemporary Asia Pacific [Electronic source] / S.F. Jackson, L.A. Bray. – 2017. – Access mode : <http://web.isanet.org/Web/Conferences/HKU2017-s/Archive/1f06b033-8f9c-4d92-b40c-ec38343811bb.pdf>.

20. Koyama K. U.S. Imposing Economic Sanctions on China under Tougher Foreign Policy Approach [Electronic source] / K. Koyama. – 2018. – Access mode : <https://eneken.ieej.or.jp/data/7851.pdf>.

21. Таран М. Китайські концепти щодо відносин із США: формування основ стратегічної поведінки / М. Таран. – Режим доступу : <http://sinologist.com.ua/wp-content/uploads/2016/02/Taran.pdf>.

2.4. Вплив економічних санкцій США на економіку Росії

Економічні санкції – це засоби економічно розвинених країн та світових країн-лідерів, завдяки яким вони прагнуть впливати на поведінку інших держав, демонструвати лідерство, а також спонукати до здійснення в інших країнах соціально-економічних або політичних змін [1].

Санкції є досить поширеною реакцією світової спільноти на дії країни або деяких країн, які порушують певні норми міжнародного права або не дотримуються виконання певних домовленостей. За своєю сутністю санкції покликані вирішувати міжнародні конфлікти більш дипломатичним шляхом, не вдаючись до застосування військової сили.

На основі Резолюцій Ради Безпеки ООН виокремлюють такі види санкцій, що застосовуються державами або міжнародними організаціями та мають чітко виражений економічний характер:

- торгові (комерційні) санкції: повне (всеосяжне) ембарго, часткове (вибіркове) ембарго, припинення технічного обслуговування тощо;

- фінансові санкції: припинення надання фінансової допомоги, блокування іноземних активів уряду, обмеження доступу на фінансові ринки [3].

Переважає більшість провідних міжнародних і вітчизняних політологів, воєнно-політичних експертів, військових фахівців та аналітиків поділяють думку, що в межах реалізації підступної неоімперської "гібридної політики" Росією була розв'язана і зараз продовжується проти України так звана гібридна війна, тобто повноцінна війна, але гібридна за формою та асиметрична за змістом. Її відмінність характеризується як веденням агресивних військових дій під прикриттям незаконних (неформальних) збройних формувань, так й одночасним використанням широкого спектра політичних, економічних (серед яких енергетичні та торговельно-економічні), а також інформаційно-пропагандистських заходів, з яких, зазвичай, і розпочинається ця "гібридна війна", та які її супроводжують упродовж усього періоду військових дій.

Зрозуміло, що подібні акти агресії не могли бути залишені без уваги як розвиненими країнами світу, так і провідними міжнародними організаціями. На жаль, світове співтовариство не надало Україні повноцінної військової підтримки, застосувавши низку економічних санкцій як основного інструменту впливу на РФ. Економічні та політичні санкції відомий в історії інструмент впливу одних країн на інші, механізм для врегулювання міжнародних суперечок і проблем, запровадження яких призводить до найменшої кількості людських втрат.

Застосування санкцій щодо Росії мало на меті досягнення зміни політики російського уряду в українському питанні шляхом тиску на російську економіку. Цільові санкції щодо окремих осіб, організацій та секторів були спрямовані на посилення політичної ізоляції Росії, а також збільшення економічних втрат РФ, особливо у сферах, які мають стратегічне значення для російської економіки.

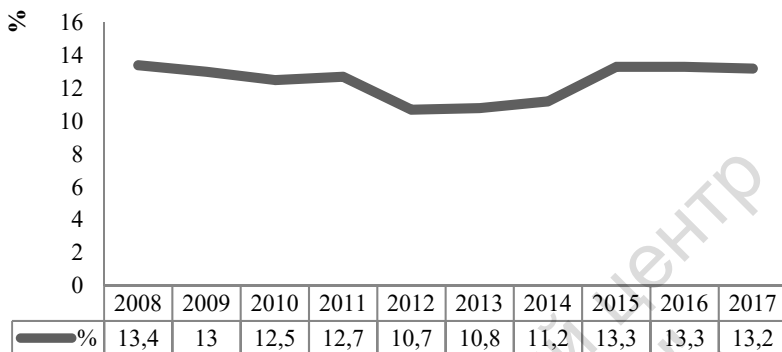
Санкції Сполучених Штатів проти Росії мали такі основні сфери застосування:

- замороження активів і заборона американським особам здійснювати будь-які операції та укладання договорів із конкретними російськими громадянами, серед яких деякі російські чиновники, депутати, бізнесмени;
- замороження активів конкретних суб'єктів господарювання (зокрема фінансової та оборонної сфери) та заборона будь-яких господарських зв'язків із ними;
- обмеження фінансових операцій із російськими компаніями, що працюють у сфері фінансових послуг, енергетичному й оборонному секторах. Під санкції потрапили такі російські компанії, як "Рособоронекспорт" – державний експортер зброї; "Роснафта" – державна нафтовиробна компанія; "Сбербанк" – найбільший банк Росії;
- експортні обмеження послуг і технологій, які пов'язані з нафтовиробничою та переробною діяльністю до Росії. Це стосується в більшій мірі технологій для підтримки розвідки чи видобутку глибоководних, офшорних або сланцевих проєктів, які можуть бути застосовані для видобутку нафти в Росії;
- обмеження експорту товарів подвійного призначення та військового призначення із Сполучених Штатів у Росію [8].

Санкції суттєво вплинули на російську економіку, у більшій мірі зачепивши ціни на нафту, експорт й інфляційну ситуацію у країні.

Зокрема, Росія зіштовхнулася з такими основними проблемами:

- зростання бюджетного дефіциту до 3,2 % у 2015 р. порівняно з 0,9 % у 2013 р.;
- зростання масштабів бідності, яке у 2015 р. становило 19,2 млн осіб (13,3 % від населення). Це на 3,1 млн осіб більше (на 2,1 %), ніж у 2014 р. (рис. 2.1).

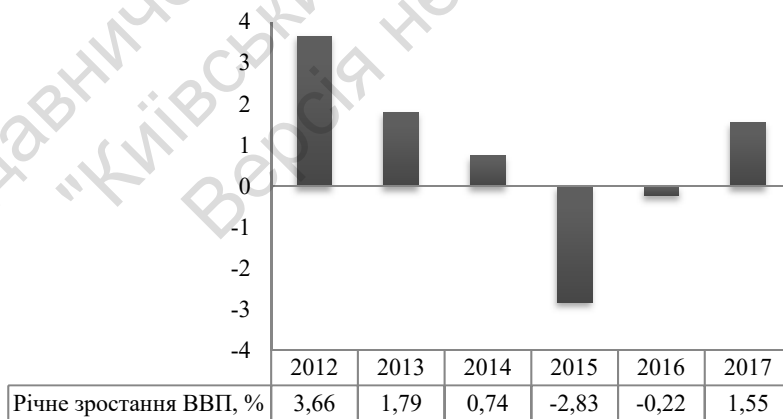

Рис. 2.1. Динаміка рівня бідності у Росії у 2008-2017 рр., %

Джерело: побудовано автором на основі [10].

Як бачимо на рис. 2.1, після зниження у 2012 р. на 2 % осіб, із 2013 р. стає помітною тенденція до зростання кількості бідних, яка у 2015–2017 рр. майже досягла позначки 2008 р. – року світової фінансової кризи. Примітним є те, що незважаючи на невелике економічне зростання у 2016–2017 рр., рівень бідності залишається відносно великим.

- спостерігалася негативна тенденція економічного зростання, причому воно уповільнилося до 0,74 % у 2014 р., перш ніж суттєво скоротилося на 3,57 % у 2015 р. (рис. 2.2);

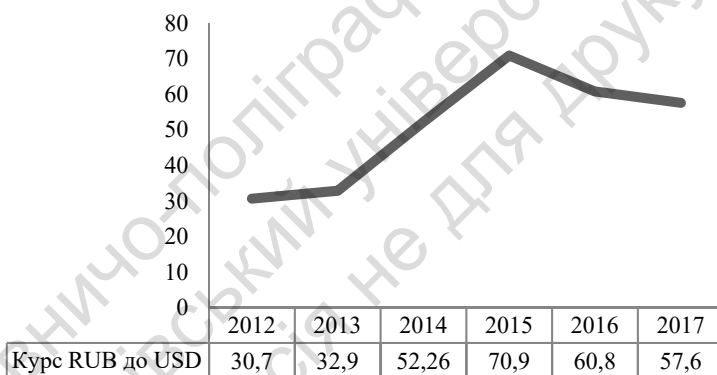
Рис. 2.2. Динаміка зростання ВВП Росії у 2012-2017 рр., %

Джерело: побудовано автором на основі [10].

Рисунок 2.2 показує динаміку зростання ВВП Росії за шість останніх років. Починаючи із 2012 р., спостерігалася тенденція до спаду річного зростання ВВП – із 2012 р. (3,66 %) воно скоротилося на 6,49 % станом на 2015 р. Однією із причин падіння темпів зростання ВВП із 2014 до 2015 р. можна назвати як санкції, що були застосовані до Росії та значно обмежили її економічну свободу, так і різке падіння світових цін на нафту. У той час, як санкції залишалися в дії впродовж наступних років, підвищення світових цін на нафту позитивно вплинуло на річне зростання ВВП і воно набуло тенденції до зростання, перевершивши у 2017 р. значення 2014 р. на 0,81 %;

- стрімке знецінення рубля (рис. 2.3);
- високий рівень інфляції (рис. 2.4): порівняно із 6,8 % у 2013 р. інфляція зросла до 15,5 % у 2015 р.

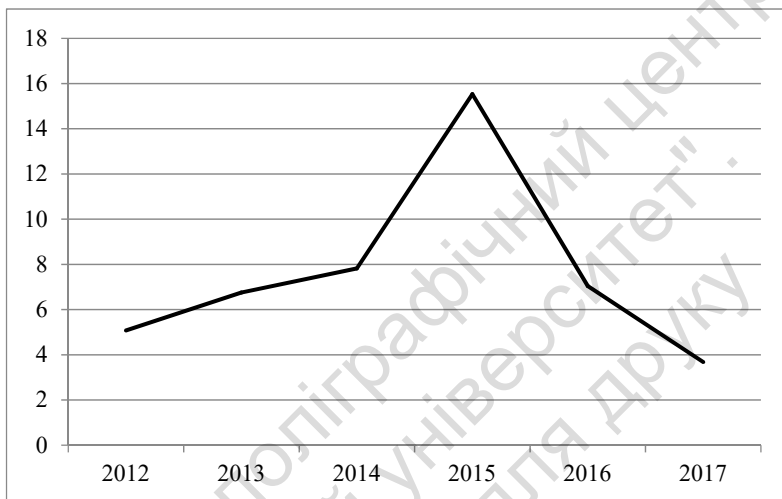

Рис. 2.3. Динаміка курсу RUB до USD, руб

Джерело: побудовано автором на основі [10].

Починаючи з 2013 р., курс рубля щодо долара знизився майже вдвічі, але після 2015 р. відбувалася його помірна стабілізація. У 2016 р. російська економіка у значній мірі стабілізувалася, навіть незважаючи на те, що санкції досі діють. Валовий внутрішній продукт дещо збільшився порівняно із 2015 р., а негативне економічне зростання становило 0,22 %, темп інфляції знизився більш ніж удвічі (7,04 %).

Починаючи із 2016 р., російська економіка у значній мірі стабілізувалася, навіть незважаючи на те, що санкції досі діють. Валовий внутрішній продукт дещо збільшився порівняно із 2015 р., а негативне економічне зростання становило 0,22 %, темп інфляції знизився більш ніж удвічі (7,04 %).

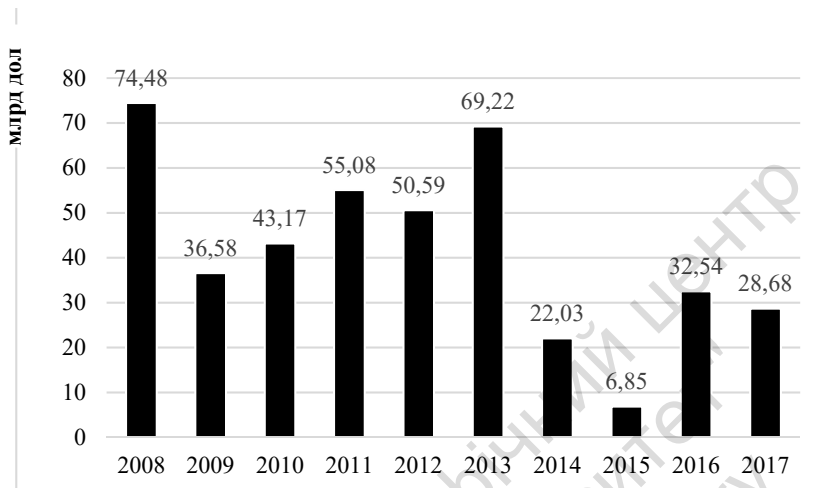
Рис. 2.4. Динаміка темпів інфляції, %

Джерело: побудовано автором на основі [10].

Попри те, що економіка здебільшого оминула гостру кризу, доступ до іноземного капіталу в Росії залишається досі обмеженим. Однак уряд РФ зміг відновити продажі на міжнародних ринках капіталу, а вплив чистих приватних капіталів сповільнився.

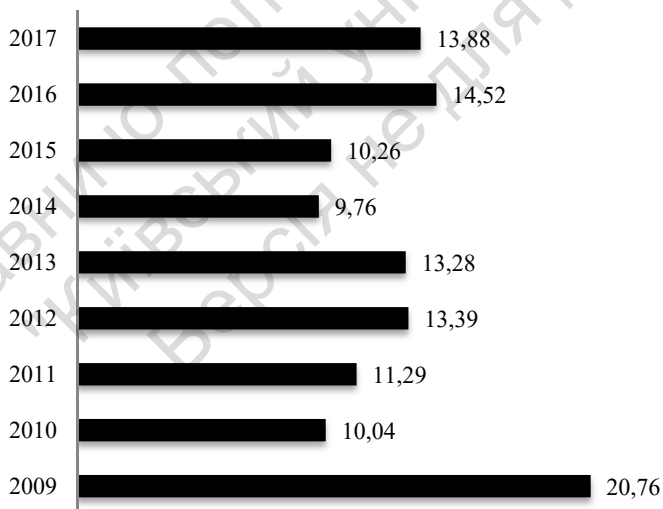
Крім того, чисті прямі іноземні інвестиції в Росію, які суттєво скоротилися наприкінці 2014 р. та на початку 2015 р., почали відновлюватися у 2016 р. Обсяги прямих іноземних інвестицій в економіку Росії, починаючи із 2014 р., мали малі розміри, які не перевищують обсяги прямих іноземних інвестицій у післякризовий 2009 р.

Аналізуючи динаміку прямих іноземних інвестицій в економіці Росії, доцільно звернути увагу на інвестиційні зв'язки США з Росією, які також продовжували слабшати (рис. 2.6).

Рис. 2.5. Прямі іноземні інвестиції в Росію, млрд дол

Джерело: побудовано автором на основі [12].

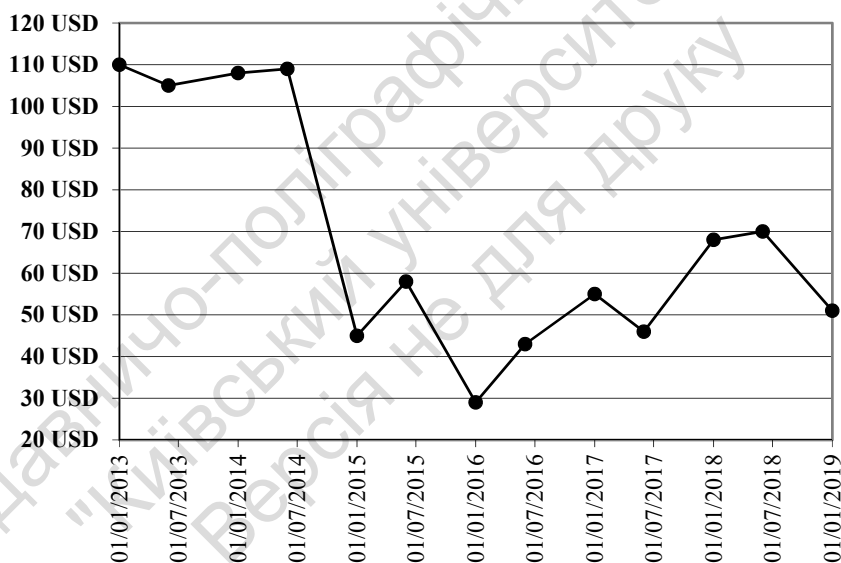

Рис. 2.6. Динаміка прямих американських інвестицій у російській економіці, млрд дол

Джерело: побудовано автором на основі [14].

Інвестиції США в Росію склали 13,88 млрд дол у 2017 р., а у 2009 р. – пік у розмірі 20,76 млрд дол. Російські інвестиції в США склали 4,5 млрд дол, порівняно з піком у 8,4 млрд дол у 2009 р. У 2014–2015 рр. прослідковується значний спад в обсягах прямих американських інвестицій в економіці Росії. У 2016 р. їх обсяг зріс на 4,26 млрд дол, у 2017 р. відбулося незначне скорочення їхнього обсягу.

Досліджуючи питання впливу санкцій на економіку Росії, неможливо оминати розгляд одного з найвагоміших факторів погіршення економічного становища цієї країни – падіння світових цін на нафту. Ціни на нафту впали із червня до грудня 2014 р. з 115 дол за бар. до трохи більше ніж 60 дол.

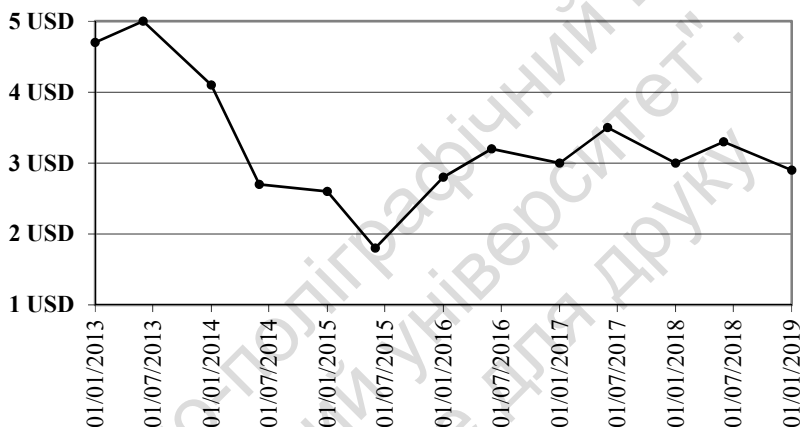
Рис. 2.7. Динаміка цін на нафту марки Brent 2014–2018 рр. [11]

Між цінами на нафту та газ існує пряма взаємозалежність, для вираження якої ціни на нафту та газ переводять в однакові одиниці виміру. Для цього у світовій практиці застосовують британську термальну одиницю (б. т. о.) – кількість тепла, що потрібна

для підігріву 1 фунта води на 1 градус за Фаренгейтом. Один барель нафти містить 5,825 млн б. т. о., а 1 кубічний метр газу – 36,6785 б. т. о. За методом регресійного аналізу ціна російського газу може бути виражена формулою:

ціна 1 млн б. т. о. газу = $1,5762 + 0,1009 \times$ ціна 1 бар. нафти.

Розрахунок за таким методом є досить точним і може бути використаний для визначення експортної ціни російського газу залежно від ціни нафти на світовому ринку.

Рис. 2.8. Динаміка цін на природний газ 2014–2018 рр. [11]

На рис. 2.8 зображено динаміку цін на природний газ у 2014–2018 рр. Як бачимо, між цінами на нафту та на газ дійсно існує взаємозв'язок. У момент зростання або зниження ціни нафти ціна газу змінюється повільніше, ніж ціна нафти.

Зменшення цін на нафту по-різному впливає на країни світу: країнам, що є головними імпортерами та споживачами нафти та нафтопродуктів, вигідніше купувати її за нижчими цінами, що дозволяє збільшити обсяг поставки, не збільшуючи при цьому загальних витрат, натомість країни, експорт нафти яких становить значну частину їхнього експорту, а отже, має важливе значення для економіки, страждають від такого стану справ. Наприклад, Сполучені Штати експортують меншу кількість нафти, ніж

імпортують, а американці споживають більше нафти, ніж у будь-якій іншій країні світу. З огляду на це низькі ціни на нафту та газ є економічно вигідними для США, оскільки знижують навантаження на федеральний бюджет. Натомість зниження цін на нафту для економіки Росії має протилежні наслідки.

Нафтогазова сфера є важливим напрямом економіки Росії, оскільки експорт цих товарів становить більше половини загального експорту та забезпечує понад 30 % валового внутрішнього продукту країни. Не дивно, що ефект від падіння цін на нафту у 2014 р. на тлі введення міжнародних санкцій щодо економіки Росії був швидким і руйнівним. Він виявився, зокрема, у зниженні курсу російського рубля щодо іноземних валют, падінні купівельної спроможності всередині країни, а також у зменшенні доходів від імпорту, що загалом призвело до глибокого спаду економіки.

Через особливу важливість нафтогазової сфери для функціонування економіки, будь-які коливання на ринку нафти відразу спричиняють зміни у багатьох економічних показниках Росії, зокрема на валютному курсі та показнику ВВП. Так як і падіння цін на нафту у 2014 р. мало значний негативний вплив на економіку Росії, так і підвищення світових цін на нафту приводить до деякого поліпшення економічного становища у країні.

Влада Росії реагує на застосовані до неї санкції, уводячи зустрічні. Зокрема, заборонено в'їзд до країни певних громадян США, постачання деяких м'ясних, молочних продуктів, овочів та фруктів із країн, що застосували до неї санкції. Таке рішення спричинило зростання цін на внутрішньому ринку Росії та поглибило інфляцію у країні. Загалом російські санкції є неефективними та приносять більше збитків для Росії, ніж для Сполучених Штатів.

Застосування санкцій до Росії продовжується і нині. Вони посилюються новими та дедалі більшими обмеженнями, оскільки досі не досягнуто основної цілі їх запровадження – перегляду політики Росії щодо територіальної цілісності України, адже Російська Федерація дотепер не визнала ані присутності своїх військових на Донбасі, ані анексії Криму.

Існує думка щодо реальних замаскованих цілей, які переслідують американські санкції, під вирішенням українського питання. Однією з можливих прихованих цілей США є витіснення Росії, як

могутнього конкурента, з багатьох світових ринків, а особливо з енергетичного ринку ЄС, де США має значні економічні інтереси.

Загалом санкції США не загрожують повним руйнуванням російської економіки, однак багато в чому їхні дії негативно позначаються на економічній ситуації в РФ. Наразі США не має наміру відступати від санкцій доти, поки Росія не змінить свою політику щодо України, а зважаючи на те, що за п'ять років існування санкційного режиму позиція Росії в українському питанні є незмінною, то можна сміливо стверджувати про неефективність економічних санкцій та їхнє ігнорування російською владою.

Література

1. Дем'яненко П.В. Економічні війни, як засіб глобалізації [Електронний ресурс] / П.В. Дем'яненко – Режим доступу : <http://library.kr.ua/orhus/dem.pdf>.
2. Радковець Ю. Гібридна війна Росії проти України: уроки та висновки [Електронний ресурс] / Ю. Радковець // Укрінформ. – 2016. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2107122-gibridna-vijna-rosii-proti-ukraini-uroki-ta-visnovki.html>.
3. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду : міжнародний документ № 995_010 від 26.06.1945 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010. Дата оновлення: 16.09.2005.
4. Панченко В.Г. Економічні санкції як інструмент зовнішньої політики в контексті реалізації національних інтересів / В.Г. Панченко // Економічна наука. – 2017. – № 17.
5. Седляр Ю.О. Економічні санкції як інструмент зовнішньої політики США [Електронний ресурс] / Ю.О. Седляр // Наукові праці. Політологія. – 2011. – Т. 162, вип. 150. – С. 52–56. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2011_162_150_12.
6. Шаповал Ю.І. Міжнародні санкції та їхні наслідки для фінансового ринку РФ [Електронний ресурс] / Ю.І. Шаповал // Вісник Інституту економіки та прогнозування. – 2016. – С. 72–83. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vier_2016_2016_11.

7. Nelson R.M. U.S. sanctions and Russia's economy [Electronic source] / R.M. Nelson. – Washington, 2017. – Access mode : https://fas.org/sgp/crs/row/R_43895.pdf.

8. Інтернет-портал Європейського Союзу (EuropeanUnion: Newsroom) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://europa.eu/newsroom/highlights/special-coverage/eu-sanctions-against-russia-over-ukraine-crisis_en.

9. Інтернет-портал Міжнародної статистики (Statista) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.statista.com/markets/411/topic/970/economy/>.

10. Інтернет-портал Світового банку (The World Bank) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2017>.

11. Графіки зміни ціни на енергоресурси за останні 5 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.toprider.ru/3825-grafiki-izmeneniya-ceni-na-energoresursi-za-poslednie-5-let.html>.

12. Інтернет-портал The New York Times [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.nytimes.com/2018/02/28/business/energy-environment/exxon-russia.html>.

13. Інтернет-портал зовнішньої торгівлі Росії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://russian-trade.com>.

14. Прямі іноземні інвестиції США в Росію (за даними Statista) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.statista.com/statistics/188637/united-states-direct-investments-in-russia-since-2000/>.

2.5. Наслідки взаємних економічних санкцій України та Росії в умовах військово-політичного протистояння

Особливістю сучасного етапу україно-російських економіко-політичних відносин є те, що вони мають конфліктний характер в умовах російської військової агресії, яка набула форми як "гібридної" війни (починаючи з 2014 р. у формі анексії Криму та окупації частини Донбасу), так і, фактично, конвенційної війни ("Керчинський інцидент" наприкінці 2018 р.). За нинішніх умов українська економіка перебуває під впливом як глобальних, так і

внутрішніх економічних і неекономічних факторів, більш вагому роль відіграють взаємовідносини з іншими державами (США, ЄС) та міжнародними економічними організаціями (МВФ), що має значний вплив на розвиток двосторонніх українсько-російських економічних відносин.

На теперішньому етапі Російська Федерація намагається втримати Україну у сфері свого впливу з використанням численних методів політичного, економічного та військового тиску, які віднедавна поповнились і санкційними заходами щодо українських фізичних і юридичних осіб. Оцінювати перспективи розвитку україно-російського протистояння у політичній та економічній сферах необхідно через геополітичні цілі не лише Росії та України, але й низки інших держав світу. Країни Заходу запровадили економічні санкції проти Росії відразу після незаконної анексії Криму. Однак вагомішим став санкційний тиск ("третій рівень санкцій" – секторальні санкції), що був запроваджений ЄС та США з літа 2014 р. через російську військову агресію на Донбасі. Як Україна, так і Росія нині зіштовхуються, окрім зовнішніх, також і з низкою внутрішніх проблем економічного та неекономічного характеру. Для України такими ключовими факторами нестабільності є латентний військовий конфлікт з РФ на Донбасі, дефіцит власних енергоносіїв (за критичної залежності їхнього імпорту з Росії) і нестабільність розвитку національної економіки. Для Російської Федерації такими чинниками є глобальне військово-політичне протистояння з НАТО (зокрема із США), залежність від глобальної цінової кон'юнктури на ринку паливних ресурсів, внутрішні соціальні проблеми. Сучасне українсько-російське політико-економічне протистояння знаходить свій вияв як у структурі та динаміці двосторонньої торгівлі, так і розвитку окремих секторів економік двох країн.

16 вересня 2015 р. указом Президента України були введені санкції проти 388 фізичних та 105 юридичних осіб, як наслідок окупації Російською Федерацією Криму і частини Донецької та Луганської обл. Зокрема, санкції стосувалися 29 банків (27 російських і двох захоплених Росією в Криму), понад 20 авіакомпаній, окремих підприємств військово-промислового комплексу, російських виробників антивірусного забезпечення. Із 25 жовтня 2015 р.

Україна і Росія заборонили один одному здійснювати свої авіа-рейси із країни у країну. 25 листопада 2015 р. Україна ухвалила рішення про заборону всіх транзитних прольотів для всіх російських авіакомпаній через свою територію.

Україна і Росія з 1 січня 2016 р. фактично перебувають у становищі торгової війни. Діють взаємні торговельні ембарго на постачання низки продовольчих товарів: Росія заборонила імпорт українських харчів у відповідь на створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, а Україна вдалася до заходів у відповідь. Наприклад, до санкційного переліку України увійшли м'ясо, тютюнові вироби, спиртні напої, кондитерські вироби тощо (загалом перелік містив понад 30 товарних позицій). Торговельне ембарго, яке спершу вводилось до 5 серпня 2016 р., надалі подовжувалось (останнім рішенням Кабінету Міністрів від 27 грудня 2018 р. України заборона подовжена до 31 грудня 2019 р.), а перелік заборонених до ввезення товарів із Росії розширювався, зокрема за рахунок окремих промислових товарів (продукція хімічної промисловості, залізничне обладнання, цементні клінкери тощо).

Росія ввела обмеження транзитного руху автомобільними та залізничними шляхами з території України через територію Російської Федерації до Республіки Казахстан, а з 1 липня 2016 р. і до Киргизької Республіки [2, 4]. Усьому цьому передували численні заборони на український імпорт за невідповідність українських товарів вимогам російського законодавства. У підсумку, частка Росії у структурі українського експорту скоротилася із близько 23,8 % у 2013 р. до 10,7 % – у 2016, а обсяг товарообороту скоротився у п'ять разів (хоч у 2017–2018 рр. внаслідок відновлення української економіки та критичну залежність від російської енергетичної сировини, показники товарообігу знову почали зростати).

У 2017 р. торговельна україно-російська війна перейшла на новий, міжнародний рівень, який ознаменувався взаємними позовами до СОТ обох сторін. Україна в кінці жовтня 2015 р. [2] подала до СОТ позов проти Росії щодо обмеження експорту вагонів і стрілочних переводів [5]. У лютому 2017 р. Україна надіслала до СОТ вимогу щодо створення Групи експертів із приводу обмежень транзиту з України через територію Росії до третіх країн

(Казахстану та Киргизстану). Натомість у травні 2017 р. Росія надіслала в орган із вирішення спорів СОТ та Україні запити щодо проведення консультацій із приводу санкцій, запроваджених із 2014 р. Україною проти Росії [3].

Спеціальні економічні й інші обмежувальні заходи (санкції), відповідно до рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2017 р. були введені в дію указом президента України від 15 травня 2017 р. № 133/2017. У Законі України "Про санкції" [6] передбачено 25 видів санкцій, зокрема:

- обмеження торговельних операцій;
- блокування активів;
- обмеження і призупинення транзиту ресурсів, польоту і перевезень;
- анулювання ліцензій та інших дозволів;
- обмеження та зупинення телекомунікаційних послуг і використання телекомунікаційних мереж загального користування;
- заборона на участь у приватизації;
- упродовження додаткових заходів у сфері економічного, ветеринарного, санітарного, фітосанітарного та ветеринарного контролю [3].

У 2018 р. до списку ІТ-компаній, окрім уже присутнього там "Яндекса", додалася російська платіжна система "ПС Яндекс. Гроші", литовська WM Transfer Ltd і московська "ВМР", ТОВ "Вебмані.Ру", Мережева розрахункова палата (Казань), "Обчислювальні сили", WebMoney Europe Ltd (Велика Британія), Вебмані.Юей, Amstar Holdings Limited (Гонконг), INDX Transactions Ltd (Британські Віргінські о-ви), фінансова компанія "Елмі", "ВМ-Фактор", Агентство гарантій і "Пеймастер" (останні три компанії – Васильків, Київська обл.), також закрито доступ до сайтів www.capitaller.ru, webmoney.ru, wmtransfer.com, exchanger.ru, paymaster.ua, elmi.ua, wm-factor.com.ua та ін.

НБУ запропонував свої варіанти змін до законодавства з питань санкцій. Зокрема, пропонується створити державний механізм контролю виконання закону "Про санкції", за аналогією з діючим із 2014 р. механізмом у банківському секторі. НБУ визначає блокування активів як один із найефективніших методів

застосування обмежувальних заходів щодо підсакційних осіб. Також пропонується використання практик і досвіду НБУ й іноземних органів державної влади (зокрема, спеціально створеного в США держоргану, який застосовує санкції – офісу OFAC Державного казначейства США) синхронізувати введені санкції з аналогічними діями США, ЄС, Канади, внести зміни в законодавство, які дозволять державним органам ввести правило "50 + 1", що дозволить автоматично застосовувати санкції до особи, яка володіє або в якій володіють часткою у 50 % і більше акцій [16].

Україна вперше ввела обмеження щодо російських фізичних і юридичних осіб у вересні 2015 р., тоді під різні види санкцій потрапили 388 фізичних осіб і 105 компаній. Потім чорний список поступово розширювався. Восени 2016 р. Київ увів санкції проти російських платіжних систем, а у 2017 р. – проти всіх п'яти працюючих в країні структур російських держбанків: українських Сбербанку і ВТБ, БМ Банку ("внучка" ВТБ), Промінвестбанку ("дочка" ВЕБ) і VS Bank ("дочка" Сбербанку). Їм заборонено виведення капіталів за межі України на користь пов'язаних із ними осіб. Нацбанк продовжив іще на один рік санкції на виконання рішення Ради національної безпеки і оборони від 1 березня 2018 р. Санкції забороняють виведення капіталу на користь материнських структур, але при цьому не зачіпають розрахунки через ці банки для українців і не перешкоджають докапіталізації та продажу фінустанов. НБУ очікував, що зазначені банки придбає новий інвестор або вони поступово згорнуть діяльність в Україні [12].

До березня 2019 р. в санкційних списках України перебувало 1759 фізичних осіб та 786 юридичних осіб із Росії, зокрема група компаній "Ренова", "Газ-Альянс", компанії "Ладога Менеджмент", "Технопромекспорт", який незаконно поставив турбіни Siemens в окупований Крим, "Газпром Буріння" (брав участь у будівництві Керченського мосту), "Мостотрест" та ін. Також серед підсанкційних багато підприємств, відібраних у держави України в Криму. Однак новим імпульсом для розширення санкцій України проти Росії стала "Керченська криза", коли 25 листопада 2018 р. російські збройні сили атакували та захопили в полон три українські військові кораблі з екіпажем на борту. Новий пакет

"азовських" санкцій передбачав, окрім фізичних осіб, які брали прямо або опосередковано участь у захопленні українського екіпажу, обмеження щодо російських морських портів та суден. Україна ввела нові санкції проти Росії рішенням РНБО України від 19 березня 2019 р. Під санкції потрапили 294 юридичних і 848 фізичних осіб (скасовані обмежувальні заходи щодо 8 юридичних осіб). До переліку внесено осіб та підприємства, які були залучені до процесу будівництва транспортного переходу через Керченську протоку та причетні до збройного нападу та захоплення українських військових катерів, організовували та сприяли проведенню псевдовиборів на тимчасово окупованих територіях Донецької, Луганської обл., АР Крим, демонстративно порушували українське законодавство щодо в'їзду/виїзду на тимчасово окуповану територію АР Крим тощо. Зокрема, були введені санкції до дев'яти російських видавництв та трьох юридичних осіб, власників інтернет-порталів, що "систематично створюють і поширюють пропагандистську продукцію антиукраїнського змісту..." [19] (ОВ "Видавництво "Віче", ТОВ "Видавництво Центрполіграф", ТОВ "Видавництво Яуза", ТОВ "Яуза-пресс", ТОВ "Видавництво "Ексмо", ТОВ "Видавництво АСТ", ЗАТ "Книжковий світ", ТОВ "Видавничий дім Пітер") [17]. До юридичних осіб були застосовані такі види обмежувальних заходів, як:

- обмеження торговельних операцій;
- запобігання виведенню капіталів за межі України;
- зупинення виконання економічних та фінансових зобов'язань;
- інші санкції, що відповідають принципам їхнього застосування, встановленим законом [18].

До жовтня 2018 р. Росія застосовувала приховані форми тиску на Україну. Це стосувалося обмеження транзиту, поставок товарів, пред'явлення санітарних вимог до продукції. Так, у 2014 р. Росією було заборонено імпорт української кондитерської, молочної, м'ясної, плодоовочевої, пивоварної та рибної продукції, які були одними з основних статей експорту України до РФ. Також скоротився експорт з України до Росії сталі і сталевих труб, залізничних вагонів й обладнання [7].

Проте санкції Росія проти України офіційно не вводила. 22 жовтня президент Росії підписав указ "Про застосування спеціальних економічних заходів у зв'язку з недружніми діями України щодо громадян і юридичних осіб Російської Федерації". Обмеження торкнулися 322 фізичних та 68 юридичних осіб. Вони передбачають заморожування коштів, цінних паперів і майна, а також заборону на виведення капіталів із Росії. Зокрема, у список увійшли такі українські промислові підприємства: "АвтоКрАЗ" , Рівнеазот, Азот, Банк Кредит Дніпро, Східний гірничо-збагачувальний комбінат, Дніпроазот, Запорожжкокс, Криворізький залізрудний комбінат, Миронівський хлібопродукт, Нібулон, Старлайт Медіа, Сумихімпром, Укрспирт, Харківський тракторний завод, а також швейцарська компанія Ferrero і дві британські компанії (EastOne Group, Toledo mining corporation plc), які належать українським фінансово-промисловим групам. 25 грудня 2018 р. Росія доповнила список санкцій новими фізичними та юридичними особами з України. Новий перелік охоплює 567 фізичних та 75 юридичних осіб, зокрема до переліку додалися концерн "Укроборонпром", компанія "Укрспецекспорт" та Укрексімбанк. Спеціальні економічні обмежувальні заходи передбачають блокування та заморожування безготівкових грошових коштів, бездокументарних цінних паперів і майна "санкційних осіб" на території Росії, а також заборону на виведення капіталу за межі Росії [13].

29 грудня 2018 р. у "відповідь на українське ембарго" Російська Федерація заборонила імпорт низки українських товарів (переважно промислових товарів та окремих харчових продуктів). До переліку заборонених українських товарів в РФ додали кондитерську продукцію, пшеницю, соняшникову олію, горіхи, а також котли, шпалери, папір, меблі, трактори й інше обладнання. За підрахунками мінекономіки РФ, загальна вартість українського експорту, який заборонили в Росії, становить 510 млн дол/рік. Водночас, за оцінками НБУ, загальні втрати для українського експорту товарів від нових санкцій РФ будуть незначними, а вплив санкцій на ВВП – близьким до нуля. За іншими оцінками [13], прямий ефект від санкцій може принести втрати на рівні 0,1 % ВВП (близько 100 млн дол США). Найбільш чутливими для

України з урахуванням незначних можливостей переорієнтації на інші ринки залишаються обмеження на поставки продукції машинобудування. Однак експорт продовольчих товарів і окремих промислових товарів, на які були накладені санкції РФ, частково може переорієнтуватись на інші ринки [11].

Обмежений вплив російських санкцій на українські компанії та економіку України загалом є обумовленим тим, що україно-російський військово-політичний конфлікт уже триває значний період часу, і Росія вже тривалий період застосовувала загальноекономічні обмеження щодо України, тому більшість клієнтів українських банків знайшли канали збуту продукції і контрагентів на альтернативних російському ринках, обсяг операцій із РФ є незначним, а власності українські банки в РФ не мають. Певний вплив санкції можуть мати на українських трейдерів агропродукції, наприклад, на роботу Kernel Holding, у якого є частка в зерновому терміналі в порту Тамань, який використовується нею для перевалки зернових. Водночас зазначені показники не є критичними для загальної прибутковості компанії (7,8 млн дол або 3,5 % від EBITDA за 2018 р., очікувані втрати від санкцій у 2008 р. – 8 млн дол) [13].

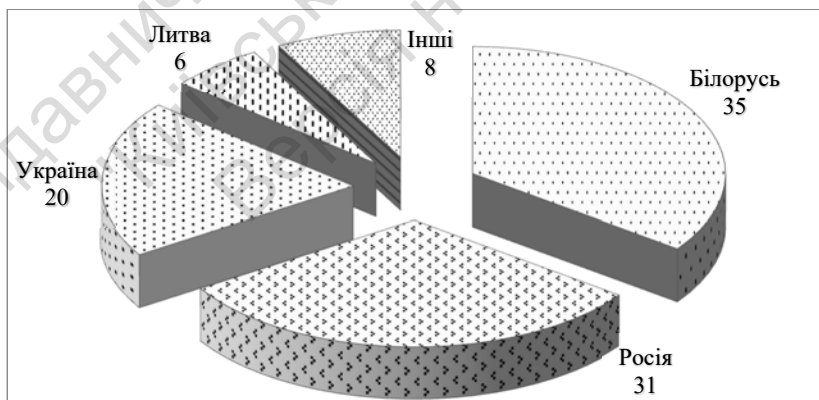
Санкції Росії щодо України можна розглядати у двох вимірах. По-перше, вони є виявом міждержавного протекціонізму, за рахунок чого підтримуються місцеві російські виробники в тих секторах, у яких вони конкурують з українською продукцією. Аналогічні заходи використовувалися Росією ще до початку відкритої військової агресії (наприклад, обмеження імпорту українських сирів у 2012 р., шоколаду у 2013 р. тощо). По-друге, санкції виконують політико-економічну роль по впливу на великий український бізнес, функціонування якого перебуває у значній залежності від РФ.

Незважаючи на війну і політичний конфлікт, на досить високому рівні зберігається "тіньова" торгівля з Росією, яка не відображається в офіційній статистиці. Сюди входить як товарообіг через треті країни (Словаччину, Польщу, Білорусь), так і контрабанда. Деякі українські підприємці відкривають підприємства на кордоні з Білоруссю, збирають продукцію там тощо. Також

багато російських компаній реєструють свої підприємства в інших країнах, щоб залишитися на українському ринку, вдаються до ребрендингу. З огляду на це, безумовно, реальні показники питомої ваги Росії в українській зовнішній торгівлі вищі за ті цифри, які надає український Держкомстат.

Взаємні санкції не змінили того факту, що Україна і надалі перебуває у критичній залежності від імпорту російської продукції, зокрема, від енергоносіїв, мінеральних продуктів та металопродуктів, ядерного палива (реактори українських АЕС переважно працюють на російському паливі). Очевидним залишається той факт, що половина обсягу імпорту з Росії в Україну припадає на мінеральні продукти, ще 22 % – на продукцію хімічної промисловості. РФ є основним постачальником енергоресурсів для України: частка у поставках вугілля – 66 % загального обсягу імпорту, нафтопродуктів – 31 (а разом із білоруським, що виробляється з російської нафти, близько 80 %) [7].

В Україні спостерігається зростання споживання дизельного палива і скрапленого газу, що відбувається, насамперед, за рахунок збільшення поставок із Росії. Так, у 2018 р. в Україну було завезено 2,7 млн т російського дизельного палива, що є історичним рекордом, і становить 41 % від структури ринку нафтопродуктів в Україні, а з урахуванням Білорусі частка поставок моторних палив із Митного союзу становить 66 % частки вітчизняного ринку (рис. 2.9).

Рис. 2.9. Структура ринку нафтопродуктів в Україні за країнами походження, у % [10]

Україна почала відчувати брак енергетичного вугілля у 2014 р., коли було окуповано частину Донбасу, де розташовано більшість вугільних шахт, що зумовило необхідність імпортувати вугілля. У 2015 р. обсяг його імпорту досяг 1,632 млрд дол, у 2016 р. – 1,467, у 2017 р. – 2,744 млрд дол. Зростання 2017 р. було обумовлено заборонаю прямої торгівлі товарами з окупованими територіями на Сході України. За 11 місяців 2018 р. Україна збільшила імпорт вугілля на 11 % порівняно з аналогічним періодом 2017 р. – до 2,693 млрд дол США, при цьому на Росію в цих поставках припадало 61,91 % (1,67 млрд дол), США – 29,94 (806,3), Канаду – 4,78 % (128,7 млн дол) [9]. Варто зауважити, що значна частка "російського" вугілля є українським вугіллям з окупованих територій Донбасу, що вказує на неефективність заборони торгівлі з непідконтрольними територіями без одночасної зміни постачальників вугілля та модернізації, зокрема, українських електростанцій, що споживають антрацитне вугілля Донбасу.

Восени 2018 р. українським Енергоатомом було укладено угоду з російською компанією "ТВЕЛ", що мало своїм наслідком продовження контракту на поставку ядерного палива на більшість енергоблоків АЕС України до 2025 р. Підписана угода з росіянами закріплює за російською компанією домінуюче становище на українському ринку до 2025 р., коли ядерне паливо буде поставлятися Росатомом на 8 із 15 реакторів українських АЕС. Таким чином подовжується домінування Росії в атомній галузі економіки України, яка забезпечує до 60 % електричної генерації в останні роки [14]. Це суперечить заявленій меті диверсифікації ризиків та більшому залученню американської компанії Westinghouse, яка була б здатна забезпечити поставку ядерного палива на 13 із 15 українських реакторів типу ВВЕР-1000 упродовж одного року.

Вибір російського партнера в ядерній галузі для України є не вигідним як із погляду економічної безпеки, так і з огляду на економічну доцільність. Натомість, замість перспективного розміщення українських реакторів радянського зразка новими російськими, Україна могла б зробити вибір на користь компактніших і безпечніших малих модульних реакторів, виробництво

яких відбувається американськими компаніями Westinghouse, General Electric і Holtec, або ж реакторів на основі канадської технології CANDU. Це є перспективним і з погляду запуску їхньої виробництва на території України, можливість роботи реакторів на незбагаченому урані та використання відпрацьованого ядерного палива, яке із 2020 р. більше не вивозитиметься в РФ, а буде зберігатиметься в Центральному сховищі Holtec у Чорнобильській зоні [15].

Незважаючи на введення в дію до травня 2021 р. спецсанкцій РНБО України проти російських виробників хімічної продукції, у структурі офіційного імпорту добрив Російська Федерація посідає провідні місця (табл. 2.8) [8].

Таблиця 2.8. Структура імпорту добрив в Україну за країнами походження [8]

Країна/рік	2013	2014	2015	2016	2017	2018
РФ	751	682	793	969	1696	437
Білорусь	3	8	115	162	245	289
Узбекистан	4	12	51	28	194	204
Литва	-	-	-	10	90	127
Польща	-	-	-	2	34	104
Грузія	-	-	-	-	39	71
Казахстан	-	19	8	45	63	59
Туреччина	-	-	-	-	-	40
Єгипет	-	-	-	-	51	13
Інші	-	-	-	-	-	72
Разом	768	732	975	1241	2487	1416

Як видно з табл. 2.8, обсяги імпорту добрив (у структурі собівартості яких газ становить 70–90 %) в Україну значно зросли. І, хоча формальна частка Росії в такому імпорті скоротилася, більша частина поставок із Білорусі, Литви, Туреччини, Грузії та інших країн здійснюється або через обхід санаційного режиму, або через "транзитний" експорт, або ж із заводів у країнах походження, що підконтрольні російському капіталу (наприклад, завод Lifosa в Литві контролюється російською компанією Єврохім, Руставі Азот у Грузії – російською АФК Система). У той час, як Україна

на купує російський газ як сировину з листопада 2015 р., опосередковано він надходить у нашу державу у вигляді мінеральних добрив із вищою часткою доданої вартості, що додаткового є фактором погіршення платіжного балансу України, зокрема у двосторонній торгівлі з РФ.

Санкційна політика України щодо Росії характеризується низкою недоліків, серед яких: несинхронізованість санкційних списків із санкціями США, відсутність секторальних санкцій, недосконалість системи контролю за виконанням санаційного режиму та протидії його порушенню. Законодавство України щодо санкцій потребує коригування, яким чітко буде визначено підстави застосування, процедуру і моніторинг застосування санкцій, а також визначено (й упроваджено на практиці) чітку відповідальність за обхід системи санкцій або ж маніпуляцій з активами фігурантів санкційних списків.

Нині введення нових санкцій і розширення існуючих за рахунок уведення нових товарних позицій, суттєво не позначиться на двосторонніх економічних відносинах. Єдиним чинником, що міг би значно змінити існуючу ситуацію, могло би стати запровадження секторальних санкцій, зокрема, у сфері критичного імпорту (для України – це переважно енергетичні товари), що, зі свого боку, було б невигідним для економіки РФ, для якої профіцит у двосторонній торгівлі з Україною перевищив 4 млрд дол.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що, незважаючи на взаємні економічні санкції, двосторонні економічні відносини між Україною та Росією після значного спаду 2014–2016 рр. знову інтенсифікуються, що обумовлено частково об'єктивними ринковими передумовами, зокрема і неможливістю швидкого перелаштування торгових потоків, з іншого боку, нереформована українська економіка, увійшовши в стадію відновлення з 2017 р., і надалі потребує сировинних продуктів з Росії. Незважаючи на часткове перенаправлення експортних потоків української продукції на країни ЄС, заміщення поставок російського газу "європейським" (який, водночас, переважно залишається російським за походженням і йде в Україну по реверсу), при паралельному зростанні імпорту вугілля, нафтопродуктів, мінеральних добрив (офіційно або через "сірі" схеми) дозволяє зробити однозначний

висновок про неефективність санкційного режиму, який є більшою мірою формальним або ж таким, що стимулює розвиток тіньового посередницького бізнесу.

Література

1. Куц А. Санкции России не ударят по экономике Украины: они рассчитаны на другое [Електронний ресурс] / А. Куц // Апостроф. – 2018, ноябрь. – Режим доступа : <https://apostrophe.ua/article/economy/2018-11-01/sanktsii-rossii-ne-udaryat-po-ekonomike-ukrainyi-oni-rasschitani-dlya-drugogo/21742> (дата звернення: 21.11.2018).

2. Україна подала позов в СОТ проти Російської Федерації щодо обмеження транзиту [Електронний ресурс] / Міністерство економічного розвитку і торгівлі. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=ba0233c7-911e-40cd-beeb-da41af2c994d&title=UkrainaPodalaPozovVSoTProtiRosiiskoiFederatsiiSchodoObmezheniaTranzitu> (дата звернення: 1.12.2018).

3. Росія відкрила скриньку Пандори: чим загрожує позов до СОТ проти України [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 22 травня 2017. – Режим доступу : https://www.eurointegration.com.ua/experts/2017/05/22/7065994/view_print (дата звернення: 1.12.2018).

4. Україна подала позов у СОТ на оскарження російських обмежень транзиту [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/02/13/7061566/> (дата звернення: 1.12.2018).

5. Україна подала у СОТ перший позов проти Росії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2015/10/21/7085665/> (дата звернення: 1.12.2018).

6. Про санкції : Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1644-18> (дата звернення: 1.12.2018).

7. Гайдучкий П. Торгівля України з Росією: ілюзії ізоляціонізму! [Електронний ресурс] / П. Гайдучкий // Дзеркало тижня. – 1 жовтня 2018. – Режим доступу : https://dt.ua/international/torgivlya-ukrayini-z-rosiyeyu-ilyuziyi-izolyacionizmu-289700_.html (дата звернення: 17.01.2019).

8. Шкопа О. Російський контрафакт на "відповідальному" зберіганні [Електронний ресурс] / О. Шкопа // Дзеркало тижня. – 27 грудня 2018. – Режим доступу : https://dt.ua/business/rosiyskiy-kontrafakt-na-vidpovidalnomu-zberiganni-298166_.html (дата звернення: 17.01.2019).

9. Україна збільшила імпорт вугілля, основний постачальник – Росія [Електронний ресурс] // УНІАН. – 10 грудня 2018. – Режим доступу : <https://economics.unian.ua/energetics/10370574-ukrajina-zbilshila-import-vugillya-osnovniy-postachalnik-rosiya.html> (дата звернення: 17.01.2019).

10. Куюн С. Горючі підсумки: чим запам'ятався паливний ринок 2018 року [Електронний ресурс] / С. Куюн // Дзеркало тижня. – 27 грудня 2018.. – Режим доступу : https://dt.ua/energy_market/goryuchi-pidsumki-chim-zapamyatavsya-palivniy-rynok-2018-roku-298161_.html (дата звернення: 19.01.2019).

11. Російська заборона на українську продукцію не вплине на економічну ситуацію – Нацбанк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://hromadske.ua/posts/rosijska-zaborona-na-ukrayinsku-produkciyu-ne-vpline-na-ekonomichnu-situaciyu-nacbank> (дата звернення: 17.01.2019).

12. НБУ продовжив санкції проти "дочок" російських банків [Електронний ресурс] // Економічна правда. – 15 березня 2018. – Режим доступу : <https://www.epravda.com.ua/news/2018/03/15/635025/> (дата звернення: 17.01.2019).

13. Руденко В. Запоздалое решение: почему санкции России не страшны украинской экономике [Электронный ресурс] / В. Руденко // Financial club. 2 листопада 2018. – Режим доступу : <https://finclub.net/analytics/zapozdaloe-reshenie-pochemu-sanktsii-rossii-ne-strashny-ukrainskoj-ekonomike.html> (дата звернення: 20.01.2019).

14. Україна таємно продовжила контракт на постачання ядерного палива з РФ року [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 20 грудня 2018. – Режим доступу : https://dt.ua/UKRAINE/ukrajina-tayemno-prodovzhila-kontrakt-na-postachannya-yadernogo-paliva-z-rf-297609_.html (дата звернення: 20.01.2019).

15. Силіна Т. Напіврозпад націнтересу [Електронний ресурс] / Т. Силіна // Дзеркало тижня. – 21 грудня 2018. – Режим доступу : https://dt.ua/internal/napivrozpad-nacinteresu-297611_.html (дата звернення: 20.01.2019).

16. Санкції по-новому: НБУ пропонує переписати законодавство [Електронний ресурс] // Ліга. Фінанси. – 7 грудня 2018. – Режим доступу : <https://finance.liga.net/bank/novosti/nbu-prizyvaet-ujestochit-sanktsionnye-pravila> (дата звернення: 20.01.2019).

17. Про застосування, скасування та внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) : додаток 2 до рішення Ради національної безпеки й оборони України від 19 березня 2019 року [Електронний ресурс] / Офіційне інтернет-представництво Президента України. – 31.03.2019. – Режим доступу : https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/00/65/14/de883275b7de6d25a9e2ff83478e6603_1553072270.pdf (дата звернення: 31.03.2019).

18. Президент України Указом № 82/2019 увів у дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 19 березня 2019 року "Про застосування, скасування та внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)" [Електронний ресурс] / Рада національної безпеки і оборони України. 31.03.2019 р. – Режим доступу : <http://www.rnbo.gov.ua/news/3231.html> (дата звернення: 31.03.2019).

19. До дев'яти російських видавництв та трьох інтернет-порталів застосовано економічні санкції [Електронний ресурс] // Урядовий портал. – 31.03.2019. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/do-devyati-rosijskih-vidavnictv-ta-troh-internet-portaliv-zastosovano-ekonomichni-sankcii> (дата звернення: 31.03.2019).

2.6. Вплив економічних санкцій на діяльність багатонаціональних фірм у ПАР у період апартеїду (1962-1990)

Перші етапи впровадження санкцій (1962-1984). Режим санкцій проти Південно-Африканської Республіки (ПАР) у період політики апартеїду був запроваджений з метою примусити уряд цієї країни відмовитися від расової сегрегації та провести вільні

демократичні вибори за участі корінного населення країни. Санкції проти ПАР були одними із найдовших у сучасній економічній історії – вони тривали майже 25 років. Санкції охоплювали різні аспекти міжнародних відносин, зокрема, й економічні відносини з ПАР та діяльність багатонаціональних підприємств (БНП) в цій країні.

Рішення про введення санкцій було прийняте Генеральною Асамблеєю ООН у 1962 р. У наступному році ООН закликала до ембарго на постачання зброї в цю країну. Через чотири роки санкції були посилені та розширені, оскільки діючий уряд не відмовлявся від політики апартеїду. Проте в цей час санкції, більшою мірою, охоплювали політичні, культурні й інші відносини із цією країною. Економічні санкції були добровільними, частковими та недостатньо ефективними.

Надалі санкції продовжували посилюватися та дедалі більше зачіпали економічні інтереси ПАР. Наступний етап санкцій був пов'язаний із прийняттям у 1973 р. Генеральною асамблеєю ООН "Міжнародної конвенції про припинення злочину апартеїду і покарання за нього". Це посилило юридичну основу застосування економічних санкцій проти уряду Преторії з боку членів ООН. Протягом 1970-х рр. більшість країн Європи приєдналася до торгово-економічних санкцій проти південноафриканського режиму, вони поступово почали обмежувати діяльність своїх багатонаціональних підприємств у цій країні.

Проте і на цьому етапі санкцій більшість багатонаціональних фірм підтримували прямо чи опосередковано через філіали у третіх країнах економічні відносини із ПАР. Наприклад, коли у 1973 р. ОПЕК упровадила ембарго на постачання нафти режиму Преторії, то нафтові багатонаціональні фірми допомогли уряду цієї країни знівелювати зазначені санкції. Так, у Декларації міжнародної конференції "Дії неурядових організацій за санкції проти Південної Африки", що проходила в Женеві із 30 червня по 3 липня 1980 р. було прямо зазначено: "Зовнішньоекономічне співробітництво з режимом Преторії – у вигляді торгівлі, капіталовкладень і передачі фінансового капіталу, технології і "ноу-хау" – значно сприяє процвітанню системи апартеїду і допомагає забезпечити її виживання. Транснаціональні корпорації та інші

кола також діють як засоби потужної пропаганди і закулісної підтримки режиму Преторії. Всеосяжні економічні санкції проти Південної Африки, таким чином, є важливим компонентом міжнародних дій проти апартеїду" [1, с. 4].

Новий етап економічних санкцій (із середини 1980-х рр. – 1990-ті рр.). Оскільки попередні санкції не дали суттєвого результату і режим расової сегрегації не був скасований, то із середини 1980-х рр. новий етап санкцій передбачав не тільки жорсткі політичні заходи, але й, що особливо суттєво, дієвий механізм економічних санкцій, зокрема проти БНП, які мали філіали в цій країні. Країни ЄС упровадили нові жорсткі торгово-економічні санкції та фактично заборонили експорт капіталу в ПАР. Були введені штрафи за порушення цих заходів.

Однак серед країн Європейського Союзу існувала певна диференціація щодо обсягу та глибини санкцій. Деякі із них (Німеччина, Португалія) погодилися із "санкційним пакетом ЄС" за винятком окремих товарів (вугілля), інші (Франція, Нідерланди), навпаки, додали до пакету ЄС додаткові обмеження у фінансовій та інвестиційній сферах. Уряд М. Тетчер у Великій Британії виступав за добровільне застосування санкцій та погоджувався лише на їхній мінімальний пакет, але й він згодом приєднався до цих заходів. Отже, у другій половині 1980-х рр. практично всі країни Європи почали застосовувати значно більші ніж раніше обмеження на торгово-економічні відносини із Південно-Африканською Республікою.

Особливо відчутного впливу мала активізація санкцій з боку США. У 1986 р. Конгрес США ухвалив "Всеосяжний закон проти апартеїду" (скорочено – СААА), який передбачав, на додаток до раніше встановлених обмежень на торгово-економічні відносини із режимом Преторії, нові заборони та заходи економічного тиску. Закон вводив суворі економічні санкції проти цієї країни й американських фірм, що продовжували там свої бізнесові операції. Він забороняв нове фінансування бізнесу в цій країні із території США під загрозою великих штрафів та судових переслідувань [2, с. 36–39]. У випадку фізичної особи цивільний штраф був 50 тис. дол, а для підприємств він сягав 1 млн дол. Тюремне ув'язнення за порушення закону досягало 12 років.

Згідно із СААА південноафриканські авіакомпанії не могли здійснювати рейси в США, був заборонений імпорт сільськогосподарської продукції, чавуну та сталі, вугілля, урану, текстилю та інших товарів з контрольованих державою підприємств. Закон підтверджував заборону на експорт у ПАР бензину і нафтопродуктів. Договір про уникнення подвійного оподаткування із цією країною припиняв свою дію, усі американські урядові гарантії щодо інвестицій і торгівлі з Південною Африкою були скасовані. Закон фактично підштовхував БНП США згорнути їхні інвестиції в ПАР та полишити цю країну.

Важливим торговельним партнером ПАР була Японія. Ще із 1970-х рр. вона заборонила прямі іноземні інвестиції в цю країну, але японські компанії продовжували експортувати промислове обладнання в Південну Африку. У 1885 р. Японія заборонила експорт комп'ютерного обладнання до державних установ та на військові і поліцейські потреби Південної Африки. Після впровадження Конгресом США "Всеосяжного закону про заборону апартеїду" Японія також приєдналася до аналогічних дій. У 1986 р. були введені обмеження на імпорт із Південної Африки деяких видів заліза та сталі й інших сировинних матеріалів за винятком вугілля [3, с. 157].

Упродовж 1985–1986 рр. декілька разів розширювала пакет економічних санкцій проти Південної Африки також і Канада. Вона ввела заборону на купівлю південноафриканських товарів державними установами, а згодом був припинений імпорт сільськогосподарської продукції, урану, вугілля та деяких видів металургійної продукції.

Отже, у середині 1980-х рр. економічні санкції проти ПАР були введені у більшості промислово розвинених країн світу. До них також приєднались переважна частина країн, що розвиваються. На країни, що впровадили санкції, припадало понад 90 % експорту й імпорту Південної Африки.

Позиції та політика БНП на початкових етапах санкцій. ПАР відігравала в 1950–1980-ті рр. достатньо помітну роль у міжнародному поділі праці як значний виробник багатьох сировинних матеріалів, насамперед стратегічних ресурсів, таких як хром, марганець, уран, рідкісні метали, а також золота, платини, діамантів.

Південна Африка мала великі запаси таких сировинних ресурсів – 86 % світових запасів платини, 83 – хрому, 64 – ванадію, 48 % – марганцю. На початок 1980-х рр. США задовольняли 98 % своїх потреб у кобальті, 99 – у марганці, 91 – в урані, 80 % – у платині за рахунок імпорту із ПАР [4].

У 1980-х рр. зовнішня торгівля становила в середньому близько 50 % ВВП країни. Основними статтями імпорту ПАР були машини й обладнання (близько 25 % від загального обсягу імпорту товарів), хімічна продукція (11) та транспортні засоби (також 11 %). Головними позиціями експорту Південної Африки в цей час були золото (близько 40 % загального експорту товарів), мінерали та метали (23) і сільськогосподарська продукція (6 %).

США були найбільшим торговельним партнером режиму Преторії. Американський експорт у цю країну зростав попри політичні санкції ООН. Наприклад, у 1979 р. він становив 1,2 млрд рандів, а в 1981 р. вже 22,7 млрд рандів. Іншими великими експортерами в ПАР були Японія, Швейцарія та Велика Британія. Серед імпортерів слідом за США провідні місця посідали Німеччина, Велика Британія та Японія [5].

Хоч експорт Південної Африки швидко зростав, усе ж основна його частина припадала на мінеральні ресурси та сільськогосподарські продукти. При цьому торговий баланс був від'ємним, оскільки імпорт промислових товарів та обладнання зростав ще швидше. Зниження ціни на золото ще більше погіршило ситуацію. За цих умов прямі іноземні інвестиції та зовнішнє фінансування відігравали винятково велику роль в економічному розвитку країни.

Європейські БНП мали тривалу історію діяльності в добувній промисловості цієї країни та сільському господарстві. Фірми Великої Британії, Нідерландів, Німеччини, Бельгії були великими інвесторами в економіку Південної Африки. Після Другої світової війни особливо активну експансію в ПАР почали здійснювати БНП США. У середині 1970-х рр. в Південній Африці 1600 багатонаціональних фірм мали свої виробничі філіали. Серед них – 630 фірм із Великої Британії, майже 500 із США, 132 компанії із Німеччини. Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій у цю країну сягнув у цей час 13 млрд рандів [6, с. 12].

Найбільша частка припливу ПІІ припадала на Велику Британію (38 %), США (32 %), а також Німеччину, Францію та Швейцарію. За оцінками, багатонаціональні підприємства генерували до 1/3 економічного зростання країни протягом 1970-х рр. та першої половини 1980-х рр. Іноземні фірми контролювали 80 % електронної, 75 автомобільної, 95 % нафтопереробної промисловості країни. Свої філіали в Південній Африці мали ІТТ, General Electric, Siemens, IBM, Philips, Ford, Mobil Oil, Total, Royal Dutch-Shell. Багатонаціональні фірми США володіли значними активами у ПАР. У цій країні функціонували філіали 350 американських багатонаціональних підприємств, не менш ніж 6000 фірм США торгували з нею через агентів та дистриб'юторів. Прямі іноземні інвестиції США вкладалися не тільки у видобуток золота, платини, діамантів та інші видобувні підприємства, а й у високотехнологічні сектори економіки. Наприклад, в автомобільній промисловості американські фірми контролювали 50 % ринку, у нафтовій та нафтохімічній – 41, у комп'ютерній індустрії – 65 %. Продажі американських філіалів у Південній Африці в 1975 р. перевищили 5 млрд дол [7, с. 23–26; 8, с. 23–29].

Загальний обсяг ПІІ фірм США у 1983 р. сягнув 2,6 млрд дол [9, с. 90]. На початок 1980-х рр. на філіалах американських багатонаціональних підприємств у Південній Африці працювало не менш ніж 250 тис. робітників. Наприклад, одна з найбільших у світі інженерно-будівельних фірм БНП США Fluor Corporation відігравала ключову роль у будівництві в ПАР заводів з конверсії вугілля в нафту. На її філіалах працювало 4500 південноафриканців [10].

На додаток до 2,6 млрд дол прямих інвестицій, за даними Федеральної резервної системи США, станом на грудень 1982 р. американські фінансові установи мали непогашені кредити південноафриканським позичальникам на загальну суму понад 3,6 млрд дол. Свої активи в ПАР американські інвестори в 1982 р. оцінили у 8 млрд дол. Отже, загальна фінансова участь США в Південній Африці становила понад 14 млрд дол [11].

Аналізуючи ефективність санкцій проти двох країн із режимом апартеїду – ПАР та Родезії, Ю. Какутані відзначає роль по-

ведінки багатонаціональних підприємств. На його думку, в умовах санкцій БНП порівнюють два параметри – потенційні прибутки від ведення бізнесу у країні, що підпала під санкції, та потенційні втрати від застосування штрафів і різних покарань у разі недотримання санкцій. Саме баланс таких прибутків/збитків і визначає процес ухвалення рішень багатонаціональних фірм щодо питання, чи варто виконувати санкції чи, можливо, їх можна ігнорувати або використовувати різні схеми напівприхованих транзакцій із "санкційними" економіками. На думку вченого, різна поведінка БНП спричинила скасування дії економічних санкцій у Родезії та ПАР. Режим Родезії протримався в умовах економічних санкцій майже 15 років. Тільки військова боротьба партизанів змусила його змінити закони та відмовитися від расової сегрегації. Водночас режим апартеїду в ПАР протримався після введення в 1986 р. жорстких економічних санкцій тільки 8 років [12].

На перших етапах уведення санкцій проти ПАР (1962–1984), багатонаціональні фірми вважали, що потенційні прибутки переважають втрати від можливих штрафів або суспільного засудження їхніх дій у країні із расовою сегрегацією. Саме тому вони використовували різноманітні схеми непрямой участі в економічних стосунках із цією країною. Оскільки, крім СРСР, ПАР була одним із небагатьох світових виробників деяких рідкісних металів, БНП продовжували видобувати й експортувати такі стратегічні ресурси, як золото, діаманти із цієї країни. Уряди багатьох країн формально засуджували дії своїх багатонаціональних фірм, але фактично не застосовували проти них жорстких штрафів та інших юридичних інструментів впливу. Протягом перших періодів санкцій багатонаціональні фірми промислово розвинених країн продовжували інвестувати в ПАР та здійснювали виробничі і торгові операції із цією країною. У багатьох випадках вони намагалися зберігати економічні стосунки із ПАР через фірми-посередники із третіх країн.

Така поведінка багатонаціональних підприємств була спричинена надзвичайно високою прибутковістю їхніх операцій у ПАР та великою "переговорною силою" в цій країні. Згідно з теорією переговорної сили позиції БНП у країні залежать від ресурсів

уряду та ресурсів іноземної фірми [13, с. 528–530]. Однак ці ресурси використовуються в контексті реальної економічної ситуації в країні та відносин з іншими учасниками.

В умовах політичних та економічних санкцій, уряд ПАР не мав важелів впливу на БНП. З огляду на це багатонаціональні підприємства мали можливість диктувати йому максимально вигідні для себе умови. Наприклад, іноземні фірми могли отримувати додаткові фіскальні, податкові пільги, завищувати ціни на свій імпорт або вимагати зниження цін на сировинні товари, що закуповувалися на внутрішньому ринку цієї країни. Деякі БНП були єдиним каналом постачання певних продуктів у ПАР або експорту її промислових продуктів на світовий ринок. Оскільки можливості імпорту багатьох видів товарів погіршувалися, то уряд Преторії пропонував БНП надзвичайно привабливі умови для організації імпортозаміщувального виробництва. Отже, у цьому випадку не відбувалося традиційне "старіння переговорних ресурсів" багатонаціональних підприємств. [14, с. 655–656]. Навпаки, чим сильнішими ставали економічні санкції, тим поступливішим був уряд ПАР щодо позиції іноземних фірм. Саме це обумовлювало олігополістичні "надприбутки" міжнародних фірм та тривалий час утримувало їх від значних дезінвестицій або ліквідації свого бізнесу в цій країні.

Політика БНП на етапі економічних санкцій 1985-1990 рр. На третьому етапі санкцій (1985–1990) реакція БНП на них докорінно змінилася. Оскільки США та країни ЄС запровадили жорстку заборону та великі штрафи на фінансові, інвестиційні, торгові операції своїх БНП у ПАР, то баланс прибутки-збитки від продовження діяльності цих компаній змінився в негативний бік. Навіть монополні прибутки не перекривали великих втрат БНП у разі подальшого ігнорування заборони або використання схем ухилення від санкцій. Зважаючи на це, провідні багатонаціональні компанії промислово розвинених країн ухвалили рішення згорнути свої операції в ПАР, що підірвало економічну стабільність цієї країни.

Наприклад, ще 9 листопада 1983 р. понад 100 американських фірм, що мали філіали в Південній Африці та значні інвестиції в цій країні, зібралися на закритому засіданні для формулювання

своєї політики. "Ми підійшли до певного перехрестя", – заявив Джеймс Роллінгз, голова правління Union-Carbide South Africa Inc. – "Ми погодили легкі питання, як десегрегація на робочому місці й однакова платня за однакову роботу. Настав час переорієнтувати наші зусилля і зрозуміти, як ми можемо бути найбільш ефективними у важких питаннях, наприклад, освіта, розвиток громад та підприємництво місцевих мешканців" [15, с. 86].

Уже напередодні введення нового пакету економічних санкцій Конгресом США американські компанії почали масово вилучати капітал із Південної Африки. Інвестиційний клімат у країні стрімко погіршувався. Дезінвестиції багатонаціональних фірм за цей період сягнули 5 млрд рандів [12]. У період активних економічних санкцій 410 провідних БНП ухвалили рішення продати свій бізнес у Південній Африці. Серед них були 250 БНП США та 92 багатонаціональні фірми Великої Британії, 21 фірма із Канади та 17 міжнародних підприємств із Австралії [16, с. 73]. Між 1981 та 1989 рр. майже 200 відомих американських багатонаціональних підприємств добровільно вийшли з ПАР, більшість із яких (145) зробили це одразу після 1985 р. Американські ПП в цій країні до кінця 1988 р. скоротилися майже на 1 млрд дол.

Наприклад, у жовтні 1986 р. корпорації General Motors і IBM оголосили про плани вийти з Південної Африки. В обох випадках південноафриканським покупцям були надані кредити для фінансування купівлі активів цих БНП. Погашення основного боргу та відсотків передбачалося протягом декількох років з оборотного капіталу і прибутку. У випадку IBM період сплати був п'ять років. Нова компанія мала франчайзинг на продаж продукції IBM у Південній Африці. Угода також гарантувала новій компанії доступ до майбутніх технологій IBM.

General Motors продала свою дочірню компанію місцевій фінансово-промисловій групі. Батьківська компанія США сплатила 45 млн дол, щоб покрити поточні борги філіалу GM, водночас вона погодилася на відтермінування надходження сплати за продаж на 18 місяців. General Motors отримала право на ліцензійні платежі за її торгові марки та фіксовану частину прибут-

ків від продажу комплектуючих і деталей до автомобілів на основі ексклюзивної франшизи з новою південноафриканською компанією [16, с. 25].

У грудні 1987 р. Ford Motor Company's також оголосив плани вийти з ПАР. Напередодні, у 1985 р. компанія об'єднала свої операції з відділенням Anglo American Corporation і створила South African Motor Corporation (Samcor). Ford мав 42 % акцій у Samcor. У цей час і Ford South Africa, і Anglo American Corporation зазнавали великих збитків внаслідок спаду південноафриканської економіки та падіння продажів на автомобільному ринку. Samcor також зазнала збитків у 1985 та 1986 рр. і, як наслідок, мала велику заборгованість. Щоб скоротити ці втрати та у відповідь на вимоги антиапартеїдного руху, Ford оголосив намір повністю вийти із Преторії. План дезінвестицій мав кілька елементів. У трастовий фонд для співробітників Samcor були переведені 24 % акцій Ford у Samcor. Решта 18 % були передані в корпорацію Anglo American Corporation за 1 дол. Було погоджено, що продукція із брендом Ford буде продовжувати продаватися в Південній Африці через мережу 146 дилерів. Також Ford продовжував постачати Samcor необхідні частини та компоненти, надавав управлінську та технічну допомогу [16, с. 25–29].

Економічні санкції різних країн передбачали різний акцент на дезінвестиції багатонаціональних фірм. Країни Скандинавії, наприклад, вимагали виходу всіх своїх БНП із Південної Африки та повністю заборонили всі ПП в цю країну. США та Велика Британія забороняли лише нові прямі іноземні інвестиції в ПАР, але не вимагали обов'язкового вилучення капіталу своїх БНП із цієї країни. Вони закликали свої фірми робити це добровільно, без державного примусу. Отже, слід відзначити, що більша частина хвилі дезінвестування БНП стала наслідком усього комплексу економічних санкцій, а не спеціальних вимог їхніх домашніх урядів продати бізнес у Південній Африці.

Аналізуючи зміну поведінки багатонаціональних підприємств у ПАР на етапі активних економічних санкцій, слід урахувати, що із середини 1970-х рр. та в наступне десятиліття дуже поширилися ідеї кодексів поведінки БНП, соціальної відповідальності

фірм. Наприклад, "Декларація країн ОЕСР щодо принципів міжнародного інвестування та діяльності багатонаціональних підприємств", яка була прийнята цими країнами в 1976 р. містила спеціальний розділ "Директиви ОЕСР щодо поведінки багатонаціональних підприємств" [17, с. 348–351]. Цей та інші аналогічні документи містили положення про відмову від національної та расової дискримінації та вимагали від БНП не співпрацювати із країнами, що здійснюють таку політику.

Багато неурядових, громадських організацій у ці роки активно стежили за діями БНП у ПАР і закликали до бойкоту товарів тих із них, хто мав стосунки із режимом апартеїду. Такі дії громадськості також вплинули на поведінку багатьох багатонаціональних фірм і примусили їх зменшити або припинити операції в Південній Африці. Діяльність багатонаціональних підприємств у країнах із расовою сегрегацією вважалася несумісною із кодексом їхньої соціальної відповідальності.

Наприклад, впливова американська організація "Американський міжконфесійний центр із корпоративної відповідальності" (ICCR) склала список БНП США, які мали філіали в ПАР та вимагала від них прийняти спеціальну програму ("Принципи Салівана"), що містила положення про неприпустимість расової сегрегації та зобов'язання забезпечити "рівні і справедливі можливості для всіх співробітників" незалежно від раси. Організація закликала ці фірми припинити операції у ПАР, із цією метою вона організовувала масові бойкоти їхніх товарів [18, с. 74–77]. До кінця 1981 р. 144 американські компанії підписали "Принципи Салівана", на них припадало 85 % робочої сили, що була задіяна на філіалах БНП США в Південній Африці.

Практично всі великі університети США також бойкотували багатонаціональні фірми, що продовжували торгово-економічні відносини із режимом Преторії. До 1990 р. 90 американських міст і 26 штатів цієї країни ввели свої муніципальні санкції та обмеження на діяльність фірм США в ПАР. Навіть найвпливовіші загальнонаціональні американські пенсійні фонди проголосували за резолюції, які закликали компанії вийти з Південної Африки. Наприклад, ПІАА – CREF (Асоціація страхування вчителів та Пе-

нсійний фонд коледжів) – один із найбільших інституційних інвесторів США, ініціював резолюції-звернення до акціонерів компаній США із проханням дезінвестицій із ПАР. У 1987 р. спільно із Пенсійним фондом штату Нью-Йорк вони звернулися до акціонерів найбільших БНП США скоротити економічні зв'язки з Південною Африкою. Резолюції вимагали від керівництва багатонаціональних фірм та їхніх акціонерів чітко сформулювати свою позицію щодо цього питання [19, с. 136].

Отже, крім балансу прибутки-збитки від дотримання (або недотримання) санкцій, американські корпорації перебували під великим тиском громадськості, журналістів, що також вплинуло на прийняття їхніх рішень щодо дезінвестицій із ПАР. За цих обставин акціонери БНП вимагали ліквідації бізнесу у Південній Африці, щоб зберегти репутацію фірм [20]. Внаслідок усіх вищезгаданих факторів у кінці 1980-х рр. більшість багатонаціональних фірм згорнули свої операції в ПАР і продали місцевим компаніям свої філіали.

Ефект економічних санкцій на економіку ПАР. Швидкість упровадження протягом 1985–1987 рр. економічних обов'язкових санкцій, охоплення ними торгових, інвестиційних, фінансових аспектів зовнішніх відносин ПАР, практично не залишили уряду цієї країни шансів уникнути економічної кризи. Тим паче, що введення масових економічних санкцій припало на період значного погіршення економічної ситуації та гострих фінансових проблем, які відчувалися вже декілька років у країні.

Показова ситуація склалася з однією із найважливіших експортних позицій ПАР – вугіллям. Південна Африка була п'ятим виробником цієї продукції у світі. Заборона на експорт вугілля вдарила по експортних позиціях цієї галузі – із 1985 по 1987 р. експорт вугілля впав із 44,5 до 40 млн т, були знижені ціни на цю продукцію, внаслідок чого доходи від її експорту впали на 15 %. Так само відбулося падіння на 15 % експортних доходів від експорту сталі та чавуну.

Найбільший спад торгівлі спостерігався із США. Після прийняття Конгресом США санкцій, імпорт із Південної Африки знизився на 921 млн дол, а експорт у цю країну скоротився на 585 млн дол. США традиційно були найбільшим ринком збуту

для багатьох товарів ПАР, але санкції зменшили частку американського ринку (крім золота) із 20,6 до 12,6 %, тоді як питома вага США в імпорті Південної Африки знизилася із 14,2 до 13,4 %. Внаслідок санкцій вже у 1986 р. торгівля ПАР із Великою Британією впала на 15 %, з Німеччиною – на 25 %. У 1987 р. торгівля з США скоротилася на 40 % [19; 16, с. 12–16].

Відчувалося, що економіка ПАР не має запасу міцності, щоб витримати удар цих економічних санкцій. Стрімке зростання зовнішнього боргу та низькі ціни на золото посилювали ефект санкцій. Крім того, більшість країн, які оголосили санкції, попередили Південну Африку, що в разі продовження політики апартеїду економічні санкції будуть посилені в 1990 р. Така загальна політика основних промислово розвинених країн дала свої результати – економіка ПАР відчула великі економічні складнощі, що стало однією із причин кардинальних політичних змін та краху режиму апартеїду.

Упродовж останніх 13 років апартеїду, із 1980 по 1993 р., середній щорічний відплив капіталу у відсотках до ВВП становив 5,4 %. Відплив капіталу скорочував фонд капіталоутворення, зменшував податкові надходження та став головним фактором негативного сальдо платіжного балансу країни. За оцінками, відплив капіталу із ПАР з 1980 по 2000 р. становив 37 % від сукупного валового фонду основного капіталу за той же період [21]. За іншими підрахунками, між 1970 та 1988 рр. близько 55 млрд дол капіталу були виведені з економіки Південної Африки через маніпуляцію БНП трансфертними цінами та внаслідок інших подібних заходів [22, с. 89].

Уряд ПАР намагався протидіяти дезінвестиціям БНП й упровадив процедури, що робили продаж їхніх філіалів витратною справою. Наприклад, якщо покупцем цього філіалу була інша іноземна фірма (тобто відбувалося лише заміщення іноземних інвестицій), то продавець міг достатньо легко і без витрат здійснити трансферт капіталу у свою домашню країну. Однак якщо покупцем була місцева компанія, то доходи від продажу повинні бути інвестовані на термін до п'яти років у низькодохідні південноафриканські цінні папери або державні облигації. Витрати на

репатріацію капіталу ще більше зростали при обміні рандів на долари. При цьому застосовувався спеціальний обмінний курс, що призводило до втрати від 20 до 40 % суми [23, с. 60–61].

Масовий відплив прямих і портфельних інвестицій спровокував кризу ліквідності. Відсоткові ставки у країні різко підвищилися, але втеча капіталу продовжувалася. Це створило ситуацію фактичного дефолту країни за державними запозиченнями, що ще більше підірвало довіру інвесторів до ПАР. Відсоткові ставки в ПАР зросли із 9 % в 1982 р. до 25 % у 1985 р. і надалі коливалися в межах 15–25 % протягом наступних п'яти років. Якщо у 1973–1976 рр. Південна Африка зазнала значного чистого припливу капіталу (2,7 % ВВП), то протягом наступних дев'яти років спостерігався чистий відплив капіталу. Це значно посилило фінансову нестабільність країни. Саме ця фінансова вразливість виявилася ще одним критично важливим фактором посилення тиску на уряд Преторії та створила передумови для ескалації подальших санкцій проти Південної Африки у 1985–1987 рр., коли країна зіштовхнулася з некерованою кризою зовнішнього боргу [3, с. 108].

Економіка ПАР у цей час сильно залежала від зовнішнього фінансування. З огляду на це рішення Chase Manhattan Bank про припинення короткострокового фінансування цієї країни стало відчутним ударом по спробах уряду рефінансувати зовнішню заборгованість. Під впливом кредитних ризиків Південної Африки, інші банки США також вирішили в липні/серпні 1985 р. заморозити невикористані кредитні лінії для позичальників із цієї країни та не відновлювати їм короткотермінові кредити.

Зіткнувшись із неможливістю повернути короткострокові борги, що сягали 14 млрд дол, уряд ПАР оголосив мораторій на погашення цього боргу. Водночас Преторія ввела дворівневий обмінний курс для ранду, з метою протидіяти відпливу капіталу [24]. Згодом інші зарубіжні кредитори режиму Преторії так само відмовилися надавати їй нові позики. Національна валюта ПАР внаслідок цього втратила 50 % своєї вартості. Хоча, насамперед, багатонаціональні банки дбали про зменшення своїх фінансових ризиків, усе ж ці події мали значний ефект на політичні зміни в Південній Африці.

Вихід багатонаціональних фірм із ПАР означав не тільки відплив капіталу із цієї країни, але й припинення надходження сюди технологій, ноу-хау та ринкових знань. Як відомо, сучасні теорії міжнародної політичної економії відводять зазначеним аспектам діяльності БНП ключову роль в економічному зростанні країн, що приймають [25, с. 224–227]. Хоча цей ефект дезінвестицій достатньо повільний, уже в кінці 1980-х рр. ефективність місцевого виробництва почала знижуватися, а темпи зростання продуктивності праці впали до історично низьких показників. Це означало втрату конкурентоспроможності країни і, як наслідок, виштовхувало її з міжнародного ринку. Оскільки зовнішні ринки багатьох країн були закриті для південноафриканського експорту, а фінансування закордонними банками було заборонено, то країна відчувала гостру нестачу іноземної валюти, щоб фінансувати імпорту. Почала розгортатися спіраль гострої економічної кризи, наслідком якої стало фактичне гальмування приросту ВВП. Приріст ВВП за час активної фази економічних санкцій (1985–1993) становив усього 30 % від попередніх десяти років (1975–1985) [26, с. 417].

Слід визнати, що санкції все ж таки не спричинили крах економіки ПАР, яка мала багатогалузеву промисловість й ефективне сільське господарство. Значна частина експорту ПАР не підпадала під санкції США та деяких промислово розвинених країн, оскільки належала до групи стратегічних ресурсів. Проте санкції поглибили економічну кризу в цій країні та створили несприятливий інвестиційний клімат. Значне гальмування економічного зростання означало накопичення структурних проблем і диспропорцій, ціни на імпортні товари дуже зросли, кредити для малого та середнього бізнесу стали майже недоступними. Це почало змінювати настрої білої меншини ПАР у бік неминучості політичних змін, скасування режиму апартеїду. Серед них зростало психологічне відчуття, що відмова від расової сегрегації і демократизація країни є єдиною можливістю покінчити з ізоляцією, автаркією та відновити повномасштабні стосунки із зовнішнім світом.

Таким чином, економічні санкції 1986–1990 рр. стали надзвичайно важливим фактором ліквідації режиму расової сегрегації

на півдні Африки. У розумінні того, чому саме в цей період економічні санкції стали такими дієвими та як вони вплинули на економіку ПАР, слід урахувувати не тільки економічну політику цієї країни та її уряду, але і поведінку багатонаціональних підприємств та їхні інтереси. На думку багатьох дослідників, саме реакція БНП на економічні санкції 1986–1990 рр. стала критичним фактором погіршення економічного стану ПАР та призвела до зміни політичного режиму цієї країни.

Отже, санкції проти режиму Преторії були одними з найдовших після Другої світової війни. Однак найбільш ефективним періодом таких заходів були економічні санкції 1985–1990 рр. Хоча всі аспекти економічних санкцій відігравали відповідну роль у тиску на уряд цієї країни, усе ж найбільш значний вплив на економіку ПАР мав вплив капіталу та дезінвестиції багатонаціональних фірм. Добровільне і примусове закриття філіалів БНП у Південній Африці внаслідок тиску громадськості та регуляторних заходів своїх домашніх країн здійснило надзвичайно відчутний економічний та психологічний вплив на загальну ситуацію в цій країні та прискорило згоду режиму Преторії на скасування політики апартеїду.

Література

1. UN Doc. A/55/439 Annex.
2. Griffiths A. International isolation and pressure for change in South Africa / Aaron Griffiths and Catherine Barnes // Powers of Persuasion: Incentives, Sanctions, Conditionality in Peacemaking. – L., 2008. – P. 36–39.
3. Michael Hendrik Sarel Louw. Economic sanctions against South Africa during the eighties [Electronic source] / University of South Africa. – 1994. – Access mode : http://uir.unisa.ac.za/bitstream/handle/10500/17247/thesis_louw_mhs.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
4. Doc UN A/CONF.92/4.
5. US Business in South Africa: The Economic, Political and Moral Issues. Creator Myers, Desaix. – Bloomington, 1980.
6. Doc UN E/C.10/66.
7. Doc UN E/C. 10/20.

8. Doc UN E/C.10/26.

9. Hopkins S.M. Analysis of US – South African Relations in the 1980's: Has Engagement Been Constructive / S.M. Hopkins ; an. J. Comp. Bus. & Cap. Market. – L., 1985. – Vol. 7. – P. 89–95.

10. Hero A.O. The American people and South Africa: publics, elites, and policymaking processes / A.O. Hero, J. Barratt. – Lexington Books, 1981.

11. Jennifer Davis. Gail Hovey. Economic disengagement and South Africa: The effectiveness and feasibility of implementing sanctions and divestment : reprinted from the Law and Policy in International Business [Electronic source] / Jennifer Davis, James Cason // The International Law Journal of Georgetown University Law Center. – 1983. – Vol. 15, No. 2. – Access mode : <http://kora.matrix.msu.edu/files/50/304/32-130-CC1-84-al.sff.document.acoa000599.pdf>.

12. Kakutani Y. MNC Decision Making under Sanctions: South Africa and Rhodesia [Electronic source] / Y. Kakutani // Cornell International Affairs Review. – 2017. – Vol. 11(1). – Access mode : <http://www.inquiriesjournal.com/articles/1724/mnc-decision-making-under-sanctions-south-africa-and-rhodesia>.

13. Рогач О. Міжнародні інвестиції: Теорія і практика бізнесу транснаціональних корпорацій : підруч. / О. Рогач. – К., 2005.

14. Рогач О. Теорії міжнародного бізнесу : підруч. / О. Рогач. – К., 2018.

15. Laurel Fletcher. South Africa: United States Economic Sanctions and the Impact on Apartheid [Electronic source] / Laurel Fletcher ; University of California. – Berkeley, 1988. – Access mode : https://www.researchgate.net/publication/254561624_South_Africa_United_States_Economic_Sanctions_and_the_Impact_on_Apartheid.

16. Robefi E. Edgar. Sanctioning apartheid [Electronic source] / E. Robefi Edgar (ed.). – Trenton, 1990. – Access mode : http://kora.matrix.msu.edu/files/50/304/32-130-24E-84-32-130-24E-84-african_activist_archive-a0a9b8-b_12419.pdf.

17. Рогач О. Багатонаціональні підприємства : підруч. / О. Рогач. – К., 2019.

18. Knight Richard. Sanctions, Disinvestment, and U.S. corporations in South Africa / Richard Knight // *Sanctioning Apartheid* / ed. Robert E. Edgar. – Africa World Press, 1990. – P. 67–87.

19. How Sanctions Work. Lessons from South Africa. International political economy series [Electronic source] / Neta C. Crawford and Audie Klotz (ed.). – Palgrave Macmillan. Macmillan Press Ltd, 1999. – Access mode : https://www.sahistory.org.za/sites/default/files/file%20uploads%20neta_crawford_audie_klotz_how_sanctions_work_sbook4you.org_.pdf.

20. Jones Geoffrey. Multinational Corporations in Apartheid-era South Africa: The Issue of Reparations : Harvard Business School Case 804-027 / Jones Geoffrey and Cate Reavis. – August 2003 (Revised January 2013).

21. Seeraj Mohamed. Capital Flight from South Africa, 1980 to 2000 [Electronic source] / Seeraj Mohamed, Kade Finnoff // *African Development and Poverty Reduction: The Macro-Micro Linkage : Forum paper "Development Policy Research Unit. Trade and Industrial Policy Strategies"*. – Cornell University, 2004. – Access mode : http://www.tips.org.za/files/capital_flight_from_SASeeraj_Mohamed.pdf.

22. Zavareh Rustomjee. Capital flight under apartheid. The African e-Journals Project [Electronic source] / Zavareh Rustomjee. – Michigan State University, 1991. – Access mode : <http://pdfproc.lib.msu.edu/?file=/DMC/African%20Journals/pdfs/transformation/tran015/tran015007.pdf>.

23. Nickel. The Case for Doing Business in South Africa. – *Fortune*. – June 19, 1978. – P. 60–85.

24. Myth, Reality, and the Future in Southern Africa: Challenges for a New Administration : Governance in Africa Program / Carter Center of Emory University. – 1988. – Vol. 1. – No. 2.

25. Рогач О.І. Транснаціональні корпорації : підруч. / О.І. Рогач. – К., 2008.

26. Philip I. Sanctions on South Africa: What did they do? / I. Philip // *The American Economic Review*. – 1999. – Vol. 89, № 2. – P. 410–417.

2.7. Наслідки міжнародних економічних санкцій для господарського розвитку КНДР

Уперше санкції проти КНДР були введені у 2006 р., після випробування ядерної зброї КНДР [1]. Резолюція Ради Безпеки ООН 1718 вимагала від керівництва КНДР припинити ядерні випробування та заборонила експорт у Північну Корею військової техніки, а також окремих видів металів і хімічних сполук [7]. Для контролю за дотриманням режиму санкцій був створений Комітет Ради Безпеки ООН щодо санкцій стосовно КНДР. У 2009 р., після другого північнокорейського випробування ядерної зброї, була прийнята Резолюція Ради Безпеки ООН 1874 [8, 9]. Резолюція розширила ембарго на поставки зброї до КНДР. Також державам – членам ООН було рекомендовано зупиняти всі кораблі, що йдуть у КНДР, і знищувати будь-які вантажі, які можуть мати стосунок до північнокорейської ядерної програми. У січні 2013 р., після того, як Північна Корея запустила супутник Кванменсон-3, була ухвалена Резолюція Ради Безпеки ООН 2087 [10], що підсилила попередні санкції. Також у ній містилося докладніше обґрунтування права держав – членів ООН оглядати будь-які судна, що йдуть у КНДР, і знищувати будь-який вантаж на борту, якщо він може бути використаний для військових розробок. У березні 2013 р., після випробування ядерної зброї КНДР, Рада Безпеки ООН ухвалила Резолюцію 2094 [14], яка ввела санкції щодо грошових переказів, що надходять у КНДР із міжнародної фінансової системи. Чергове, четверте, випробування ядерної зброї змусило Раду Безпеки ООН прийняти в березні 2016 р. Резолюцію 2270 [15], яка запровадила додаткові санкції проти КНДР. Цією резолюцією був заборонений експорт із КНДР в інші держави – члени ООН золота, ванадія, титана, рідких і рідкоземельних металів. Також був заборонений експорт із КНДР вугілля та заліза з метою отримання прибутку – за винятком випадків, коли їхній продаж іноземним державам диктується необхідністю отримання мінімальної валютної виручки. Резолюція 2321, прийнята Радбезом ООН у листопаді 2016 р., обмежила експорт із КНДР вугілля, а також заборонила експорт міді, нікелю, цинку та срібла [16]. При цьому, за даними ООН, до лютого 2017 р. 116

зі 193 держав-членів не представили свої доповіді про виконання санкцій проти КНДР. У лютому 2017 р. Китай оголосив про припинення імпорту вугілля із КНДР до кінця 2017 р. У серпні 2017 р. була прийнята Резолюція Ради Безпеки ООН 2371, що повністю заборонила експорт із КНДР вугілля, заліза, свинцю та морепродуктів [17]. 11 вересня 2017 р. Рада Безпеки ООН прийняла Резолюцію 2375, що заборонила імпорт у КНДР із держав – членів ООН нафти та нафтопродуктів, створення спільних підприємств із компаніями КНДР, а також експорт із КНДР текстилю, газового конденсату й окремих хімічних рідин у держави – члени ООН. Зазначена резолюція заборонила громадянам КНДР працювати за кордоном.

12 липня 2018 р. США обвинуватили КНДР у порушенні санкцій Ради Безпеки ООН, що обмежують імпорт у цю країну нафтопродуктів, а також у перекачуванні подібних вантажів із судна на судно у відкритому морі [13].

Посилення торговельних санкцій, уведених ООН проти Північної Кореї, спрямоване на те, щоб змусити диктатора Кім Чен Ина відмовитися від виробництва та випробування ядерної зброї. Вплив санкцій відіграв відчутну роль у тому, щоб змусити Кіма призупинити випробування та запуски ракет, а потім і простягнути "руку дружби" Південній Кореї та США на саміті в Сингапурі [11].

Стан економіки Північної Кореї оцінити досить складно. Інформаційне поле держави закрите для міжнародного співтовариства, влада не публікує практично жодних економічних даних. Одним із джерел отримання інформації є статистичний збірник центрального банку Південної Кореї, який опублікував інфографіку, відповідно до якої санкції є відчутними для економіки КНДР.

Так, за даними Центробанку Південної Кореї, у 2017 р. ВВП КНДР скоротився на 3,5 %, що стало найбільшим падінням за останні 20 років, порівнюючи із 1997 р. – періодом масового голоду у країні. Найбільший вплив санкції мали в секторах, проти яких санкції були націлені: видобувна промисловість упала на 11 %, важка – на 10,4, будівництво на 4,4 %. Експорт у Китай також різко скоротився. Імпорт до КНДР теж зменшується під

впливом санкцій, більша частина нафти та харчових продуктів у країну надходить через Китай, але падіння валютних надходжень через зменшення експорту безпосередньо впливають на імпорт і внутрішнє споживання.

З іншого боку, статистичні дані Центробанку Південної Кореї не збігаються з окремими даними, що публікуються південнокорейськими інформаційними джерелами. Наприклад, на чорному ринку північнокорейська валюта стабільно дорожчає проти долара із 2011 р. – з моменту приходу до влади Кім Чен Ина [2], а неофіційні ціни на вугілля, яке північнокорейські кораблі відвантажують у нейтральних водах, є стабільними, тобто обмеження на експорт не спричинили суттєвого здорожчання основних експортних позицій. Відеоматеріали, які періодично з'являються у відкритих джерелах, зокрема й на YouTube, засвідчують збільшення масштабів будівництва у країні [3].

Незрозумілою залишається і ситуація із найбільш відчутним для країни сектором економіки – сільським господарством. Дані щодо врожайності сільськогосподарських угідь у КНДР, які публікуються Центральним банком Південної Кореї, засвідчують [18], що загалом відбувається збільшення врожаїв та ефективності вирощування основних сільськогосподарських культур, що не відповідає даним, які надходять від агентства з розвитку сільських районів Південної Кореї, у яких відзначається суттєве зменшення врожайності сільського господарства КНДР. Фактично, ідеться про неможливість встановити об'єктивно, ані скільки загалом вирощується сільськогосподарської продукції, ані яку частину території країни займає агропромисловий сектор країни. Цікавим у зазначеному контексті є профіль країни на сайті Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН [19], у якому обсяги виробництва агропромислової продукції подаються у відносних темпових показниках – ідеться про низькі, але стабільні темпи зростання виробництва сільськогосподарської продукції на рівні 1–5 % на рік.

Експортний потенціал країни офіційно не оцінюється ані МВФ, ані ООН, статистичні дані наводяться за показниками імпорту Китаєм продукції КНДР, причому офіційний Пекін, підтримавши санкції ООН, публікує дані, що свідчать про постійне

зменшення масштабів імпорту із Північної Кореї, інвестиції в економіку країни взагалі відсутні вперше за останні 10 років.

В офіційних статистичних показниках не враховується розмір тіньової економіки КНДР, завдяки якій звичайні північнокорейці виробляють значну частину засобів для існування [4]. Фактично, усі громадяни країни, які мають офіційне право займатися морським виловом, реалізують моллюсків, крабів та рибу, піймані у північнокорейських водах, китайським або російським рибалкам прямо в морі або посередині прикордонних річок. Сушені морепродукти вивозяться контрабандним шляхом через кордон із Китаєм на півночі країни. Для контрабанди вугілля північнокорейські кораблі відключають маячки своїх суден при виході з територіальних вод. Вони імітують портові сигнали для входу у води Китаю або Росії, створюючи враження, що вони там завантажуються, перш ніж переплити в інший порт для розвантаження. Фінансові операції проводяться через мережу офшорних фінансових компаній за кордоном, зокрема через кіпрські банки, підконтрольні російським фінансово-промисловим групам. Північнокорейське вугілля, марковане як російське, щороку розвантажуються у портах країн Азії, зокрема в енергозалежній від імпорту Японії. Найбільш розповсюдженим є розвантаження вантажів у Східно-Китайському або Японському морях прямо із борта на борт продукції із російським маркуванням, переважно вугільних брикетів та морепродуктів [5].

Однак мовчазна підтримка Росії та імпорт окремих груп морепродуктів відіграють значно меншу роль у підтримці економіки КНДР, ніж співпраця з Китаєм. Найнебезпечнішою для країни тенденцією останніх років є активізація китайських дипломатів щодо підтримки санкцій ООН, відчутна зміна риторики офіційного Пекіна та фактично повне виконання санкцій Китаєм. Китай недвозначно дає зрозуміти Іну, що підтримує денуклеаризацію півострова та зменшення ядерної напруженості із Південною Кореєю та Японією. Щойно ядерна напруженість на Корейському півострові слабшає, зовнішньоекономічні зв'язки із Китаєм поліпшуються. Після зустрічей на найвищому рівні між Кімом і главою КНР Сі Цзиньпінем, китайські офіційні особи лише офіційно здійснили п'ять візитів до КНДР упродовж

листопада – грудня 2018 р. Офіційно КНР повідомляє про початок реалізації довгострокового інфраструктурного проекту у прикордонній провінції Ляонін на суму у 88 млн дол США [6]. Повідомляється, що припинення випробувань північнокорейських ракет сприятиме інвестиціям й у транспортну інфраструктуру КНДР – очікується спорудження нових автомобільних магістралей на північнокорейській території, у районі міста китайсько-північнокорейської дружби у м. Даньдуне.

У зазначеному контексті цікавою є реакція Вашингтона на політику Китаю "умиротворення" КНДР. У США визнають дієвість таких заходів, розуміючи, що Іна не можна ставити у "глухий кут" і збереження двосторонніх відносин із Китаєм є вкрай потрібним. США вітають зменшення напруженості із Південною Кореєю в умовах такої політики "батога та пряника". Китай, фактично, змушує офіційний Пхеньян не вдаватися до традиційної агресивної риторики, обіцяючи північнокорейцям збереження економічних взаємозв'язків.

Незважаючи на численні спростування та заяви оглядачів про спотворення реальної ситуації на північнокорейських ракетних полігонах військовим керівництвом КНДР, американські супутники 23 липня 2018 р. зареєстрували початок демонтажу пускових установок для міжконтинентальних ракет на полігоні 38 North (за кодифікацією НАТО) [13]. Можливо, сам факт початку таких робіт, навіть якщо на зазначеному етапі і не йдеться про повне припинення випробувань ракет великої дальності, є свідченням дієвості китайської політики.

Не викликає сумнівів той факт, що запровадження перерахованих санкцій безпосередньо вплинуло на стан економічного розвитку КНДР, однак фактично повна і добровільна самоізоляція країни в економічному та соціально-політичному вимірах розвитку, перехід до автаркічного існування та здійснення зовнішньоторговельних відносин з окремими країнами так званого соціалістичного блоку, насамперед із СРСР та КНР, сприяли деградації основних державних інституцій, докорінним чином змінили траєкторію розвитку країни. З огляду на це на особливу увагу заслуговує порівняння окремих показників економіки КНДР та Південної Кореї – країни, яка впродовж останніх 60 років була

залученою до загальноцивілізаційного розвитку. Важливою проблемою при аналізі будь-яких тенденцій розвитку господарства КНДР є неможливість точного визначення яких-небудь макроекономічних показників, оскільки офіційно МВФ їх припинив публікувати ще 2006 р., пояснивши це відсутністю будь-яких об'єктивних даних про країну. Переважно йдеться про середньорічний темп зростання ВВП на рівні 1 % та значення на душу населення ВВП, що не перевищує 1,5 тис. дол США (у Південній Кореї понад 22 тис. дол США), експорт країни є переважно сировинним, основна стаття – вугільні брикети (у Південній Кореї – мікросхеми), середня тривалість життя в Південній Кореї майже в півтора рази є більшою, ніж у КНДР.

Взагалі, збереження економічного домінування Південної Кореї над КНДР вважалось США надійною запорукою поступового відходу Північній Кореї від соціалістичного блоку та від конфронтації зі Сполученими Штатами до співпраці. Досягнення зазначеного ефекту передбачалося за рахунок демонстраційного ефекту економічних успіхів Південної Кореї, рівень життя в якій підтримувався на стабільно вищому, ніж у Північній Кореї рівні. Фактично, йдеться про те, що не лише Японія є стратегічним партнером США в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, а і Південна Корея, яка, незважаючи на те, що офіційно відповідного статусу не має, однак підтримується США, за висловом Державного секретаря США Р. Тіллерсона, "усіма доступними військово-політичними методами". У США при цьому чітко усвідомлюють, що ядерний шантаж КНДР насамперед впливає не на Китай або Росію, а саме на внутрішньополітичну ситуацію в Південній Кореї, громадяни якої мають відчувати захист від агресії з боку північного сусіда, бажано за рахунок розташованих уздовж узбережжя Жовтого моря американських військових кораблів. В адміністрації Д. Трампа з метою заспокоєння південнокорейських політиків прямо зауважують про те, що "дивляться на Корейський півострів через південнокорейські окуляри", а тому саме ставлення політичного керівництва Південної Кореї до можливого припинення або звуження санкцій є вирішальним для США та їхніх союзників у Європі.

Внутрішньополітична криза, що вразила Республіку Корея у 2016–2017 рр. на тлі загострення північнокорейської ядерної проблеми, вплинула на визначення південнокорейською елітою пріоритетів у внутрішній і зовнішній політиці. У зовнішній політиці, залишаючись лояльними американо-південнокорейському військовому союзу, представники демократичних партій налаштовані на пошук конструктивної взаємодії з Китаєм.

Пріоритети партії "Вільна Корея" близькі правоконсервативним цінностям. Зокрема, депутати цієї партії, залишаючись прихильниками союзу зі Сполученими Штатами, тяжіють до диверсифікованості зовнішньополітичних пріоритетів, зокрема і на користь країн-сусідів, серед яких Китай і Росія. У цьому сенсі відставка президента Пак Кин Хе помітно не позначилася на визнанні в політичних елітах важливості заявленого нею курсу на активізацію політики на "євразійському" напрямку. Для південнокорейської політичної еліти найважливішою проблемою є комплекс відносин із КНДР, серед яких наслідки перетворення останньої в ракетно-ядерну державу. У Південній Кореї створення КНДР зброї масового знищення викликає велике занепокоєння суспільства та правлячих еліт. У країні розпочалося розміщення американської системи ПРО ТНААД, що стало каталізатором нової Корейської кризи 2018 р. Однак немає консенсусу щодо необхідних подальших заходів і можливих шляхів остаточного розв'язання зазначеної проблеми. Діапазон обговорюваних рішень коливається від пропозиції створити власну атомну зброю до пом'якшення санкцій щодо КНДР. У "Спільній демократичній партії" Південної Кореї вважають, що єдино можливим на поточному етапі є курс на стримування північнокорейських ядерних амбіцій у поєднанні з можливістю підтримки діалогу із Пхеньяном за умови демонстрування їм готовності до компромісів. Партія Вільної Кореї схильна до рішучіших заходів, серед яких посилення санкцій та обмеження контактів із Пхеньяном. При цьому провідні парламентські партії виступають за координацію дій у врегулюванні північнокорейської кризи із США. Це не означає відсутності гострих дискусій щодо окремих актуальних питань безпеки й економічної співпраці, власне, зі Сполученими Шта-

тами. Наприклад, під час обговорення проблем, пов'язаних із розміщенням у Південній Кореї американської системи ПРО THAAD були виявлені різкі партійні розбіжності, окремі впливові у країні міністри висловили стурбованість, зокрема, через можливу негативну реакцію Китаю на появу в Південній Кореї американських ракет. Водночас у Національних зборах країни негативно сприйняли введення Китаєм обмежень на торгово-економічні та туристичні зв'язки між двома країнами як вираження невдоволення діями Сеула. У цьому зв'язку південнокорейський парламент у квітні 2017 р. ухвалив резолюцію, що засуджує подібну реакцію Пекіна на розміщення ПРО в Південній Кореї. У підсумку позиції партій щодо північнокорейського питання є майже ідентичними – вони зазвичай засуджують проведення ракетно-ядерних випробувань КНДР і містять заклики до керівництва КНДР повернутися на шлях діалогу, причому є розуміння низької ефективності економічних санкцій проти північнокорейського режиму, який в умовах фактичної зовнішньоекономічної блокади створив не лише ядерну зброю, а і широкий арсенал засобів її доставки на інші континенти Земної кулі. У цьому контексті 26 членів парламенту від опозиційної нинішньому президенту Мун Чже Іну партії "Вільна Корея" 31 серпня 2017 р. виступили з ініціативою ухвалення парламентом резолюції про ядерне озброєння Південної Кореї, "оскільки не можна дивитися скрізь пальці на ядерну монополію Північної Кореї". Від себе та від імені 26 своїх колег, депутат Вон Ю Чоль зазначив, що "тепер прийшов час відмовитися від безрезультатних санкцій, до використання яких ми постійно зверталися протягом останніх двадцяти років, і переглянути парадигму нашої політики безпеки для того, щоб захистити нашу територію та населення. Варто інформувати міжнародне співтовариство про ті надзвичайні обставини, у яких ми опинилися та заявити, що ядерне озброєння необхідне для забезпечення миру на Корейському півострові та самооборони". Хоча така позиція не є ні домінуючою в політичних, економічних або експертних колах, ні здатна впливати на практичні та законодавчі ініціативи в цій сфері, вона відображає настрої частини південнокорейського суспільства, стурбова-

ного нездатністю керівництва Республіки Корея та світових держав стримати зростання ракетно-ядерного потенціалу КНДР із використанням економічних санкцій, що розглядається на Півдні як пряма загроза безпеці країни. Президент Мун Чже Ін продовжує заявляти, що, незважаючи на останні акції Пхеньяна, він підтверджує бажання уряду країни і надалі працювати над розв'язанням існуючих проблем шляхом діалогу з Північчю, оскільки "санкції дійсно є не найкращим механізмом стримування, однак кращого ми не маємо".

Література

1. Medalia Jonathan. Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty: Background and Current Developments / Medalia Jonathan / Congressional Research Service. – 2009. – November 23.
2. Greimel Hans. North Korea threatens war over sanctions. Associated Press / Greimel Hans. – Archived from the original on October 11, 2006.
3. Seitz Russel. Commentary – Parody Physics Package? / Russel Seitz // Wall Street Journal. – Archived from the original on January 11, 2009. – Retrieved October 13, 2006.
4. Sanger David. Contrasting Views on North Korea Underscore Sensitivities and Lack of Evidence / David Sanger // New York Times. – Retrieved 9 October 2014.
5. Collins Graham P. Kim's Big Fizzle / Graham P. Collins // Scientific American Journal. – January 2007. – № 296 (1). – P. 18–28.
6. Paulus Andreas L. Security Council Resolution 1718 on North Korea's Nuclear Test: insights / Andreas L. Paulus, Jörn Müller // American Society of International Law. – 2006. – 10 (29). November 3.
7. United Nations Security Council Session 5551 Resolution S/RES/1718. Resolution 1718 (2006) [Electronic source] / ad. by the Security Council. – Access mode : <https://www.un.org/press/en/2006/sc8853.doc.htm>.
8. Security Council condemns nuclear test by Democratic People's Republic of Korea, United Nations [Electronic source]. – October 14, 2006. – Access mode : <https://www.un.org/press/en/2006/sc8853.doc.htm>.

9. Security Council imposes tougher sanctions on DPR Korea. UN News Centre [Electronic source]. – June 12, 2009. – Access mode : <https://foreignpolicy.com/2017/12/22/un-votes-for-new-sanctions-against-north-korea>.

10. Resolution 2087 (2013) [Electronic source] / ad. by the Security Council. – Access mode : [http://undocs.org/S/RES/2087\(2013\)](http://undocs.org/S/RES/2087(2013)).

11. Mitchell Ellen. Satellite images reveal North Korea upgrading unidentified missile base : report / Ellen Mitchell. – The Hill, 2018.

12. Joint Statement of President Donald J. Trump of the United States of America and Chairman Kim Jong Un of the Democratic People's Republic of Korea at the Singapore Summit / The White House. – Retrieved June 12, 2018.

13. Beauchamp Zack (January 31, 2018). Trump's South Korea ambassador pick opposed attacking the North. So Trump dumped him. This suggests that the administration is seriously considering ... a strike / Zack Beauchamp // The Vox / Archived from the original on January 31, 2018. – Retrieved February 1, 2018.

14. United Nations Security Council Resolution 2094, adopted unanimously on March 7, 2013, after recalling all previous relevant resolutions on the situation concerning North Korea, including resolutions 825 (1993), 1540 (2004), 1695 (2006), 1718 (2006), 1874 (2009), and 2087 [Electronic source]. – Access mode : [http://undocs.org/S/RES/2087\(2013\)](http://undocs.org/S/RES/2087(2013)).

15. The United Nations Security Council unanimously adopted [Electronic source] : Resolution 2270 on March 2. – 2016 2087. – Access mode : <https://www.un.org/securitycouncil>.

16. Security Council Strengthens Sanctions on Democratic Republic of Korea, Unanimously Adopting Resolution 2321 (2016) [Electronic source]. – Access mode : [http://www.un.org/ga/search/viewm_doc.asp?symbol=S/RES/2321\(2016\)](http://www.un.org/ga/search/viewm_doc.asp?symbol=S/RES/2321(2016)).

17. Resolution 2371 (2017) Adopted by the Security Council at its 8019 th meeting, on 5 August 2017 [Electronic source]. – Access mode : <http://unscr.com/en/resolutions/2371>.

18. The Central Bank of South Korea Review on DRNK [Electronic source]. – Access mode : <https://en.yna.co.kr/view/AEN20180720004700320>.

19. FAO Country Profile [Electronic source]. – Access mode : <http://www.fao.org/countryprofiles/index/en/?iso3=PRK>.

2.8. Міжнародні економічні санкції як фактор розвитку Ірану

Економіка Ірану впродовж десятиліть розвивається в умовах санкцій, однак за оцінками МВФ залишається другою країною регіону Близького Сходу, Північної Африки та Центральної Азії після Саудівської Аравії з рівнем ВВП у 2017 р. у 439,5 млрд дол США. За оцінками Світового банку цей показник у 2017 р. складав 454,1 млрд дол США [1, 2].

Міжнародні економічні санкції є складним елементом у відносинах між державами і часто перетворюються на основний інструмент зовнішньої політики, що може стати мотивом для розірвання існуючих взаємовідносин між ними.

Близький Схід – один із регіонів світу, де немає чіткого регіонального лідера, який задавав би тренди, домінував у політиці, економіці, культурі та релігії. Основне геополітичне регіональне протистояння за лідерство відбувається між Іраном і Саудівською Аравією. Для досягнення цієї цілі претенденти воюють між собою, але не безпосередньо, а через так звану "опосередковану" війну на території третіх країн.

Іран є державою, що має величезне стратегічне значення для Сполучених Штатів. Насамперед як одна з найбільших нафтовидобувних країн світу, що здатна безпосередньо впливати на динаміку світових цін на енергоносії, яка формує політичний клімат у регіоні. Завдяки своєму геополітичному розташуванню Ісламська Республіка Іран (ІРІ) спроможна контролювати Ормузьку протоку у Перській затоці і, за певних обставин, блокувати всі танкерні комунікації з регіону, який дає майже чверть світового видобутку нафти, спровокувавши тим самим, за необхідності, світову енергетичну кризу. З огляду на це американо-іранські відносини у цьому контексті є політико-економічним барометром, який значною мірою визначає статус США на міжнародній арені і впливає на їхній внутрішньополітичний розвиток.

Оцінюючи політику США щодо Ірану, окремі експерти та науковці називають її стратегією "стримування" на кшталт тієї, що використовувалась до Радянського Союзу під час холодної війни. Запропонував стратегію "стримування" на початку холодної

війни Дж. Кеннан у своїй статті про політику США щодо Радянського Союзу, що лягло в основу "доктрини Трумена" – зовнішньополітичної програми президента США Г. Трумена [4]. Також відносини США з Іраном та намагання стримувати Ісламську республіку у регіоні є об'єктом наукового дослідження аналітично-дослідницьких центрів США: Ради з міжнародних відносин, Інститут Брукінгса, Фонду Карнегі, Інституту миру, Центру стратегічних і міжнародних досліджень, Інституту Като, Корпорації РЕНД, Вашингтонського Інституту тощо.

Директор Центру із близькосхідної політики Інституту Брукінгса К. Поллак вважає, що основні засоби американської політики стримування ІРІ дещо відрізняються від тих, які описував Дж. Кеннан. Сучасні він поділяє на такі:

- дипломатичні зусилля, спрямовані на ізоляцію Тегерану і заручення підтримкою якомога більшої кількості країн, щоб допомогти Сполученим Штатам у стримуванні Ірану;
- санкції, щоб перешкодити Ірану стати економічним чи військовим регіональним лідером. Вони особливо зосереджені на запобіганні придбанню Іраном балістичних ракет або зброї масового знищення, особливо ядерної зброї;
- таємні операції для підтримки різних груп усередині Ірану, які у політичній та у військовій площині виступали проти режиму;
- "червоні лінії", встановлені як офіційно так і неофіційно, що призведуть до використання сили США у разі їх перетину Тегераном;
- розгортання військового потенціалу, зокрема американських військ уздовж Перської затоки, щоб захистити американських союзників та запобігти нападу Ірану [5, с. 210].

Уперше США ввели санкції проти Ірану в 1979 р., після інциденту із захопленням американського посольства в Тегерані. Тоді Вашингтон заборонив громадянам і компаніям США працювати в Ірані або створювати спільні підприємства з іранськими компаніями, включаючи нафтогазову галузь. Також були заморожені золоті запаси Ірану в американських банках.

Санкції були посилені через початок у 1980 р. ірано-іракської війни: Вашингтон заборонив міжнародним фінансовим інститутом видавати Ірану кредити, також стосовно Тегерана було введено збройне ембарго.

У 1996 р. США за звинуваченням у підтримці тероризму й екстремізму, а також у розробці зброї масового ураження послали санкції проти Ірану аж до повного ембарго на двосторонню торгівлю – нові обмеження поширилися також і на міжбанківську діяльність, експорт іранського обладнання в США й інвестиції в іранські компанії. Обмеження на роботу з Іраном тоді вперше торкнулися й енергетичних підприємств третіх країн, насамперед європейських.

На початку 2000-х рр. європейці намагалися домовитися з Іраном про обмеження його ядерної програми. Претензії міжнародної спільноти щодо Іранської ядерної програми зводилися до такого:

- Іран збагачував природний уран на своїй території до все більшого відсотка збагачення, а це – прямий шлях до накопичення ядерного матеріалу, який використовується для створення ядерної бомби.
- Іран відмовлявся припинити будівництво важководного реактора в Араку, що міг би мати здатність до виробництва значних кількостей іншого ядерного матеріалу – збройового плутонію, який також використовується для виробництва ядерних бомб.
- Іран розробляв і створював балістичні ракети, що здатні нести ядерні боеголовки та долетіти до Європи.
- Іран працював над створенням окремих елементів ядерної бомби.
- Іран відмовлявся надати інспекторам МАГАТЕ необмежений доступ до своїх ядерних об'єктів [7].

У відповідь США і Європа розробили нові санкції проти Ірану в Раді Безпеки ООН – усього із 2006 по 2010 р. були прийняті чотири резолюції. Насамперед вони стосувалися доступу Ірану до ядерних і ракетних технологій, а також до зброї. Вони також дозволили і навіть заохочували окремі держави накладати свої власні санкції проти Ірану в таких сферах, як енергетика, фінансові

послуги і транспорт. Зрештою, ці санкції призвели до суттєвого погіршення економічної ситуації в Ірані.

Процедура застосування економічних санкцій з боку ООН не відрізняється від застосування інших обмежувальних заходів організації, тобто має універсальну методика впровадження таких обмежень. Будь-яка держава чи група держав може звернутися до Ради Безпеки із проханням розглянути існуючу суперечку, що може завдати шкоди міжнародній безпеці та надати свої рекомендації чи вжити відповідні заходи. Однак такі заходи можуть набувати лише політичного, економічного або дипломатичного характеру, що виключає застосування різного роду військового втручання.

У 2010 р. Сполучені Штати посилили тиск на Іран і ввели вторинні санкції, змусивши іноземні компанії та банки піти з Ірану. Іранський експорт нафти суттєво впав протягом 2013–2015 рр. через санкції США і Європи, що сильно вдарило по економіці країни (табл. 2.9) та змусило Іран піти на поступки й укласти Спільний всеосяжний план дій (СВПД).

Таблиця 2.9. Динаміка ВВП Ірану

Рік	ВВП, млрд дол	Зміна, %
2006	270,33	
2007	361,77	30,12
2008	406,21	15,48
2009	410,56	1,07
2010	482,38	17,50
2011	577,21	19,66
2012	389,20	-32,57
2013	396,41	1,85
2014	423,41	6,81
2015	375,40	-11,34
2016	404,45	7,74
2017	431,92	6,79

Джерело: Світовий атлас даних. Іран. Економіка [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://knoema.ru/atlas/%D0%98%D1%80%D0%B0%D0%BD/%D0%92%D0%92%D0%9F>.

У 2015 р., коли було підписано Іраном СВПД зі світовою спільнотою (США, Великою Британією, Росією, Францією, Китаєм і Німеччиною), ядерну угоду заради зняття санкцій, економіка скоротилася на 11,34 %. У 2016 р., коли домовленість запроцювала і більшість обмежень були зняті, ВВП Ірану суттєво зріс, як видно з табл. 2.9, переважно за рахунок видобутку й експорту нафти та газу. Згодом цей ефект поширився й на інші галузі, і МВФ спрогнозував іранській економіці зростання на 6,1 % у 2017 р. [1].

У травні 2018 р. президент США Дональд Трамп оголосив про вихід Вашингтона із СВПД. На його думку, Іран не відмовився від планів зі створення ядерної зброї, веде агресивну зовнішню політику та підтримує терористичні рухи. Новий пакет містить санкції проти понад 600 іранських компаній і фізичних осіб. Вони спрямовані на банківський сектор, нафтову промисловість і транспортну галузь. Це відрізає Іран від зовнішніх ринків. Разом із попереднім пакетом санкцій, які зачепили валютний, автомобільний сектори і металургію, ці обмеження можуть стати найжорсткішими в історії.

Перша, "попереджувальна", частина обмежень набрала чинності у серпні 2018 р. і передбачала заборони:

- на продаж і передачу готівкових доларів Ірану;
- на торгівлю золотом та іншими дорогоцінними металами з Іраном;
- на угоди в іранських ріалах;
- на будь-які дії, пов'язані з випуском іранського державного боргу;
- на торгівлю алюмінієм, графітом, сталлю, вугіллям і програмним забезпеченням промислового призначення;
- на імпорт предметів розкоші, охоплюючи іранські килими та чорну ікру;
- на поставки пасажирських літаків до Ірану.

Друга, серйозніша хвиля санкцій, що містить обмеження на імпорт іранської нафти, запроцювала в листопаді.

Обмеження зачепили ключові галузі економіки цієї країни – нафтовидобувну і банківську. Фактично, це означає:

- заборону на операції в доларах для банків тих країн, які не скорочуватимуть закупівлі іранської нафти;

- санкції проти іранських портів і ключових галузей: енергетики, судноплавства та суднобудування;
- усі розрахунки іноземних банків припиняються із центробанком Ірану й уводиться заборона на доступ Ірану до валюти, яку він зберігає на зарубіжних рахунках [6]

США впевнені, що після введення санкцій експорт нафти з Ірану буде повністю припинений. Доходи від продажу нафти становлять 80 % іранського держбюджету.

Перспектива відновлення американських санкцій посилила економічну і фінансову кризу в Ірані. Національна валюта – ріал – з квітня 2018 р. знецінилася більш ніж удвічі. Центробанк падіння ріала пояснює це "змовою ворогів". Санкції позначаються і на темпах зростання економіки Ірану. Вони негативно впливають на експорт, знижують прямі іноземні інвестиції і приплив капіталу, а також ізолюють Іран від глобальної фінансової системи, відзначали експерти МВФ. У 2018/19 фінансовому році (21 березня – 20 березня) зростання економіки сповільниться до 4 % проти 4,3 % у 2017/18 фінансовому році, очікує МВФ. Що стосується видобутку іранської нафти, то санкції на ній не позначаються, обійти ембарго дозволить наділення приватних компаній правом експорту, вважає іранська влада [1].

У відповідь Іран загрожує обмежити світову торгівлю вуглеводнями, закрити для проходу кораблів Ормузьку протоку, і тим самим заблокувати всі поставки нафти з Перської затоки, якщо США відновлять санкції проти країни й обмежать експорт іранської нафти. Зараз Іран дозволяє користуватися своїми територіальними водами на добровільній основі.

У відповідь на санкції Іран у лютому 2019 р. створив власну криптовалюту. У співпраці із чотирма місцевими банками (Parsian Bank, Bank Pasargad, Bank Melli Iran і Bank Mellat) та компанією Ghoghnoos Ісламська Республіка Іран запустила криптовалюту, забезпечену золотом, під назвою RaуMon (перське слово "заповіт"). Криптовалюта також буде використовуватися на позабіржовій платформі криптовалют під назвою Iran Fara Bourse. Відомо, що спочатку випустять 1 млрд нових токенів, які будуть застосовуватися для токенизації активів фінустанов і зниження

негативних наслідків для економіки Ірану після від'єднання від міжбанківської системи SWIFT [2].

Захистити свої компанії від санкцій США має намір Євросоюз. У середині травня Європейська комісія задіяла так звану блокуючу постанову, що забороняє працюючим з Іраном європейським компаніям дотримуватися санкцій США. Європейська комісія затвердила оновлений Статут про блокування та мандат зовнішнього кредитування Європейського інвестиційного банку (ЄІБ) в межах заходів на захист європейських компаній проти санкцій США [9].

Статут про блокування забороняє особам ЄС дотримуватись екстериторіальних санкцій США, дозволяє компаніям відшкодувати збитки, завдані такими санкціями, від особи, яка їх накладає, і скасовує дію в ЄС будь-яких рішень іноземних судів на їхній основі.

Крім того, Єврокомісія запустила процес, який дозволить Європейському інвестиційному банку підтримувати інвестиції ЄС в Ірані [9].

Для забезпечення фінансових каналів між Іраном і Європою влади Франції, Великої Британії, Німеччини, Австрії та Швеції обговорюють відкриття рахунків Центробанку Ірану у своїх центральних банках. Індія також дала згоду на відкриття у країні відділення іранського банку.

Вашингтон мав намір змусити своїх союзників повністю припинити закупівлю нафти з Ірану до початку листопада 2018 р. Більш того, США хочуть змусити відмовитися від іранської нафти також Індію та Китай.

У 2010 р. Китай підтримав американські санкції проти Ірану і скоротив імпорт іранської нафти із цієї країни більш ніж на 25 %. Однак зараз Пекін вирішив не підтримувати відновлення Вашингтоном санкцій стосовно Ірану. Як найбільший імпортер іранської нафти (близько 540 тис. бар. нафти на добу), Китай пообіцяв збільшити імпорт іранських вуглеводнів. Індія також не приєднуватиметься до санкцій США проти Ірану і надалі імпортуватиме щодоби близько 500 тис. бар. іранської нафти. Росія

продовжить імпорт іранської нафти (100 тис. бар. нафти і нафто-продуктів на добу) у межах угоди "нафта в обмін на товари". При цьому КНР, Індія і РФ пробують використовувати у взаєморозрахунках національні валюти замість долара США, що практично зведе до нуля значення антиіранських санкцій США. Євросоюз також розпочав розробку колективних та індивідуальних форм торгівлі з Іраном, незалежно від долара США, з метою захисту дрібних і середніх європейських компаній від американських санкцій. Таким чином, у разі повного застосування американських санкцій, експорт іранської нафти може впасти в гіршому випадку на половину, але ніяк не до нуля, що дасть змогу "іранському режиму" вистояти і з часом зміцнити свої позиції, оскільки антиіранські санкції будуть дедалі більше негативно позначатися і на самих США, погіршуючи їхні відносини навіть зі своїми найближчими союзниками в Європі [8].

Іран експортує вже досить великі обсяги, які складно буде замістити. У квітні експорт досяг 2,62 млн бар. на добу, у травні новий рекорд – 2,7 млн, у червні – 2,61 млн. За даними на червень, у Китай, Індію, Японію та Південну Корею Іран імпортував загалом 1,8 млн бар. Іншими словами, на азійські країни припадає вже майже 70 % усього експорту [3].

Після скасування санкцій Іран почав активно нарощувати видобуток й експорт нафти. Завдяки доходам від нафти економіка почала розквітати. Тільки в першому кварталі нового іранського року (21 березня – 21 травня 2018 р.) доходи Ірану зросли майже на 60 % порівняно з минулим роком. При цьому доходи від нафти в країні збільшилися на 74 %.

Світовий банк у своїй останній доповіді "Economic Outlook Iran" прогнозує вищі темпи зростання іранської економіки в 2018–2019 рр., оскільки зростання інвестицій стає позитивним і прискорюється разом із більшою політичною та економічною стабільністю, після переобрання президента Хасана Роухані на другий чотирирічний термін у травні 2017 р.

У доповіді оцінюється зростання ВВП Ірану на рівні 3,6 % при постійних ринкових цінах у 2017 р. Оцінки на 2018 і 2019 рр. становлять 4 і 4,3 % за постійних ринкових цін.

Звіт Світового банку був опублікований через кілька днів після того, як МВФ спрогнозував, що реальний ВВП Ірану збільшиться на 3,5 і 3,8 % у 2017 і 2018 р., відповідно. У 2022 р. МВФ оцінює економічне зростання Ірану на рівні 4,1 %. У середньостроковій перспективі очікується, що іранська економіка буде відчувати помірне зростання, оскільки будуть використані резервні потужності в нафтовому секторі.

За даними Світового банку й МВФ, у 2016 р. в Ірані спостерігалось безпрецедентне зростання ВВП. Також слід зауважити, що показники цього зростання суттєво різняться у МВФ, Світового банку, Центрального банку Ірану та Статистичного управління Ірану, від 6,8 до 12,5 %. Ці відмінності пов'язують з різною методологією оцінки.

Таке зростання стало можливим переважно завдяки збільшенню видобутку нафти після скасування обмежень на продаж сирової нафти внаслідок зняття санкцій. Однак у міру того, як видобуток нафти досягне передсанкційного рівня, у цьому секторі не буде місця для зростання. Що стосується інших секторів економіки у 2017, 2018 і 2019 рр., то Світовий банк очікує, що сільськогосподарський сектор виросте на 4, 4,1 і 4,1 %; промисловий сектор на 4,6, 4,7 і 4,8 %; сектор послуг на 2,3, 3 і 3,4 %, відповідно (за постійних цін). У доповіді зазначено, що траєкторія зниження економіки також може призвести до подальшого тиску на ринок праці та зупинити останні досягнення у створенні робочих місць.

У звіті МВФ World Economic Outlook також передбачалося, що рівень безробіття в Ірані збільшиться з 11,8 % у 2017 р. до 12,8 % у 2018 р. і ще більше посилиться до 14,3 % у 2019 р. [11].

Світовий банк очікував, що рівень інфляції в Ірані досягне 11,5, 10,9 і 10,6 % у 2017, 2018 і 2019 рр., відповідно. МВФ прогнозував, що темпи інфляції в Ірані складуть 10,5 і 10,1 %, відповідно, у 2017 і 2018 рр. У 2022 р. фонд очікує, що інфляція опуститься нижче 10 % і становитиме 8,7 % [10].

Щоб уникнути ще більшого тиску з боку США, Іран має погодитися на розробку нової угоди. Вона, за задумом американців, буде охоплювати не тільки ядерну програму Тегерана, але й інші

аспекти зовнішньої та внутрішньої політики. Вашингтон наполягає на укладанні нової угоди. Основне завдання нового документа – перекрити Тегерану будь-які можливі шляхи до розробки власної ядерної зброї. У новій угоді Іран має взяти на себе зобов'язання виконувати 12 "основних вимог" США. У тому, що стосується ядерної програми, Іран серед іншого повинен "зупинити збагачення" урану і забезпечити "беззастережний доступ" до всіх об'єктів ядерної програми на всій території країни.

У відповідь Іранський МЗС склав свій список із 15 вимог до Вашингтона. Тегеран вимагає від США поваги до незалежності і суверенітету Ірану. США також слід відмовитися від політики "звернення до погроз або використання сили". Глава іранського зовнішньополітичного відомства закликав уряд США "відкрито визнати невинуваті і незаконні дії проти громадян Ірану в минулі десятиліття". Уряд США повинен припинити свою тривалу агресивну економічну політику протягом останніх чотирьох десятиліть проти Ірану, скасувати тиранічні, широкі та транскордонні санкції, що є грубим порушенням міжнародного права та діючих угод, і які завдають велику шкоду людям й іранській економіці. Також США зобов'язані взяти на себе відповідальність за свою військову агресію і втручання в регіон, включаючи Ірак, Афганістан і Перську затоку, вивести свої сили з регіону і припинити втручання [12].

Сучасні відносини між США і Іраном – це запрошення до нових перемовин з американської сторони. Санкції є проблемними, адже їх можуть відмовитися виконувати не тільки союзники, а й міжнародні організації та платіжні системи.

Література

1. Regional Economic Outlook: Middle East and Central Asia November 2018 [Electronic source]. – Access mode : [/https://www.imf.org/en/Publications/REO/MECA/Issues/2018/10/02/mreo1018](https://www.imf.org/en/Publications/REO/MECA/Issues/2018/10/02/mreo1018).
2. World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files [Electronic source]. – Access mode :

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=IR>.

3. Oil Market Report: Heeding the warnings [Electronic source]. – Access mode : <https://www.iaea.org/newsroom/news/2018/november/omr-heeding-the-warnings.html>.

4. Kennan G. The Sources of Soviet Conduct [Electronic source] / George Kennan // Foreign Affairs. – 1946. – July. – Access mode : <http://www.foreignaffairs.com/articles/23331/x/the-sources-of-soviet-conduct>.

5. The Iran primer: power, politics and U.S. policy / ed. Robin Wright. – Washington, 2010.

6. Жорсткі санкції США. Економіку Ірану паралізує [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://ua.korrespondent.net/world/4029373-zhorstki-sanktsii-ssha-ekonomiku-iranu-paralizuie>.

7. Чебан Олександр. Ядерна угода з Іраном: геополітичні та стратегічні наслідки для України [Електронний ресурс] / Олександр Чебан. – Режим доступу : <http://bintel.com.ua/uk/article/18-Iran-nuclear-deal-Ukraine>.

8. Волович Олексій. США – ІРАН: новий виток конфронтації [Електронний ресурс] / Олексій Волович. – Режим доступу : http://bintel.com.ua/uk/article/usa-iran_new_vitok.

9. Сайт Європейської комісії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://europa.eu/rapid/press-release_MEX-18-4085_en.htm.

10. Iran's Economic Outlook – October 2018 [Electronic source]. – Access mode : <https://www.worldbank.org/en/country/iran/publication/economic-outlook-october-2018>.

11. MF: Growth Prospects for Iran to Decline Over Sanctions [Electronic source]. – Access mode : <https://financialtribune.com/articles/economy-domestic-economy/94343/imf-growth-prospects-for-iran-to-decline-over-sanctions>.

12. La Politique extérieure des Etats-Unis en crise [Electronic source]. – Access mode : <http://en.mfa.ir/index.aspx?siteid=3&fkeyid=&siteid=3&pageid=36409&newsview=521164>.

2.9. Механізм економічних санкцій США проти Куби

Куба, яка із XVI ст. була іспанською колонією, у кінці XIX ст. потрапила під вплив США. У 1898 р., коли боротьба кубинського народу за незалежність наближалася до успішного завершення, американці оголосили Іспанії війну. За умовами Паризького мирного договору, підписаного 10 грудня 1898 р., іспанці відмовилися від претензій на Кубу.

1 січня 1899 р. США встановили на острові режим військової окупації. Під їхнім тиском у прийняту на Кубі в 1901 р. конституцію як доповнення була внесена "поправка Платта", що давала можливість американцям втручатися у внутрішні справи кубинців аж до збройної інтервенції. Після проголошення 20 травня 1902 р. Кубинської Республіки американські війська покинули острів. Укладений у тому ж році договір про "взаємне сприяння" надав США односторонні переваги на кубинському ринку.

У лютому 1903 р. Куба і США уклали угоду про оренду американцями на необмежений термін територій для створення військово-морської бази в бухті Гуантанамо. 22 травня 1903 р. країни підписали Постійний договір про кубино-американські відносини, який закріпив положення "поправки Платта". Спираючись на нього, озброєні сили США неодноразово вторгалися на Кубу (1906–1909, 1912, 1917–1922).

29 травня 1934 р. Куба і США підписали новий договір, який скасував дію "поправки Платта". Тим самим американці втратили право на військову інтервенцію на острів. Однак чинними залишилися всі інші досягнені раніше угоди, зокрема що стосуються бази в Гуантанамо. 10 березня 1952 р. на Кубі був здійснений військовий переворот. За підтримки США владу захопив генерал Фульхенсіо Батіста (у 1933–1940 рр. – фактичний глава держави, у 1940–1944 рр. – президент Куби). Він встановив на острові жорсткий диктаторський режим. У 1956 р. в країні почалася партизанська війна під керівництвом Фіделя Кастро, що завершилася перемогою революційних сил 1 січня 1959 р.

Незважаючи на те, що вже 7 січня 1959 р. Вашингтон визнав новий кубинський уряд, відносини між країнами різко погіршилися. Невдоволення американців викликала як внутрішня політика кубинської влади, що супроводжувалася націоналізацією власності громадян і компаній США, так і встановлення тісної співпраці з СРСР.

Економічне ембарго США щодо Куби почало оформлятися з 1960 р. (див. табл. 2.10). Так Вашингтон відповів на примусову націоналізацію Кубою нафтопереробних заводів, що належали громадянам Сполучених Штатів (вона була проведена без виплати компенсацій). 6 липня 1960 р. американський президент Д. Ейзенхауер підписав закон про припинення закупівель кубинського цукру, який був основою експорту карибської країни в США. 19 жовтня 1960 р. США запровадили режим ембарго стосовно Куби. Під заборону опинилися поставки на острів будь-яких товарів, за винятком медикаментів і продуктів харчування. 3 січня 1961 р. США розірвали дипломатичні відносини з Кубою. 16 квітня 1961 р. Фідель Кастро оголосив про соціалістичний характер кубинської революції. На наступний день почалося збройне вторгнення на острів кубинських емігрантів у складі 1,5 тис. осіб, підготовлених й екіпірованих США. Вони висадилися в бухті Кочинос в районі Плайя-Хірон з метою повалення революційного уряду, однак протягом 72 год були розгромлені кубинськими військами.

4 вересня 1961 р. конгресом США був ухвалений закон "Про іноземне сприяння", що регулює взаємовідносини з іншими країнами. Він поставив під заборону американську допомогу Кубі, а також будь-якій країні, яка надає підтримку кубинському уряду. 31 січня 1962 р. Організація американських держав під тиском США виключила Кубу зі своїх членів. 3 лютого 1962 р. президент США Джон Кеннеді заявив про введення повного ембарго на торгівлю з Кубою.

**Таблиця 2.10. Основні статuti США,
що встановлюють положення ембарго**

Рік	Назва	Основний зміст
1962	<i>Акт про зовнішню допомогу</i>	Акт про зовнішню допомогу (FAA) уповноважує президента встановити загальний ембарго всієї торгівлі між США та Кубою. Він був процитований президентом Кеннеді, коли він уперше ввів ембарго в 1962 р.
	<i>Акт про торгівлю з ворогом</i>	У 1962 р. було внесено зміни до Акта "Про торгівлю з ворогами" (TWEA) 1917 р., щоб розширити повноваження президента щодо введення ембарго на подорожі та торгівлю з Кубою.
1992	<i>Акт про демократію Куби</i>	Акт про демократію Куби (CDA) забороняє іноземним філіям компаній США торгувати з Кубою. Він також встановлює "правило 180 днів".
1996	<i>Акт Хелмса – Бертона</i>	Акт Хелмса – Бертона або Лібертаду (Кубинська солідарність за свободу та демократію) окреслює плани допомоги демократії Кубі, якщо вона розпочне демократичний перехід. Він також кодифікує ембарго на постійне законодавство, включаючи правила кубинського контролю активів, що діють у Департаменті казначейства. Це заважає президенту в односторонньому порядку скасувати ембарго без схвалення Конгресу, доки Куба не задовольнить певні демократичні умови.
2000	<i>Акт про реформу торговельних санкцій та експортне розширення</i>	Акт про реформу торговельних санкцій та експортне розширення (TSRA) дозволяє експорт деяких сільськогосподарських, фармацевтичних і медичних виробів до Куби, але передбачає, що ці операції повинні бути сплачені готівкою заздалегідь, фактично забороняючи приватне фінансування для експорту на Кубу. Він також обмежує туристичні поїздки на Кубу.

Джерело: складено автором.

Побоюючись спроби чергової інтервенції, Фідель Кастро прийняв пропозицію уряду СРСР про розміщення на острові радянських балістичних і крилатих ракет із ядерними боеголовками. 22 жовтня 1962 р. розпочалася Карибська криза, що поставила світ на межу ядерної війни. США і СРСР, головні учасники протистояння, протягом декількох днів змогли дипломатичним шляхом урегулювати суперечності. СРСР погодилися на демонтаж радянських ракет. США, зі свого боку, дали гарантії ненападу на Кубу. 1 вересня 1977 р. у Гавані і Вашингтоні при посольствах Швейцарії відкрилися секції інтересів Куби і США. Таким чином були встановлені двосторонні відносини на консульському рівні. У 1982 р. США внесли Кубу до списку країн, які підтримують міжнародний тероризм. Тоді Білий дім заявив, що кубинський уряд намагався "сприяти збройній революції в Латинській Америці за допомогою організацій, які використовують терористичні методи". У зв'язку із цим Гавана позбулася економічної допомоги з боку США, а також ускладнився її доступ до кредитів Світового банку й інших міжнародних інституцій.

Ембарго стало повноцінною блокадою. За його умовами громадянам Сполучених Штатів й американським компаніям заборонялася торгівля з Кубою і здійснення грошових переказів. Відвідування Куби також стало для американців незаконним. Нарешті, Сполучені Штати заборонили кубинський імпорт, за винятком продовольства і медикаментів. Торгова палата США оцінює, що ембарго коштує економіці США 1,2 млрд дол щорічно, а Куба посилається на власні збитки в розмірі 753,69 млрд дол США².

Після розпаду СРСР в 1991 р. на Кубі почалася гостра економічна криза, що супроводжувалася нестачею продовольства. У цих умовах, розраховуючи, що внутрішнє невдоволення вилетіть в повалення комуністичного уряду на Кубі, США двічі посилювали ембарго стосовно острова. Акт Торрічеллі (1992) й акт Хелмса – Бертона (1996) надали блокаді екстериторіальний характер, поширивши режим санкцій на неамериканські компанії, які співпрацюють з Кубою.

---

² <https://www.engagecuba.org/embargo/>

28 жовтня 2000 р. президент США Білл Клінтон підписав закон, що послабив економічну блокаду острова. На Кубу було дозволено поставляти американські медикаменти і продукцію сільськогосподарства. Однак банки США не отримали право надавати кредити для здійснення цих закупівель. У лютому 2005 р. казначейство США оголосило про нові обмеження – поставки повинні оплачуватися заздалегідь і готівкою.

Перегляд відносин Сполучених Штатів та Куби розпочався у 2009 р., коли на пост президента США обрали Барака Обаму. 3 червня 2009 р. було поновлено членство Куби в Організації американських держав.

У грудні 2014 р. Сполучені Штати заявили про намір відновити дипломатичні відносини з Кубою, які були розірвані у 1961 р. З моменту настання розрядки частину обмежень було вже знято. Наприклад, оголошені наприкінці грудня 2014 р. передбачали дозвіл для громадян США на відвідування Куби.

У 2015 р. Міністерство торгівлі США в офіційному порядку ослабило санкційний режим стосовно Куби. Відповідно до рішення відомства, громадяни США, зокрема, отримали змогу використовувати на Кубі кредитні карти, а американські компанії – експортувати різну комп'ютерну й іншу техніку. Фінансові установи США отримали дозвіл на відкриття рахунків на Кубі для полегшення проведення дозволених транзакцій. Також було підвищено верхній ліміт для сум грошових переказів із США на Кубу із 500 до 2 тис. дол США. Крім того, американці отримали змогу вивозити з Куби товари на суму 400 дол зі збереженням ліміту в 100 дол на алкоголь та сигари. Послаблення торкнулися й отримання дозволів для поїздок на Кубу, проте заборона на візит до країни в туристичних цілях залишилася чинною.

Імовірно зміни у структурі торгівлі Сполучених Штатів та Куби внаслідок усунення санкцій проаналізувала Комісія з міжнародної торгівлі США. Для розрахунків представники комісії використали гравітаційну модель та дані про торгівлю країн у 2005–2015 рр. За результатами дослідження, серед секторів економіки США, які вигравали від зняття санкцій проти Куби, були сільське господарство, послуги та сектор промисловості. Дослі-

дження показувало, що ефекти для сільського господарства довгострокові і можуть бути досягнуті в найближчому майбутньому після зняття санкцій, тоді як промисловість та сектор послуг Сполучених Штатів, найімовірніше, зможуть відчувати зростання експорту до Куби лише у довгостроковій перспективі [2].

У 2014 р. США заявляли про ймовірне збільшення взаємної торгівлі країн з Кубою до 6 млрд дол. Таке збільшення мало відбутися внаслідок зміни курсу економічної політики країн. Однак за даними U.S. Census Bureau за два роки (2014–2016 рр.) Сполучені Штати експортували до Куби товарів на суму лише 380 млн дол. Відсутність значного прогресу у збільшенні обсягів експорту США можна пояснити низкою бюрократичних процедур, зокрема, пов'язаними з процесом отримання ліцензій на ведення бізнесу, з яким підприємці зі Сполучених Штатів зіштовхуються на Кубі [1].

У 2016 р. США були одним з основних постачальників продуктів харчування та сільськогосподарської продукції до Куби. Крім того, Сполучені Штати експортували до Куби значні обсяги ліків і медичних виробів. Обсяг грошових переказів із США до Куби у 2016 р. становив 3 млрд дол і відігравав важливу роль в економіці Куби. За час дії санкцій з Куби емігрувало понад 2 млн осіб, 86 % із яких переїхали до США.

Економічне ембарго США мало значний вплив на структуру торгівлі Куби. З ЄС відбувається 30 % зовнішньої торгівлі країни. Три основних експортних партнери Куби – ЄС, Росія та Венесуела. Куба переважно експортує цукор, нікель, тютюн, ліки та продукти риболовлі. Імпортує Куба зазвичай мінеральні палива та мазут, машини, електричне й електронне обладнання, зернові культури та транспортні засоби. Країна прагне збільшити місцеву продукцію та, таким чином, скоротити імпорتنний рахунок [3].

Незважаючи на ініціативи про поліпшення стосунків із США, економічне ембарго США щодо Куби продовжує діяти. Символічним початком експорту Куби до США стала угода про постачання 40 т деревного вугілля на суму 17 тис. дол, яку підписали кубинські компанії CubaExport та Coabana Trading 5 січня 2017 р. Угода стала можливою завдяки президентським указам Барака Обами.

2017 р. знову відзначився погіршенням дипломатичних та економічних відносин США і Куби. У червні 2017 р. Дональд Трамп скасував односторонню угоду адміністрації Барака Обами з Кубою. У його заяві йшлося про те, що ембарго США щодо Куби буде збережено, туризм із США на Кубу буде заборонений. При цьому круїзи американських компаній із заходженням на Кубу збережуться, але і в цій сфері буде більше обмежень. У вересні 2017 р. президент США Дональд Трамп підписав меморандум, відповідно до якого санкції проти Куби було продовжено до 2018 р. У вересні 2018 р. Дональд Трамп видав указ про збереження ембарго стосовно Куби ще на рік (до вересня 2019) з подальшою можливістю пом'якшити санкції. Однак уже в листопаді 2018 р. Держдепартамент США анонсував посилення санкцій США стосовно Куби. Із 15 листопада 2018 р. Держдепартамент США вніс 26 юридичних осіб Куби до обмежувального списку. З особами, що належать до цього санкційного списку, громадянам США заборонено здійснювати будь-які прямі фінансові транзакції. Такі дії США пояснює посиленням заходів безпеки і намаганням перешкодити залученню коштів кубинськими військовими, розвідкою та службою безпеки. До останнього списку санкцій, крім Куби, потрапили також Венесуела та Нікарагуа.

Загалом стосунки США та Куби останнім часом характеризуються турбулентністю. Дослідження доводять ефективність скасування санкцій для економік обох країн. Водночас така ефективність не може бути досягнута через низку бюрократичних ускладнень з боку Куби та непослідовність зовнішньоекономічної політики з боку США.

Література

1. U.S. Diplomacy of State Diplomacy in Action. U.S. Relations With Cuba [Electronic source]. – Access mode : <https://www.state.gov/u-s-bilateral-relations-fact-sheets>.
2. Overview of Cuban Imports of Goods and Services and Effects of U.S. Restrictions. United States International Trade Commission [Electronic source]. – Access mode : <https://www.usitc.gov/publications/332/pub4597.pdf>.

3. Cuba: Economic and Political Overview [Electronic source]. – Access mode : <https://www.nordeatrade.com/en/explore-new-market/cuba/trade-profile>.

4. Cuba's Economic Reintegration Begin with the International Financial Institutions [Electronic source]. – Access mode : http://publications.atlanticcouncil.org/uscuba/CUBAIFI_0709_DP.pdf.

2.10. Математичне моделювання впливу міжнародних економічних санкцій на національні економіки

Процеси глобалізації світогосподарських процесів у сучасному світі спричиняють активізацію в системі міжнародних відносин нових економічних механізмів впливу на політику та поведінку уряду деякої держави або групи держав, яка діє в інтересах суспільної безпеки. Аналіз таких механізмів впливу є важливим напрямом дослідження сучасних міжнародних економічних відносин. Застосування міжнародних економічних санкцій і дискусії про їхню ефективність та масштабність втрат перебуває нині в центрі міжнародної політики.

Механізм міжнародних економічних санкцій – це система принципів, форм методів та інструментів її забезпечення з метою примусу країн – учасниць світової спільноти привести свою поведінку та дії стосовно інших країн у відповідність із нормами міжнародного права. Міжнародні політично вмотивовані економічні санкції на сучасному етапі розвитку світової економіки стають одним із важливих інструментів впливу на міжнародну конкурентоспроможність держав і міжнародну торгівлю.

У засобах масової інформації висловлюється доволі багато думок щодо впливу міжнародних санкцій на економічний розвиток національних економік. Дискусії про ефективність введення санкцій та ефекти втрат постійно перебувають у центрі міжнародної політики. Аналітики дають порівняльні оцінки економічних і політичних втрат для країн від запровадження міжнародних санкцій.

Проведемо аналіз впливу міжнародних економічних санкцій на динаміку економічного розвитку Російської Федерації та Ірану методами економіко-математичного моделювання.

Міжнародні економічні санкції проти РФ були запроваджені більшістю країн Заходу поетапно. У березні 2014 р. політичні й економічні санкції ввели ЄС і США, Канада, Японія, Норвегія, Швейцарія, Австралія, Нова Зеландія та інші, загалом 41 країна, а також Парламентська Асамблея Ради Європи. Санкції були націлені на припинення агресії Росії проти України. Перший етап стосувався адресних санкцій щодо окремих юридичних і фізичних осіб й обмеження співпраці. На другому етапі відбулися обмеження на постачання окремих видів технологій і секторальні санкції, що були спрямовані на економіку загалом та окремі її сфери. На третьому етапі санкції були посилені та націлені на широке коло учасників фінансового сектора, нафтової галузі, оборонної індустрії, продукції подвійного призначення та російських технологій. Уведення міжнародних політичних та економічних санкцій проти РФ негативно позначилося на динаміці економічного розвитку країни.

За інтенсивністю розвитку міжнародних економічних зв'язків слідує поглиблення світової глобалізації, що, зі свого боку, пов'язує між собою національні економіки й економіки цілих регіонів світу. І якщо в якійсь країні починаються економічні проблеми або збройні конфлікти, то країни-сусіди та країни-партнери такої держави можуть відчувати ці проблеми на своїх економіках. За своїм характером введені санкції були схожі на санкції проти Ірану. Основною метою введення міжнародних санкцій було стримування дій уряду Російської Федерації для погашення конфлікту на території України та забезпечення європейської безпеки

Основним макроекономічним показником ефективного впливу міжнародних економічних санкцій на економіку РФ є темпи зростання ВВП. Застосування методів економіко-математичного моделювання надає змогу отримати відповідь на питання: "який вплив міжнародні економічні санкції здійснюють на динаміку темпів зростання або падіння ВВП?".

Для побудови математичної моделі використали метод множинної регресії. Для аналізу результативною ознакою було обрано темп зростання ВВП (Y), а факторними ознаками: інвестиції в РФ (X_1), чистий відплив капіталу (X_2), ціни на нафту (X_3) та їхнє падіння (X_4) за 2013–2017 рр. Для описання цієї залежності було побудовано математичну модель множинної регресії:

$$Y = 0,0082X_1 + 0,0007X_2 + 0,0837X_3 + 0,0727X_4 - 8,96.$$

Побудована модель є адекватною, оскільки коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,9356$. Аналізуючи математичну модель, можна зробити висновок, що серед усіх показників, які обумовлюють зміни темпів зростання ВВП, найбільше на темпи зміни ВВП впливають такі фактори: ціни на нафту і їхнє падіння та інвестиції в економіку РФ. Причому динаміка цін на нафту здійснює більший вплив на економічний розвиток РФ, ніж падіння рівня інвестицій, а тому можна зробити висновок, що це є прямим наслідком запровадження міжнародних економічних санкцій. З іншого боку, динаміку цін нафту та їхнє падіння можна розглядати як складові механізму міжнародних економічних санкцій, що підсилюють його.

Для оцінки ефекту впливу санкцій на економіку РФ слід відмітити, що у відносно короткій проміжок часу поряд з уведенням міжнародних санкцій з боку ЄС, США та інших західних країн відбувся обвал цін на нафту на світовому ринку з 1 червня 2014 р. зі 112,36 дол за барель нафти марки Brent (до її ціни прив'язана ціна експорту суміш російської сирової нафти Urals, яка експортується до Європи) до 31 грудня 2016 р. до 56 дол за барель. Оскільки традиційно ціна на нафту прив'язана до ціни на природний газ, то відбувся й обвал цін на експортний газ із середньої ціни у 382 дол за тис. куб. метрів для країн ЄС у 2013 р. до 147,2 дол у березні 2016 р., що призвело до значної девальвації російського рубля із 33,9 руб за 1 дол на 1 червня 2014 р. до 75 руб на 1 січня 2016 р.

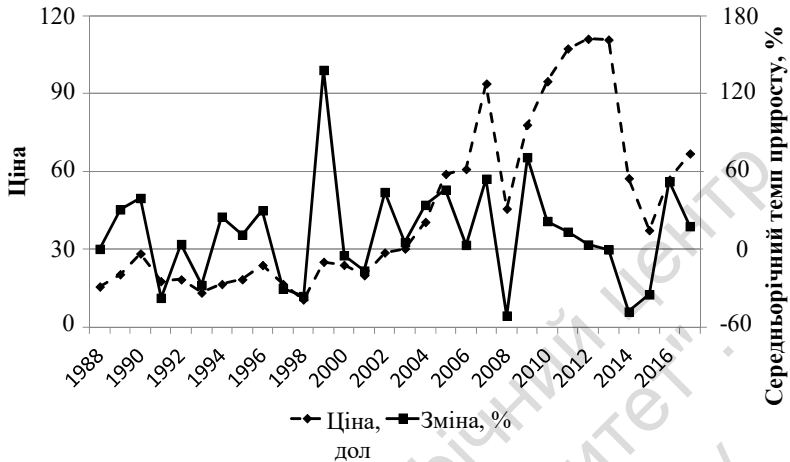

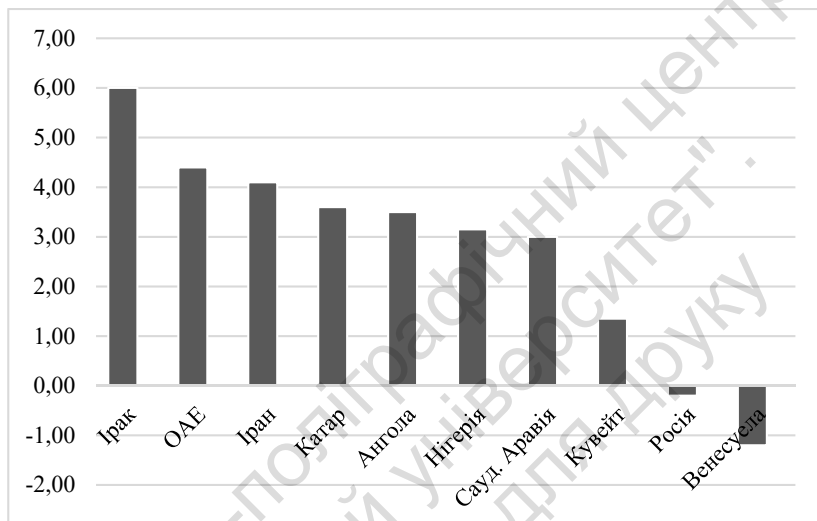
Рис. 2.10. Динаміка цін на нафту Brent

Джерело: Investing.com.

На рис. 2.10 показано динаміку цін на нафту. За оцінками експертів, цей фактор справив найсильніший вплив на російську економіку. Однак більшість експертів сходяться на тому, що лише 10 % впливу можна віднести на санкції, а 90 % – на обвал цін на нафту. Є дві причини, що зумовили цей ефект, і вони зовсім не залежать від ЄС і навіть від США, на яких Росія намагається перекинути свої проблеми. Перша причина полягає в тому, що обвал цін на нафту мав циклічний характер, а друга – в економіці Росії деформована сировинно-енергетична структура.

Про негативний вплив сировинно-енергетичної структури економіки Росії свідчить порівняння динаміки її розвитку з іншими країнами – найбільшими експортерами нафти, на які припадає до 60 % світового експорту нафти. У цій групі країн Росія, слідом за Венесуелою, має найгіршу динаміку ВВП (рис. 2.11). Прогнози щодо перспектив Росії на світовому нафтогазовому ринку теж дуже невтішні. Це зумовлено виходом на ринок нових гравців (Іран, Ірак, Лівія, Нігерія, США тощо) з потужним потенціалом якісних і недорогих енергоносіїв. Це ж стосується і цін на

нафту. Прогноз цін до 2020 р., ураховуючи початок спадного нафто-цінового циклу та посилення енергоконверсії, дуже скромний – 45–60 дол/бар. Проте для збалансування бюджету Російській Федерації потрібна ціна 80 дол/бар., оскільки собівартість російської нафти значно вища, ніж у країнах арабського світу.

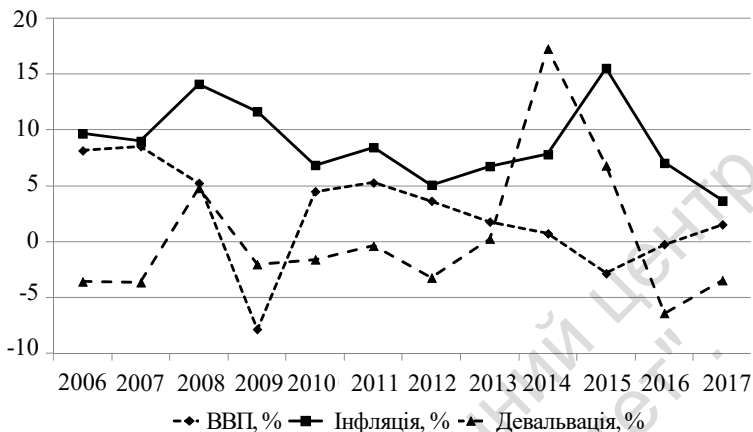

Рис. 2.11. Середньорічний ВВП країн – експортерів нафти, 2013-2016 рр., %

Джерело: Investing.com.

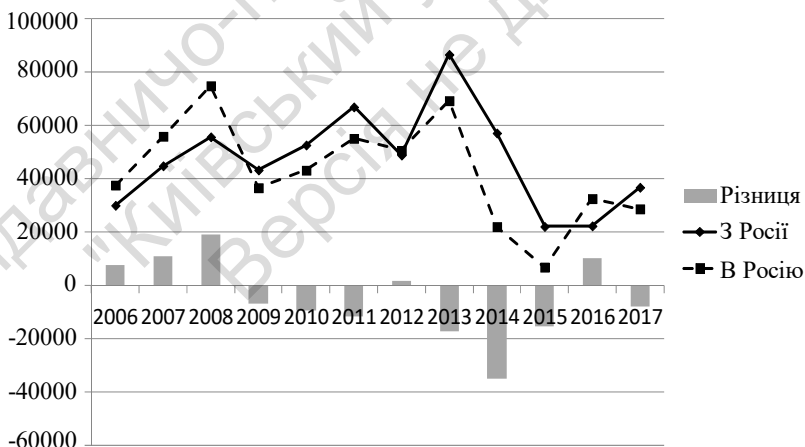
На рис. 2.12 показано динаміку зростання (падіння) основних макроекономічних показників РФ. Аналізуючи графіки, можна прийти до висновку, що міжнародні економічні санкції спричинюють негативний вплив на економіку РФ, і це буде мати негативні наслідки у середньостроковій перспективі. Статистичний аналіз свідчить, що ситуація в економіці Росії суттєво погіршилась. У 2015–2016 рр. упали всі основні макроекономічні показники. ВВП зменшився на 3,9 %, інфляція досягла 12,9, а девальвація рубля – 60 %.

Рис. 2.12. Динаміка основних макроекономічних показників Росії
 Джерело: Investing.com.

Крім того, було істотно обмежено доступ РФ до фінансових ринків розвинених країн, оскільки санкції підривають довіру інвесторів, обмежують залучення інвестицій, призводять до інфляції, відпливу капіталу та девальвації валюти (рис. 2.13).

Рис. 2.13. Динаміка обсягів інвестицій "з" та "в" Росію, тис. дол
 Джерело: Investing.com.

На рис. 2.14 показано динаміку індексів фондового ринку. Фондовий ринок Росії просів удвічі, але у 2016 р. дещо стабілізувався. Це стало результатом того, що у зазначений рік уперше після введення санкцій Росія випустила доларові облігації. Проте західні та азіатські банки в розміщенні участі не взяли. Для того, щоб знайти достатню кількість інвесторів, запропонували високу дохідність (відсоток) та продовжили термін розміщення. Планували залучити близько 3 млрд дол, але коли розміщення нарешті сталося, то біржі не виявили жодного інтересу. З огляду на це динаміку індексів фондового ринку та їхнє падіння можна розглядати як складову механізму міжнародних економічних санкцій, що підсилює його.

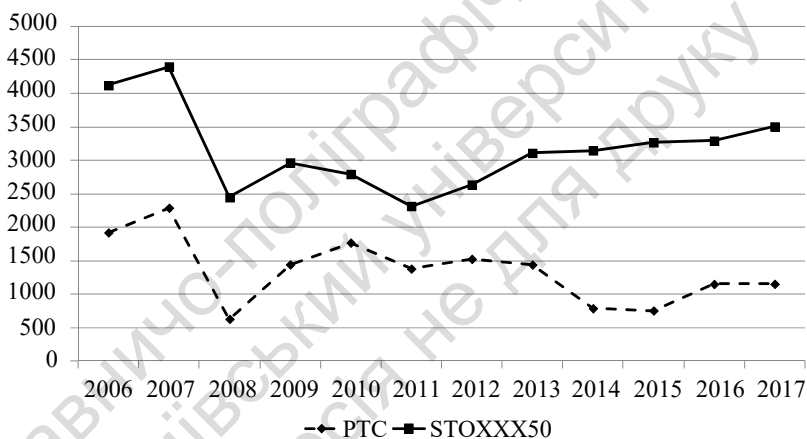

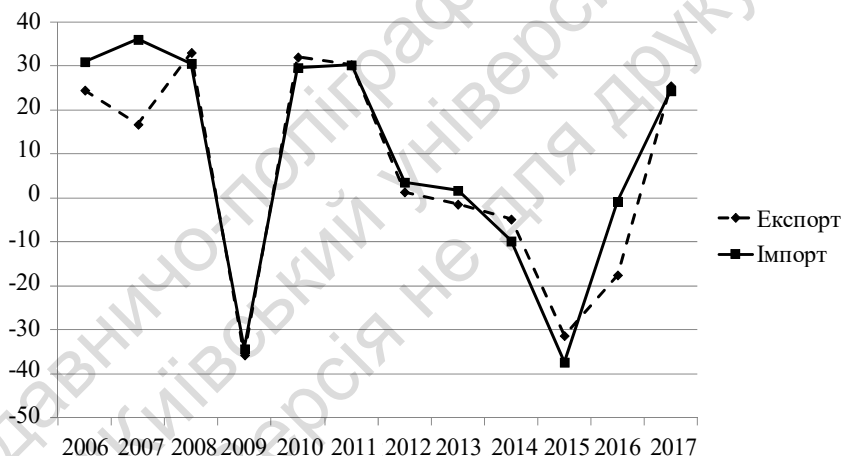
Рис. 2.14. Динаміка індексів фондового ринку

Джерело: Investing.com.

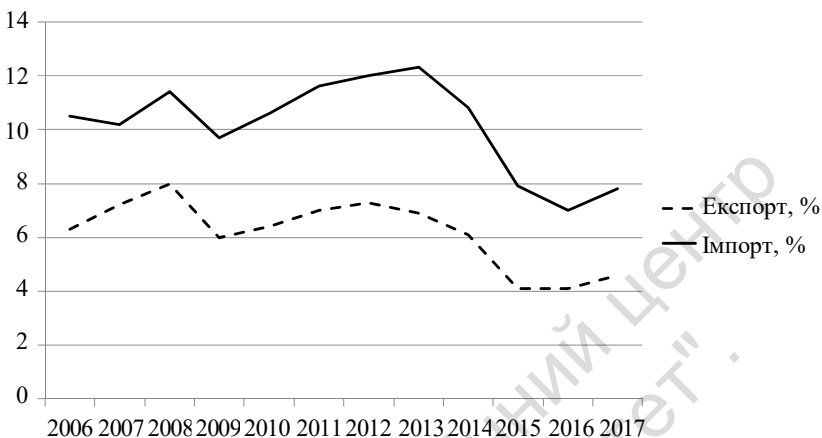
До того ж, цікавим є питання: якої фактичної шкоди принесли санкції європейській економіці загалом та наскільки важливий насправді російський ринок для зовнішньої торгівлі ЄС? Вплив санкцій через зовнішню торгівлю на російську економіку формально виявився доволі відчутним.

На рис. 2.15 та 2.16 показано динаміку частки Росії в експорті та імпорті ЄС. Відбувається зменшення частки експорту (2014–2018) на 24,5 % та зменшення частки імпорту (2014–2018) на 27,8 %. Отже, європейська зовнішня політика є досить диверсифікованою, і вплив на неї "російського фактору" несуттєвий. З огляду на це можна зробити такі висновки:

- російський ринок навіть на своєму піку у 2013 р., коли ціна на нафту була вищою за 100 дол/бар., а рубль був відносно сильним, мав обмежену важливість для ЄС;
- частка РФ у торгівлі ЄС скоротилася через сукупний вплив падіння цін на нафту, західних санкцій, а також інших наслідків агресії Кремля проти України, її кампанії в Сирії, зіткнення з Туреччиною та різних інших економічно згубних дій.

Рис. 2.15. Щорічне зростання (падіння) обсягів експорту та імпорту, Росія, % [15]

Рис. 2.16. Динаміка частки Росії в експорті та імпорті ЄС [15]

Аналітики Bloomberg Economics оцінили втрати російської економіки від західних санкцій. Нове дослідження показало, що внаслідок політичних та економічних санкцій РФ втратила 6 % зростання за чотири роки (2014–2018) через санкції США і Євросоюзу, уведені з 2014 р., після приєднання Криму до РФ. Моделювання Bloomberg також показує, що в довгостроковій перспективі санкції продовжать чинити несприятливий вплив на економіку Росії [6].

З урахуванням усіх негативних факторів, за оцінками економістів, ВВП Російської Федерації виявився меншим на 10 %, ніж це можна було прогнозувати в кінці 2013 р. Крім санкцій, негативний вплив на економіку країни мало падіння цін на нафту, загальний спад інтересу інвесторів до ринків, що розвиваються. Сповільнені темпи зростання підтверджують те, що санкції мають довгостроковий негативний ефект на російську економіку.

Водночас економісти зауважують, що, хоча каральні заходи і чинять тиск на РФ, усе ж вони не викликали того шоку, який міг чекати інші країни, оскільки російська фінансова влада здійснює політику накопичення резервів для стабілізації економіки.

При цьому експерти Bloomberg припускають, що тиск списку санкцій, найімовірніше, завадить планам російської влади прискорити темпи зростання ВВП понад 3 % до 2021 р. За оцінками С. Джонсона таке зростання можливе, але воно не буде стійким без різкого підвищення продуктивності праці [6].

У 2014 р. економічне зростання в РФ сповільнилося до 0,7 %, у 2015 зниження становило 2,5, у 2016 – 0,2, а із 2017 р. зростання відновилося і досягло 1,55 %. За підсумками 2018 р. російський уряд очікує економічне зростання на рівні 1,8 %, а до 2021 – його прискорення до темпів понад 3,1 % (див. дет., напр., [4]).

Через загострення подій у Керченській протоці й Азовському морі Рада Євросоюзу ухвалила рішення продовжити санкції проти РФ до 31 липня 2019 р. Рішення продовжує обмеження ЄС на ведення бізнесу з російськими банківським, фінансовим та енергетичним секторами. Дія поточних обмежувальних заходів ЄС закінчувалася наприкінці січня. Раніше офіційний Рим неодноразово заявляв про наміри заблокувати продовження санкцій у попередньому обсязі. Проте іншим лідерам ЄС вдалося переконати італійське керівництво змінити думку. Запекочення ЄС ситуацією в Азовському морі пов'язане не лише із захопленням українських моряків, але і з тривалим ускладненням руху кораблів, зокрема, і під прапорами країн ЄС. Таким чином ЄС і НАТО дали потужну відповідь на загострення ситуації, щоб забезпечити міжнародний доступ до Азовського моря [1].

Для США, на відміну від Євросоюзу, головне питання стоїть не так у збереженні раніше введених санкцій проти РФ, як у розширенні санкцій, пов'язаних із її агресією проти України. Одними з найбільш відчутними стали американські санкції 2018 р. прийняття закону "Про протидію супротивникам Америки за допомогою санкцій" (CAATSA) (див. дет., напр., [6]). Лише за кілька днів капіталізація російського ринку акцій за день знизилася на 7 %, що в абсолютному вимірі відповідає 2,7 трлн руб (42,5 млрд дол). У банківському секторі Росія втратить 80–100 млрд руб (орієнтовно в 1,5 млрд дол). А розмір капіталу російських олігархів за тиждень упав на 16 млрд дол.

Незважаючи на оптимістичні прогнози провладних економістів та політичну пропаганду урядом РФ, уведені міжнародні санкції негативно вплинули на динаміку економічного розвитку РФ, що виразилося в падінні курсу рубля, зростанні державного боргу та бюджетного дефіциту. За відсутності доступу до західних кредитних ресурсів та технологій постраждали фінансовий і нафтогазовий сектори. Наприклад, кількість фінансових установ за останні три роки скоротилася на третину. Через значну девальвацію національної валюти й обвал цін на енергоносії на світовому ринку відбувається скорочення надходжень до федерального бюджету нафтогазових доходів, які перевищували половину від усіх бюджетних надходжень. У лютому 2018 р. був ліквідований резервний фонд, кошти якого йшли на покриття дефіциту бюджету. Його об'єднали із фондом національного добробуту, який у 2017 р. скоротився на 14 % – із 71,8 до 65,2 млрд дол. За оцінками МВФ, Світового банку, ЄБРР, рейтингових агентств Moody's, Fitch та Standard&Poor's, Вищої економічної школи Росії, аналітичного кредитного рейтингового агентства АКРА та інших організацій, економічні проблеми в Росії будуть спостерігатись і далі. У період подальших санкцій з боку США, ЄС та інших держав, а також залежно від рівня світових цін на нафту у табл. 2.11 і 2.12 наведено макроекономічні показники ситуації на період до 2020 р. [4].

Таблиця 2.11. Прогноз, якщо ціни на нафту коливатимуться близько 35 дол США за баррель

Показник	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.
Зростання ВВП, %	-1,6	-0,9	-1,2	-1,0	1,0
Зростання інвестицій, %	-6,7	-3,6	-3,3	-2,9	2,8
Зростання зарплат, %	-5,2	-1,2	-0,3	0,0	1,2
Бюджетний дефіцит, % від ВВП	4,1	3,0	2,0	1	1

Таблиця 2.12. Прогноз, якщо ціни на нафту перебуватимуть на рівні 50 дол США за барель

Показник	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.
Зростання ВВП, %	-0,8	-0,0	-0,8	-0,4	0,7
Зростання інвестицій, %	-3,1	3,1	-2,3	-1,8	2,3
Зростання зарплат, %	-3,8	0,3	2,1	1,9	2,1
Бюджетний дефіцит, % від ВВП	2,7	2	1,5	-1,0	1

Експерти з міжнародного рейтингового агентства Moody's вважають, що нові санкції США та продовження антиросійських санкцій ЄС та інших держав негативні для кредитоспроможності російського енергетичного сектора й особливо для "Газпрому". Американський закон про санкції щодо Росії ставить під загрозу партнерів, інвесторів, кредиторів та підрядників російського "Газпрому". На думку західних експертів й аналітиків це загрожує, зокрема, розвалом схеми європейського проектного фінансування та затримкою будівництва газових магістралей "Північний потік - 2" та "Турецький потік". Тоді як постійні намагання Росії та прихильних до неї політиків і політичних сил у Європі та США зняти ці санкції, свідчать про ефективність уведених санкцій.

Таким чином, російська економіка під дією західних санкцій на світовому ринку більше поглиблює свою сировинну й напівсировинну спеціалізацію. Крім того, зростає технологічне відставання РФ від західних держав. Отже, цілком вірогідно, що із розширенням санкцій ЄС та низки інших держав і запровадженням США нових санкцій щодо РФ її економіка може почати втрачати темпи свого зростання та її конкурентні позиції на міжнародних ринках погіршуватимуться.

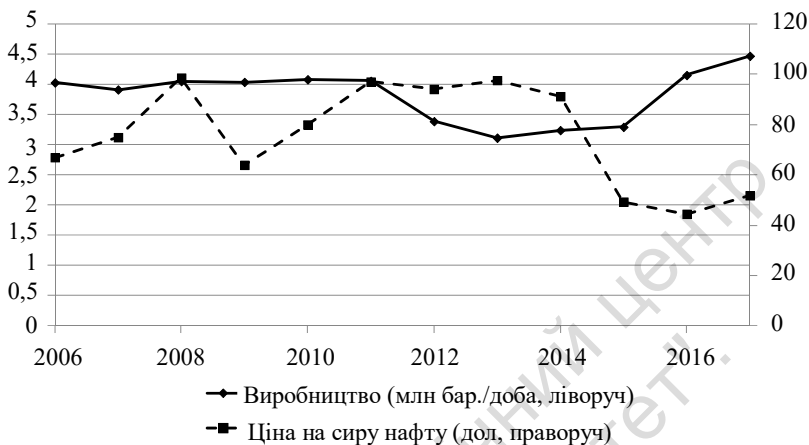
Розглянемо, як вплинули міжнародні економічні санкції на економіку Ірану. Проти Ірану були введені міжнародні торговельні обмеження, що забороняють експорт до країни атомної, ракетної та значної частини військової продукції, прямих іноземних інвестицій у газову, нафтову та нафтохімічну

промисловість, експорт продукції тонкої нафтопереробки, а також будь-які контакти з Корпусом варткових Ісламської революції, банками та страховими компаніями, фінансові транзакції та співпрацю з морським флотом Ірану. Санкції проти Ірану введені за застосування ядерних технологій у військових цілях. Від економічних санкцій проти Ірану не постраждали сусідні країни, проте іранська економіка зазнала сильного спаду. Стабілізувати іранську економіку та зменшити темпи спадання уряду Ірану вдалося тільки за рахунок переорієнтації зовнішньоекономічної діяльності. Лише скасування основної частини економічних санкцій з нафтогазового сектору у 2016 р. створило умови для зростання національної економіки.

У січні 2016 р. США та ЄС заявили про скасування санкцій проти Ірану. Також були розблоковані близько 100 млрд дол у міжнародних та закордонних фінансових установах. Іран заявив про готовність експортувати 500 тис. бар. на добу з подальшим збільшенням експорту до 1 млн бар. Цього ж дня для проведення переговорів із постачання нафти та розвитку двостороннього співробітництва до Тегерана прибули представники нафтових компаній Total і Shell.

До введення міжнародних санкцій у 2012 р., які вперше передбачали обмеження на експорт нафти, вплив санкцій на економіку Ірану, як і для Росії, був незначним. Проте кілька показників демонструють великі економічні втрати Ірану між 2012 і 2015 рр. Спільний вплив прямого ембарго на нафту в поєднанні із фінансовими санкціями спричинив серйозне скорочення щоденного експорту сирої нафти в Ірані. Середньодобовий експорт (зокрема конденсатів) знизився із 2,6 млн бар. на день у 2011 р. до 1,2 млн бар. у 2013 р. та 1,4 млн у 2014 р. Загалом, видобуток нафти залишався пригніченим між 2012 і 2015 рр. (рис. 2.17). Упродовж 2012 та 2013 рр. ціни на нафту перевищили 100 дол за барель, тому втрати на експорті нафти через санкції були значними [9].

Рис. 2.17. Ціна на сирю нафту та виробництво в Ірані

Джерело: U.S. Energy Information Administration. – Invseting.com.

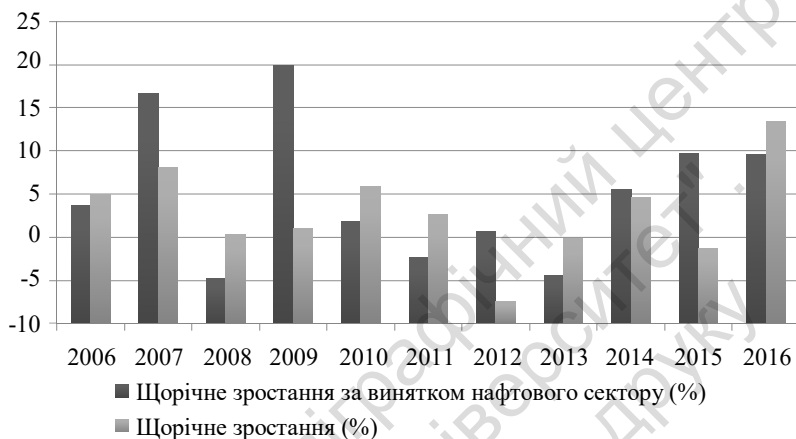
Першочерговим пріоритетом Ірану після скасування санкцій у січні 2016 р. стало збільшення експорту нафти до рівня 2012 р. та відновлення частки виробництва Організації країн – експортерів нафти (ОПЕК). Протягом 2014–2015 рр. скорочення експорту Ірану на мільйон барелів на день було замінено на міжнародному ринку шляхом збільшення виробництва в Іраку, Саудівській Аравії та ОАЕ. Коли Іран збільшив видобуток нафти після ядерної угоди, то він попросив цих та інших членів ОПЕК скоротити їхнє надлишкове виробництво з метою збереження ліміту на загальне виробництво ОПЕК. Інші члени проігнорували прохання Ірану, але Іран значно збільшив видобуток нафти у 2016 р. Середній щоденний експорт, який скоротився із 2,4 дол/бар. у 2011 р. до 1 дол/бар. у 2013 р., за міжнародними економічними санкціями на нафту, до лютого 2014 р. збільшився до 1,4 дол/бар. Дані виробництва за період із січня 2016 р. по серпень 2017 р. свідчать про значне зростання видобутку нафти. Щоденне виробництво збільшилося із 3,3 дол/бар. у грудні 2015 р. (останній місяць нафтового ембарго) до 4,3 дол/бар. у сі-

чні 2017 р. (на 30 %). Виробництво збільшилося на 3,7 % у наступні сім місяців до 4,46 дол/бар. у серпні 2017 р. Цей рівень перевищив піковий рівень виробництва до нафтових санкцій (4,14 дол/бар. у 2005 р.) на 330 тис. бар. на день. Хоча вищий рівень експорту Ірану у 2016 р. збігався з нижчими цінами на нафту, його доходи від експорту нафти та газу зросли на 66 %, із 33,56 млрд дол у квітні 2015 р. – березні 2016 р. до 55,75 млрд дол у квітні 2016 р. – березні 2017 р. й оскільки ціни на нафту відновились у 2017 р. й Іран також зміг збільшити рівень експорту, то очікують, що доходи від експорту нафти та газу також матимуть позитивне зростання у 2019 р.

Іранські лідери прагнули збільшити експорт нафти до Європи і розширити інші економічні відносини, такі як інвестиції та передачу технологій, частково для того, щоб отримати більше дипломатичних важелів стосовно зусиль США щодо запровадження нових нафтових санкцій. З часів ядерної угоди ці зусилля були успішними: у листопаді 2017 р. 40 % експорту сирової нафти Ірану було продано європейським країнам, які призупинили весь імпорту нафти з Ірану у 2012 р. У період із березня по жовтень 2017 р. європейські країни купували в середньому від Ірану 720 тис. бар. на день. Найбільшими споживачами нафти в Ірані у 2017 р. були Китай і Південна Корея, які імпортували, відповідно, 600 тис. та 400 тис. бар. на день.

Розглянемо, яким був вплив міжнародних економічних санкцій на економічне зростання економіки Ірану. Іран отримав часткове скасування санкцій у листопаді 2013 р. в обмін на прийняття деяких обмежень щодо своєї ядерної діяльності та участі в ядерних переговорах із групою шести великих держав США, Росії, КНР, Великої Британії, Франції – п'яти постійних членів Ради Безпеки ООН (РБ ООН), а також Німеччини (група країн P 5 + 1), які об'єднали свої зусилля для запобігання використанню іранської ядерної програми у військових цілях. На рис. 2.18 показано динаміку річного економічного зростання. Аналізуючи рисунок, приходимо до висновку, що скасування санкцій у січні 2016 р. привело до високих темпів економічного зростання у 2016 р. Більша частина цього зростання була зумовлена використанням існуючої потужності нафтового сектора. На рис. 2.18 видно ефекти

впливу – у 2014 р. підвищення темпу економічного зростання, певне зменшення у 2015 р., та вищі темпи економічного зростання у 2016 р. Це свідчить про те, що міжнародні економічні санкції впливають на економічне зростання Ірану [10].

Рис. 2.18. Річний темп економічного зростання [13]

Однак економічний спад 2015 р. не був повністю пов'язаним із тиском економічних санкцій; це частково також було наслідком антиінфляційної політики уряду Ірану.

Різке зростання експорту сирової нафти в Ірані та відновлення міжнародних торговельних зв'язків, які разом становили найбільш негативний вплив уведених санкцій, після їхнього скасування у січні 2016 р., привели до високих темпів економічного зростання існуючої потужності нафтового сектору у 2016 р.

З'ясуємо, як вплинули економічні санкції на міжнародну торгівлю та інвестиції в Ірані. Вивчення обсягу іранського імпорту свідчить про його поступове зниження між 2011 та 2013 рр. (табл. 2.13). Ці роки збіглися з рекордно високими цінами на нафту. За нормальних обставин високі надходження від нафти сприяли б різкому зростанню імпорту, але введені економічні санкції мали негативний вплив. Поєднання обмеженого експорту нафти,

зниження цін на нафту та санкцій нарешті наздогнали імпорту у 2015 р., коли вартість імпорту скоротилася до 52,4 млрд дол.

У період із липня 2015 р., коли було підписано угоду про JCPOA, та 16 січня 2016 р. Іран здійснив масштабну кампанію із заохочення іноземних урядів та міжнародних корпорацій до розширення торговельних й інвестиційних зв'язків з Іраном.

Дані зовнішньої торгівлі Ірану за 2016 та 2017 рр., представлені в табл. 2.13, показують, що скасування санкцій, а також ініціативи Ірану з червня 2015 р. привели до різкого збільшення обсягів імпорту до 2017 р., але нафтовий експорт, у якому переважають нафтохімічні продукти товарів, не зазнав значного зростання [10].

Таблиця 2.13. Зовнішня торгівля Ірану, млрд дол [10]

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Експорт нафти	90,19	119,15	68,09	64,50	55,40	33,57	55,75
Ненафтовий експорт	22,60	26,70	29,20	28,37	33,57	31,03	28,22
Загальний імпорту	75,45	78,03	68,73	63,58	70,90	52,40	63,13
Торговельний баланс	37,34	67,82	28,56	29,29	18,07	12,20	20,84
Поточний баланс	27,55	58,50	23,36	25,10	13,57	9,01	16,38
Міжнародні резерви	-0,95	21,44	12,21	13,18	8,56	2,23	7,66

Іранський ненафтовий експорт, який був припинений внаслідок санкцій, відновився протягом 2016 р., але в середині 2017 р. він зазнав зниження на 3,6 %. Експорт нафтохімії збільшився за перші сім місяців 2017 р., але зростання затьмарило скорочення експорту інших продуктів, таких як конденсати природного газу. Дані табл. 2.13 про зовнішню торгівлю Ірану за 2016 та 2017 рр. показують, що скасування санкцій, а також ініціативи Ірану із червня 2015 р. призвели до різкого збільшення обсягів імпорту до 2017 р., але нафтовий експорт, у якому переважають нафтохімічні продукти товарів, не зазнав значного зростання (табл. 2.14).

Іранський нафтовий експорт, який був зірваний внаслідок санкцій, був відновлений протягом 2016 р., але в середині 2017 р. він зазнав помірного зменшення на 3,6 %. Експорт нафтохімії збільшився за перші сім місяців 2017 р., але зростання було затьмарене зниженням експорту інших продуктів, таких як конденсати природного газу (табл. 2.14).

Таблиця 2.14. Зовнішня торгівля до та після ядерної угоди [14]

	квітень- жовтень 2015	квітень- жовтень 2016	квітень- жовтень 2017
Ненафтовий експорт, млрд дол	23,63	25,18	24,26
Річні темпи зростання, %		6,5	-3,6
Експорт промислових товарів, млрд дол	16,83	16,45	17,08
Річні темпи зростання, %		- 2,2	3,8
Імпорт, млрд дол	24,08	23,62	26,92
Річні темпи зростання, %		- 1,9	14,0
Імпорт промислових товарів, млрд дол	20,15	20,81	23,83
Річні темпи зростання, %		3,3	14,5

Найбільші економіки Європи були серед провідних торговельних партнерів Ірану до економічних санкцій Євросоюзу 2012 р. Німеччина, Франція та Італія, наприклад, були серед п'яти найбільших імпортерів Ірану, але поступово втратили свої позиції в азіатських країнах. З моменту скасування санкцій Іран збільшив свою торгівлю з європейськими країнами, але станом на середину 2017 р. жодна з них не стала однією з перших п'яти країн у торгівлі з Іраном. Експорт Німеччини до Ірану в період із квітня по вересень 2017 р. був на 10,3 % більшим, ніж за аналогічний період 2016 р., а Німеччина була шостим найбільшим експортером Ірану у 2017 р. Імпорт Ірану з інших європейських економік також різко зріс між квітнем і вереснем 2017 р.

Аналізуючи сукупні економічні показники, приходимо до висновку, що внаслідок ядерної угоди відбулося загальне поліпшення макроекономічної ситуації в Ірані. Виробництво й експорт сирової нафти повернулися до рівня розвитку, що був до введення санкцій. Рівень інфляції, який у 2013 р. збільшився до 40 % на рік, повернувся до 10 % (хоч і за рахунок високих відсоткових ставок

й уповільнення економічного зростання). Проте ці зміни свідчать про відчутні вигоди для іранської економіки після ядерної угоди. За час дії санкцій проти Ірану, що були спрямовані переважно проти нафтової сфери, вдалося змінити основних імпортерів іранської нафти та газу із країн ЄС на країни Азії, організувати бартер нафти на золото з Туреччиною та Індією, товарний бартер із Китаєм. Такі дії уряду Ірану призвели до мінімальних негативних впливів від санкцій з боку ООН, США та ЄС.

На основі проведеного аналізу можна зробити висновки про те, що економічна політика міжнародних санкцій розвинених країн негативно вплинула на розвиток економіки не тільки Ірану, а також Російської Федерації через обмеження доступу до міжнародних фінансових нафтових ринків і новітніх технологій, зменшення прямих іноземних інвестицій, зниження обсягів торгівлі з ЄС. З огляду на це запровадження міжнародних економічних санкцій з боку ООН, США та ЄС та інших розвинених країн, як свідчить досвід Ірану та Російської Федерації, негативно впливає на розвиток національної економіки країни.

Література

1. Болночі та жорстокі. Все про нові санкції США проти Росії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://espresso.tv/article/2017/06/15/instrument_prototy_kremlya_vse_pro_novi_sankciyi_scodo_rosiyi.
2. Гайдуцький П. ЄС – Росія: міфи про санкції [Електронний ресурс] / П. Гайдуцький // ZN, UA. – 2016. Вип. 23. – Режим доступу : <https://dt.ua/international/yes-rosiya-mifi-pro-sankciyi-.html>.
3. Грищенко А.А. Міжнародні економічні санкції, як фактор зупинення російської експансії щодо України / А.А. Грищенко // Економіка України. – 2017. – № 2. – С. 74–85.
4. Новые вызовы для Запада. Готовы ли США ввести новые санкции против РФ за поведение в Керченском проливе [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-11-16/here-s-one-measure-that-shows-sanctions-on-russia-are-working>.

5. Особливості політико-економічної ситуації в Росії та її вплив на можливі політичні наслідки режиму В. Путіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bintel.com.ua/uk/article/10-07-RF>.

6. Here's One Measure Tha Shows Sanctionson Russia Are Likely? [Electronic source]. – Access mode : <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-11-16/here-s-one-measure-that-shows-sanctions-on-russia-are-working>.

7. Which New US Sanction on Are Likely? [Electronic source]. – Access mode : <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/which-new-us-sanctions-on-russia-are-likely>.

8. The Iranian economy two years after the nuclear agreement. [Electronic source]. – Access mode : <https://www.brandeis.edu/crown/publications/meb/meb115.html>.

9. U.S. Energy Information Administration, Monthly Energy Review, Table 11.1a.World Crude Oil Production: Selected OPEC Member. – January 2018.

10. Central BankofIran, Balance of Payments – Current Account Table // Economic Trends. – 2017. – № 87. – July 16.

11. Europe Receiving 40 % of Iran's Crude Oil Shipments // Financial Tribune. – 2017. – December 3.

12. Anthony Dipaola. Iraqand Iran Boost Oil Exportsin Sales Battlewith Saudis [Electronic source] / Anthony Dipaola // Bloomberg. – 2017. – October 9. – Access mode : <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-10-09/iraq-and-iran-accelerate-oil-exports-in-battle-with-saudi-arabia>.

13. Інтернет-портал Світового банку (The World Bank) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.МКТР.KD.ZG?end=2017>.

14. Iran Ministry of Industry, Mines and Commerce [Electronic source]. – Monthly Report number 40, October 2017, Table 1. – Access mode : www.mimt.gov.ir.

15. Євростат [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.

Наукове видання

ШНИРКОВ Олександр Іванович
ФІЛІПЕНКО Антон Сергійович
ЗАБЛОЦЬКА Рита Олександрівна
та ін.

ЕКОНОМІЧНІ САНКЦІЇ У СУЧАСНОМУ СВІТОВОМУ ГОСПОДАРСТВІ

МОНОГРАФІЯ

Редактор Т. Гуз

Оригінал-макет виготовлено ВПЦ "Київський університет"

Формат 60x84^{1/16}. Ум. друк. арк. 14,0. Наклад 100. Зам. № 219-9432.
Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № MB12.
Підписано до друку 07.10.19

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"

Б-р Тараса Шевченка 14, м. Київ, 01030

☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; тел./факс (38044) 239 31 28

e-mail: vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua

http: vpc.univ.kiev.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02